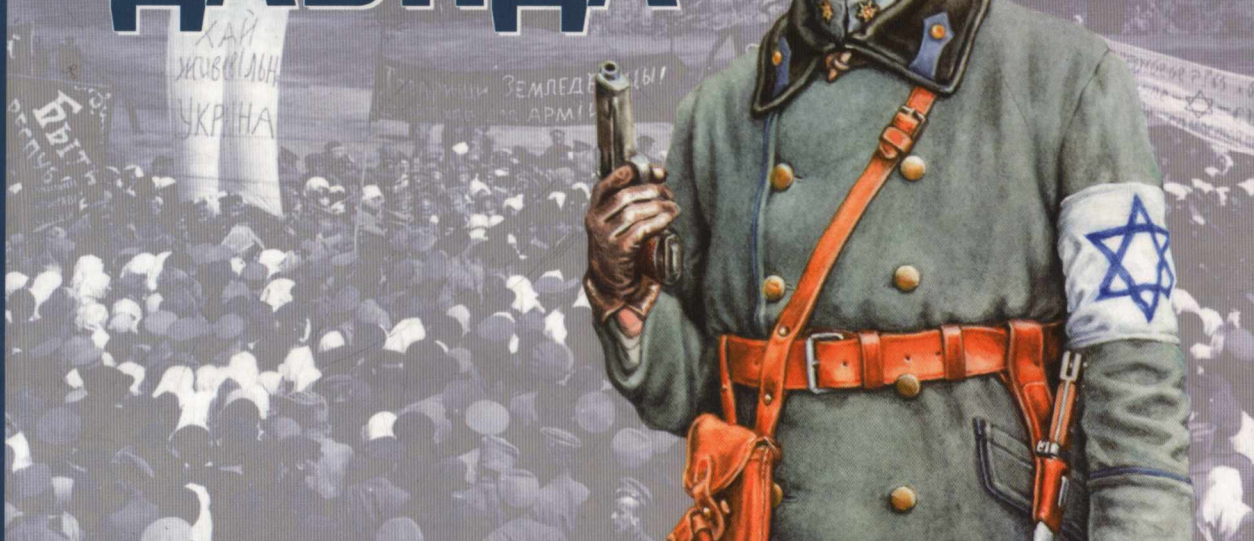

63.3/4 Сер/61

ПІД ЗІРКОЮ ДАВИДА

1742

Ярослав Тинченко

Художник Богдан Піргач

**ЄВРЕЙСЬКІ
НАЦІОНАЛЬНІ
ФОРМУВАННЯ
В УКРАЇНІ
В 1917—1920
РОКАХ**

1

ZAKATNA

807044 *icir*

ОБЩЕСТВЕННЫЙ ПРИИЗВОДИТЕЛЬ

Ярослав Тинченко

ПІД ЗІРКОЮ ДАВИДА

ЄВРЕЙСЬКІ НАЦІОНАЛЬНІ ФОРМУВАННЯ
В УКРАЇНІ В 1917–1920 РОКАХ

Художник Богдан Піргач

Київ
TEMP
PORA
2014

УДК 94(477)(=411.16) «1917/1920»

ББК 63.3(4УКР)61-28

Т42

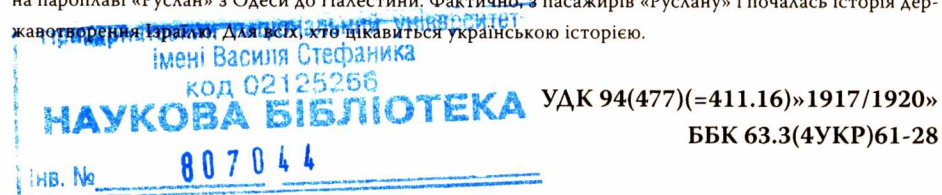
Художні реконструкції: *Богдан Піргач*
Редакція: *Вікторія Олексієнко*
Дизайн, верстка: *Юрій Жарков*

Т42 Я. Тинченко.

Під зіркою Давида. Єврейські національні формування в Україні в 1917–1920 роках: науково-популярне видання. — К.: Темпора, 2014. — 168 с.: іл.

ISBN 978-617-569-174-8

Книжка «Під зіркою Давида» присвячена юнакам-евреям, які прагнули створення власної держави. У 1917 році переважна більшість єврейського населення колишньої Російської імперії брала активну участь у революційних подіях. Значна частина єврейської молоді поступила до червоної гвардії та отримала більшовицькі партквитки. І лише незначна кількість євреїв, переважно — з Півдня та Заходу України, скористалась революційними можливостями, аби порушити питання про переселення до Палестини — з метою створення власної держави. Прихильники єврейської державності — сіоністи, пліч-о-пліч співпрацювали з діячами молодого українського республіки. У складі УНР планувалося створення національно-персональної єврейської автономії, функціонувало міністерство єврейських справ і навіть були сформовані збройні загони сіоністського спрямування. Чимало сіоністів загинуло у боротьбі за свої ідеали. Ті хто вижили, у листопаді 1919 року скористались можливістю, та відплили на пароплаві «Руслан» з Одеси до Палестини. Фактично, з пасажирів «Руслану» і почалась історія державотворення євреїв. Для всіх, хто цікавиться українською історією.

ISBN 978-617-569-174-8

© Темпора, 2014

ЗМІСТ

1. Передмова.....	4
2. Євреї у Російській імператорській армії	7
3. Березень 1917 року: скасування обмежень за релігійною та національною ознакою	12
4. Початок єврейського військового руху у російській армії	16
5. Створення союзів євреїв-воїнів	22
6. Єврейські військові конференції та з'їзди	26
8. Невдачі на шляху створення єврейських формувань	30
9. Перші єврейські військові формування	35
10. 1-й та 2-й Загальноросійські з'їзди євреїв-воїнів	39
11. Як загинув Олександр Віленкін	41
12. Доля петроградського союзу євреїв-воїнів, подвиг Каннегісера ...	45
13. Народження «Євріди»	48
14. Спроби створення єврейських формувань на Румунському фронті	53
15. 1-й Єврейський піхотний батальйон	56
16. Одеська єврейська бойова дружина та інші підрозділи на Півдні України взимку–навесні 1918 року	65
17. Відновлення та діяльність Одеської єврейської дружини наприкінці 1918–навесні 1919 років	76
18. Повернення в Одесу білогвардійців, загибель керівників єврейської дружини	80
19. Єврейська самооборона в інших регіонах України, Росії та Білорусії у 1918–1920 роках	85
20. Євреї в Армії Української Народної Республіки	90
21. Єврейські збройні формування Західної України	93
22. Євреї в австро-угорській армії	96
23. Єврейська міліція на території ЗУНР, доля Львівської міліції	97
24. Війська «Жидівської Народної Республіки»	107
25. Кінно-кулеметна сотня Роттенберга	108
26. «Жидівський пробоевий курінь»	117
27. Інші єврейські формування у Галицькій армії	130
28. Пароплав «Руслан», Палестина... ..	136
29. Додаток 1	140
30. Додаток 2	151
31. Примітки	158

ПЕРЕДМОВА

Сучасна єврейська історіографія вкрай заполітизована, а тому — надзвичайно суб'єктивна. З 1940 років усі сили єврейської історичної науки кинуті на те, аби показати лише негативні сторони співіснування єврейського загалу з іншими європейськими націями. За часів становлення держави Ізраїль це було актуально з політичного боку: покритвджена нація прагнула створити свою власну країну та, апелюючи до сумного минулого, вимагала у світової спільноти поступок та послаблень. Минули часи, а в єврейській історіографії нічого не змінилося. Зокрема — в історії євреїв колишньої Російської імперії у 1917–1920 роках.

У Російській революції євреї відіграли важливу роль. Оскільки у Російській імперії на цю націю поширювалися чималі обмеження, вона дала найбільшу кількість революціонерів різноманітного гатунку. Їх було чимало серед керівників та рядових членів більшовиків, есерів, меншовиків та анархістів. Велика кількість євреїв, особливо на території України, вступала на службу до ЧК — більшовицької каральної організації.

Сіоністський рух — національно-культурне відродження та ідея переселення на історичну батьківщину — до Палестини, серед євреїв колишньої Російської імперії були не актуальні. Більше того, євреї-революціонери переслідували та часто власноруч знищували сіоністів, як це, зокрема, було в Одесі. Цей факт, зокрема, замовчується сучасною єврейською історіографією.

Українські політичні діячі, які боролися за національне, культурне та державне відродження власного народу, схвально ставились до аналогічних прагнень євреїв. Однак якщо євреї нехтували своїми національними інтересами, йшли до лав більшовиків та зі зброєю в руках боролися проти української незалежності, вони автоматично самі себе зараховували до кола ворогів. Криваві події кінця 1917–початку 1918 років, коли до

загонів більшовицької червоної гвардії вступало чимало євреїв, які потім воювали з військами Центральної Ради та брали участь у масових стратах у Києві, відвернули український загал від них. Участь євреїв, прихильників більшовизму, у брутальній розправі над «буржуями» та «українцями» (за радянською термінологією того часу) у січні 1918 року призвела до масових погромів в Україні протягом 1918–1920 років. Бідні єврейські містечка та багаті квартали у великих містах громили всі ворогуючі сторони, які брали участь у збройних конфліктах того часу.

Однак лише одна влада — уряд Української Народної Республіки, на офіційному рівні намагався боротись з цими явищами. По-перше, у складі цього уряду існувало міністерство єврейських справ. По-друге, євреї, як громадяни України, мали такі ж самі права, як і представники інших націй. По-третє, український уряд був готовий фінансувати різноманітні єврейські національні проекти. Зокрема, у військовій галузі — створення єврейських частин. По-четверте, українська влада була єдиною, яка виплачувала великі компенсації постраждалим від погромів єврейським родинам. Нарешті, уряд УНР займався розслідуванням погромних ексцесів, а також пошуком та покаранням винних у них. Аби спотворити історичні факти, спаплюжити роль УНР, зганьбити український національно-визвольний рух, який навіть після поразки на рідних землях становив для радянської влади величезну загрозу, у 1926 році було організовано вбивство Симона Петлюри. Паризький суд виправдав убивцю — єврея Шварцбарда, який здійснив злочин начебто на знак помсти за єврейські погроми в Україні у 1917–1920 роках. Тому частина єврейських дослідників досі несправедливо вважає Симона Петлюру погромником.

На захист Симона Петлюри виступили сіоністи. Один з ідеологів сіонізму Зеєв Жаботинський неодноразово у своїх статтях зазначав, що Петлюра був щирим прихильником єврейського національного руху. Це й не дивно, адже у 1917–1920 роках українські патріоти та сіоністи працювали пліч-о-пліч. Насамперед — у військовому питанні. У 1921 році, під час організації українського національного підпілля на території, окупованій радянськими військами, Петлюра та Тютюнник спиралися також і на сіоністські організації. За допомогою уряду УНР формувалися єврейські збройні підрозділи, які стояли на позиціях сіонізму. Чимало бійців з цих підрозділів згодом переїхали до Палестини та стали засновниками Хагани — місцевої єврейської самооборони.

Цікаво, що існування сіоністських збройних формувань в Україні протягом 1917–1919 років чомусь замовчується сучасною єврейською історіографією. Наслідуючи радянських авторів — дослідників та письменників, сучасні ізраїльські історики ігнорують багатьох героїв єврейського військового руху того часу, які загинули у героїчній

Н А К А З
По першому Черноморському полку
Ч 81.
7 червня 1920 р. с. Кацківка.

ПО МУШТРОВІЙ ЧАСТИНІ.

§ 1.

Сотника I сотні ТРОХИМЕНКА, відбувшого в командіровку до м. Жмеринки та Вінниці згідно наказу Комдіва Волинської від 31 травня ц.р. під Ч 149, викреслити з харчового задоволення з 5 червня ц.р. й রাখувати в командіровці.

СПРАВКА: Рапорт його під Ч 8.-

§ 2.

Військово-полоненого більшовика ІВАНІВА Миколку залічити на службу до полку, в комендантську ватагу і на всі види задоволення з 7 травня ц.р.

СПРАВКА: Рапорт коменданта полку під Ч 40.-

§ 3.

Низчезазначених мобілізованих козаків залічити в реєстр полку, в немуштрову сотню і на всі види задоволення з 27 травня ц.р.

СПРАВКА: Рапорт к-ра немуштрової сотні під Ч 7.-

1) ПОРТНОЙ Іосип	10) ВЕРХІВКЕР Мона
2) ТРЕЙЗЕР Ютко	11) СОЙЗЕР Ахієзер
3) САЙДЛЕР Ютко	12) ХОЙХІМАН Зільман
4) РОЗЕНБЕРГЮкю	13) МАШ Волько
5) БУДІМАН Сруль	14) СОЙФЕР Іцько
6) БОНДАРЬ Шмуль	15) СТРУТІН Арон
7) КАПІН Яків	16) БРОНШТЕЙН Мойше
8) КОНОХОВ Верко	17) ЛАХІМКО Назар.-
9) ТРЕЙСТМАН Айзік	

Оригінал підписав: Командір полку, СОТНИК Б А В И Ч Е Н К О

3 оригіналом певно: Значковий полку, ХГО Р У Н Ж И Я

Наказ по Черноморському полку 2-ї Волинської дивізії Армії УНР від 7-го червня 1920 року про залічення 17 юнаків-євреїв до складу немуштрової сотні – для навчання військовій справі. Протягом літа-осені сотні євреїв з Поділля вступили добровільно або були мобілізовані до Армії УНР для боротьби з червоними (документ з фондів ЦДАВОУ)

боротьбі за можливість створення у Палестині власної національної держави. А їх заслуги часто приписуються іншим. Наприклад, діяльність легендарної єврейської самооборони в Одесі з легкої руки радянського письменника Ісаака Бабеля стала здобутком місцевого бандита-покидька Мішки Япончика (Вінницького) та його злочинців-поплічників. Імена організаторів та керівників союзу євреїв-воїнів на території колишньої Російської імперії відсутні в єврейських історичних виданнях. Однак здобутки цих людей приписуються національному герою Ізраїлю Йосипу Трумпельдору, який хоч і був одним з номінальних керівників союзу, однак не відігравав там серйозної ролі.

Отже, наше дослідження присвячено євреям-воїнам, які у 1917–1920 роках усупереч політичній кон'юктурі залишалися патріотами власного народу та перебували у міцному союзі з іншими патріотами — прихильниками Української Народної Республіки.

ЄВРЕЇ У РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРАТОРСЬКІЙ АРМІЇ

У російській армії бойові якості євреїв завжди оцінювалися невисоко. І цю думку не можна назвати суб'єктивною, оскільки у своїй масі євреї кінця XVIII–початку XX століть дійсно були мало схожі на солдатів.

Лише з розвитком військової техніки, артилерії, інженерних та спеціальних військ євреї почали знаходити там гідне місце. Перед тим, як переходити до оцінок, якими російські генерали обдаровували євреїв-солдатів, слід згадати про таке. Сутність російської військової стратегії полягала у формулі воєначальника О. В. Суворова «куля — дура, багнет — молодець». Відповідно, від російського солдата вимагалися: відвага, хоробрість, і – абсолютно «порожня» голова, аби він виконував навіть найабсурдніші накази. А це для євреїв у принципі було неможливо. Тому, якщо євреї-солдати навіть і потрапляли до піхоти, то вони ставали поганими стройовиками, але гарними тиловиками та урядовцями.

Нищівну оцінку євреям-піхотинцям дав відомий російський військовий теоретик та історик, командир полку під час Російсько-японської війни генерал-лейтенант Євген Мартинов: «За рідкими исключениями, євреї, по своей физической слабости и крайней трусливости, представляли элемент совершенно непригодный для боевой службы. Не желая подвергать свою жизнь опасности, они обыкновенно старались устроиться на всевозможные нестроевые должности, а если это не удавалось, то симулировали разные болезни и даже нарочно совершали преступления. Так например, в апреле (1905 року — прим. Я. Т.) произошел следующий случай. Один ротный командир донес, что у него в роте произведена кража, причем виновные пойманы на месте преступления. Дело казалось не возбуждало никаких сомнений. Оставалось лишь направить его в суд. Однако, увидев из дознания, что все действующие лица (потерпевший, два вора и три свидетеля) евреи, я вместо этого перевел всех

шестерых в разряд оштрафованных. Впрочем, впоследствии я сам отправил их в какой-то транспорт, ибо признавал присутствие подобных воинов в боевых рядах не только бесполезным, но даже вредным»¹.

У кавалерії справа була ще простішою: євреїв туди просто не брали, оскільки за своїм походженням (з міст та містечок) вони мало стикалися з кіннями, не вмiли за ними доглядати, а тим паче — їздити верхи. Саме тому серед офіцерів-кавалеристів була найбільше розвинута недовіра до євреїв. Щоправда, поодинокі євреї все ж ставали чудовими кавалеристами, а декотрі з них згодом навіть стали відомими радянськими воєначальниками.

В артилерії та інженерних частинах — «інтелігентних військах» російської імператорської армії — щодо євреїв спостерігалася зворотна ситуація. У ці війська набирались кмітливі люди з розвиненими розумовими здібностями, схильні працювати з технікою та виявляти власну ініціативу. Такими були або висококваліфіковані робітники, або євреї. Тому й у спогадах російських офіцерів-артилеристів ми часто натрапляємо на схвальні відгуки про солдатів-євреїв. Ось що, наприклад, згадував про один з епізодів Російсько-японської війни відомий знавець артилерійської та інженерної справи у російській армії генерал-лейтенант Алі Ага Шихлінський:

«От командира дивизиона был получен приказ с требованием прислать ему штаб-трубача. Я донес, что назначаю Шавера — молодого солдата. Через своего адъютанта командир дивизиона выразил недовольство тем, что Шавер — еврей. Это было сказано только на словах. Что ж, пришлось отменить свое распоряжение.

Молодые солдаты окончили курс обучения, и командир дивизиона решил ознакомиться с ними. В команде молодых солдат было 85 человек. Обычно в артиллерии верховой езде обучают только одну третью часть каждого призыва, я же выучил всех 85 человек и доложил об этом командиру дивизиона, любителю верховой езды. Он был очень доволен и начал смотреть с езды. Всех людей я разбил на четыре смены, таким образом, один остался лишним. Им был как раз Шавер, который во всех четырех сменах являлся ведущим, так как отлично ездил. Солдаты ездили стоя, шагом и рысью; на рыси спрыгивали со стоячего положения, висели и вновь вскакивали в седло без стремян, соскакивая то в одну, то другую сторону. Словом, видно было, что люди действительно обучены езде. Когда прошли три смены, командир спросил: «Что ж ведущий у вас один и тот же ездит?» Я объяснил ему, но при этом не назвал фамилии.

После езды он смотрел гимнастику. Люди делали все хорошо, но проворнее всех оказался Шавер. Наконец, поставили так называемую деревянную лошадь огромных размеров, ее постепенно поднимали на стойках. На самой последней установке перепрыгнул только Шавер.

Медицинний загін з добровольців-євреїв інтелігентних професій, сформований у Москві восени 1914 року для участі у Першій світовій війні (фото з часопису «Искры»)

Командир дивизиона выразил одобрение:

— Какой ловкий солдат, прямо замечательно.

Подозвал его к себе и сказал: «молодец».

Тогда я напомнил:

— Господин полковник, это тот самый Шавер, которого я вам посылаю в штаб-трубачи и от которого вы отказались.

Командир вновь подозвал Шавера, снял шапку, низко ему поклонился и сказал:

— Поздравляю тебя с хорошими успехами и благодарю твоего командира за то, что он подготовил такого хорошего трубача»².

Обидва наведені спогади належать до періоду Російсько-японської війни 1904–1905 років, але вони — кардинально різні в оцінці євреїв.

Пояснення слід шукати в тому, що артилерист Шихлінський ставився до своїх підлеглих як до фахівців, а піхотинець Мартинов – як до звичайного людського м'яса.

Надзвичайно захоплюючі відгуки про євреїв-солдатів залишив інший офіцер-артилерист, капітан російської армії Володимир Мілоданович (який у 1918 році деякий час служив в армії Української Держави). Своім підлеглим-евреям Мілоданович присвятив окремих спогад, який назвав «„Полевой Жид“ и его коллеги»³.

Можливо, на перший погляд, наведені твердження мемуаристів можуть здатись упередженими. Тож звернімося не до російських джерел, а до довідкової книжки головного австро-угорського командування «Русская армия, начало 1917 года», в якій було надано докладну характеристику бойових якостей представників усіх національностей Російської імперії. Цю книжку було складено винятково на підставі австрійських даних, як-от: розвідкові донесення, свідчення полонених, аналіз діяльності окремих частин російської армії. Ось що, наприклад, у книжці було написано про росіян: «Туповаты, мало самостоятельны, требуют сильной ведущей личности, очень религиозны, добродушны, не особенно постоянны в регулярной работе... Как солдаты отличны, нетребовательны, храбры, безусловно и слепо послушны».

Як бачимо, у солдатів-росіян було виділено як позитивні, так і негативні риси. А ось що австрійська довідкова книжка повідомляла про солдатів-євреїв російської армії: «Хорошо несут службу в армии в качестве отличных литографов, хороших писарей, ловких портных и музыкантов. Как фронтовые солдаты не принадлежат к категории способных»⁴.

Але слід зазначити, що хоч у своєму загалі євреї вважалися поганими солдатами, серед них траплялися і справжні герої, наприклад — георгіївський кавалер, учасник Російсько-японської війни, згодом — відомий громадський єврейський діяч Йосип Трумпельдор.

Суттєвим обмеженням у правах євреїв була заборона ставати офіцерами. Лише як виняток поодинокі особи іудейського віросповідання ставали офіцерами. Для цього вони мали або здійснити якийсь незвичайний подвиг, або заплатити великі гроші. Але якщо євреї зрікалися своєї віри та ставали християнами, їхні діти отримували однакові з іншими мешканцями Російської імперії права.

Навіть під час Першої світової війни, коли подвиги на фронті стали масовим явищем, у тому числі й серед солдатів-євреїв, лише одиниці з них дістали перші офіцерські звання прапорщиків. Колишній черговий генерал Ставки верховного головнокомандувача російськими арміями генерал Архангельський згодом стверджував, що під час війни за незвичайні подвиги стали офіцерами всього «не менше» чотирьох євреїв-георгіївських кавалерів⁵.

Точну кількість євреїв, які під час Першої світової війни служили у російській армії, визначити важко. Згідно із загальним переписом населення Російської імперії 1897 року євреї становили 4,12% населення. Під час Першої світової війни було мобілізовано 14,5 мільйона чоловіків. Якщо взяти вищезгаданий відсоток від цієї кількості, вийде, що протягом 1914–1917 років до російської армії могло бути мобілізовано приблизно 600 тисяч євреїв.

Звичайно, це число досить приблизне, особливо якщо врахувати, що вже у 1915 році німецькі війська окупували всю Польщу, де мешкала значна частина «російських» євреїв. З другого боку, існують переконливі свідчення того, що євреїв було в армії більше, ніж 4,12%. Так, згідно з тим же таки переписом населення 1897 року у Російській імперії було 1 076 573 солдати, з яких 53 195 були євреями, а це — 5%. Пізніше число євреїв, яких брали до армії, коливалось у межах 5–6% від загальної кількості⁶.

У кожному разі, приблизну кількість у 600 тисяч євреїв-військовослужбовців російської армії ми можемо прийняти, як найбільше наближену до реальності.

БЕРЕЗЕНЬ 1917 РОКУ: СКАСУВАННЯ ОБМЕЖЕНЬ ЗА РЕЛІГІЙНОЮ ТА НАЦІОНАЛЬНОЮ ОЗНАКОЮ

Лютнева революція 1917 року надала євреям широкі можливості, про які вони раніше лише мріяли. Зокрема, їм було відкрито дорогу до здобуття офіцерських чинів. На початку березня 1917 року Генеральний штаб російської армії відправив до Головного управління військово-навчальних закладів офіційний лист, в якому повідомляв, що у зв'язку зі скасуванням Радою Міністрів країни всіх обмежень за національною та релігійною ознакою віднині всіх іудеїв, сектантів та ін. дозволено приймати до військових училищ та шкіл прапорщиків. 22 березня 1917 року виписка з цього листа опинилася вже у військово-навчальних закладах. І вже 30 березня начальник Головного управління військово-навчальних закладів генерал від артилерії Яковлев видав офіційний наказ про дозвіл євреям вступати до підлеглих йому установ⁷.

Наказ генерала Яковлева з'явився напередодні чергового набору до військових училищ та шкіл прапорщиків, який мав відбутися 1 квітня 1917 року. Єдине, що вимагалось від єврейської молоді, — мати достатній освітній рівень. В іншому ж молоді люди усіх станів та національностей приймалися без обмежень та незалежно від наявності бойового стажу.

Але у стінах військово-навчальних закладів єврейську молодь було сприйнято по-різному. Наприклад, петроградські військові (піхотні), артилерійські та кавалерійське училища, вкрай консервативні за своїм складом, усіма способами намагались обмежити кількість євреїв серед нових юнкерів. Проте інженерне училище, яке завжди відзначалося демократизмом, без жодних заперечень приймало єврейську молодь.

Серед московських військових педагогів та юнкерів старшого курсу спалахнула гаряча суперечка щодо можливості появи євреїв у стінах їхніх вузів. У консервативному Олександрівському військовому училищі, яке

Солдати-євреї російської армії беруть участь у богослужінні в одній з синагог у Прибалтиці, 1916 рік (фото з колекції Михайла Перельмана)

мало старовинні традиції, євреям намагались чинити перешкоди. А порівняно молоде Олексіївське училище прийняло євреїв без проблем.

Та найбільша кількість єврейської молоді вступила на навчання до військово-навчальних закладів, розташованих в Україні, передусім — в Одесі та Києві. Причому, в деяких навчальних закладах євреї несподівано стали переважати серед юнкерів інших національностей. Так, в Одеському військовому училищі з 260 юнкерів, набраних 1 квітня 1917 року, 146 були євреями. У 1-му Київському військовому училищі на 260 молодих вихованців чергового набору припадало 85 євреїв. Євреям вдалось також вступити до елітних училищ, як-от: Одеське та Київське артилерійські та Київське інженерне. Багато їх опинилося в одеських та київських школах прапорщиків.

Але вже у перші місяці перебування євреїв у стінах військових училищ виявилось, що вони, по-перше, є досить різномірною публікою, а по-друге, ніяким чином між собою не блокуються. Незважаючи на те, що євреї набору 1 квітня 1917 року були майже всі або після гімназій, або зі студентських лав, вони у більшості виявилися пройннятимися загально-російським революційним ентузіазмом. Національно-патріотичний ас-

пект — сіонізм — їх практично не цікавив. Окремі юнаки із сіоністськими переконаннями намагалися згуртувати своїх товаришів бодай на духовному рівні, але в Одесі все обмежалося спільним відвідуванням синагоги, в якому взяв участь незначний відсоток євреїв-юнкерів. У Києві, де єврейська молодь захоплювалась суто соціальними перетвореннями, навіть цього не було.

Судячи з наказів по Одеському та Олексіївському (Москва) військовим училищам, найбільшим єврейським набором був перший — квітневий. Інші набори були вже значно меншими. Наприклад, в Одеському військовому училищі зі 144 юнкерів, які вступили у червні 1917 року, лише 38 були євреями, а зі 165 осіб, які прибули на навчання у серпні, євреями виявилось 50⁸.

Чому ж серед євреїв відбувся спад охочих здобути офіцерські звання? На це питання відповідають списки юнкерів військових училищ. Як видно з них, у квітні 1917 року до училищ вступала учнівська молодь, у червні — вояки, що служили на фронті, у серпні — солдати тилових частин. Іншими словами, єврейська молодь вступала до військово-навчальних закладів залежно від можливостей. Гімназисти та студенти мали змогу піти до військових училищ одразу після скасування обмежень, фронтовики — після отримання дозволу від начальства, а солдати запасних частин — лише після відбуття служби у навчальних командах (а це не менше 4 місяців). Тож протягом квітня–серпня 1917 року основна маса бажаючих серед єврейської молоді мала вступити до військово-навчальних закладів.

Найбільше євреїв-офіцерів було випущено з військових училищ та шкіл прапорщиків. За приблизними підрахунками — не менше 600 осіб. Євреїв-артилеристів встигло підготувати лише Одеське артилерійське училище, однак кількість їх невідома. Невелику кількість євреїв-прапорщиків було випущено з військово-інженерних навчальних закладів. Про євреїв, які б навчалися у кавалерійських училищах, а тим більше — їх скінчили, нам нічого не відомо.

Окрім випускників військово-навчальних закладів, лави офіцерів-євреїв поповнювались з числа унтер-офіцерів, які підвищувалися в чин прапорщика за бойові заслуги. Але, на превеликий жаль, ця категорія осіб не піддається навіть приблизному обрахунку. Відомо, наприклад, що офіцером за бойові заслуги став відомий письменник та літературний критик Віктор Шкловський. У 1917 році офіцером став знаний московський адвокат, один з діячів сіоністського руху, майбутній голова Московського союзу євреїв-воїнів Абрам Віленкін, згодом страчений ЧК.

Можна сміливо припустити, що у 1917 році офіцерський корпус російської армії поповнився приблизно 1 тисячею євреїв-прапорщиків. Їх доля складалася по-різному. Найбільша кількість колишніх офіцерів-євре-

їв згодом опинилася у лавах Робітничо-Селянської Червоної армії. Певна кількість прапорщиків іудейського віросповідання опинилась у різноманітних білогвардійських формуваннях. Зокрема, деякі з них брали участь у 1-му Крижаному поході Добровольчої армії на початку 1918 року. Щоправда, слід сказати, що командував білогвардійських військ на Півдні Росії А. І. Денікін був противником євреїв-офіцерів та у 1919 році видав наказ про заборону приймати їх до білих формувань. Кілька десятків євреїв-прапорщиків вступили до різноманітних національних армій, перш за все — латвійської, литовської та естонської. У 1920-ті в цих країнах були навіть створені братерства євреїв-учасників визвольних воєн. Очолювали їх колишні офіцери-євреї російської армії. Деякі офіцери-євреї також потрапили до Армії Української Народної Республіки, а один з них — Семен Якерсон, став навіть сотником. Нарешті, багато хто з прапорщиків-євреїв після 1917 року повернувся до мирної діяльності.

Лише поодинокі військовослужбовці-євреї у 1917 році пристали до сіоністського руху та виступили ініціаторами створення власних збройних формувань. Саме про їх діяльність і піде далі мова.

ПОЧАТОК ЄВРЕЙСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО РУХУ У РОСІЙСЬКІЙ АРМІЇ

Одразу по Лютневій революції 1917 року партія сіоністів закликала до консолідації всіх євреїв-військовослужбовців російської армії. Але решта єврейських політичних партій, які були значно впливовішими та чисельнішими від сіоністів, не підтримали цього заклику. Більше того, ліві єврейські партії почали активно шукати зв'язки зі своїми колегами у російських партіях — аби вийти на загальноросійський рівень. Єврейське суспільство та військовослужбовці-євреї також виявилися пасивними до закликів сіоністів. Лише поодинокі солдати та офіцери єврейської національності стали на шлях консолідації.

Початки єврейського патріотичного військового руху слід шукати у резолюціях VII Загальноросійського сіоністського з'їзду, який відбувався у Петрограді 24–30 травня 1917 року. На з'їзді були присутні 517 делегатів, що представляли 150 тисяч членів партії (і хоч один з вождів сіоністів Є. В. Членов заявив, що вони «найбільша політична партія на єврейській вулиці», чисельність членів партії свідчить швидше про зворотне). 46 делегатів з'їзду були військовослужбовцями. Зокрема, були делегати від 8-ї, 9-ї та 179-ї піхотних дивізій — ці з'єднання переважно комплектувалися з уродженців України та Білорусії. Поміж іншим, декотрі з керівників сіоністської партії на з'їзді заявили, що «если надежды на свободную Россию не оправдаются и если евреи для русских братьев будут по-прежнему «жидами», то тогда вместо компромиссов будет избран единственный путь, который поведет нас в Палестину. Возрождение родины требует жертв. Еврейские солдаты в окопах так же являются сынами еврейской мирной армии в новой, возрожденной Палестине»⁹.

Делегати-фронтовики Загальноросійського сіоністського з'їзду, повернувшись до військ, також узялися до роботи, організовуючи конференції євреїв-одномумців у своїх з'єднаннях. Найбільше подібних заходів було влаштовано на Західному фронті, що проходив по регіонах, густо

населених євреями. Вже у червні 1917 року на Західному фронті відбулися наради у двох армійських корпусах, на яких було прийнято рішення про організацію єврейських культурно-освітніх організацій. Організаторами нарад виступили військові лікарі Пекер і Гефт. Тоді ж було створено сіоністське бюро Західного фронту, яке підтримувало зв'язок з солдатами-євреями 12 полків, 5 батареї та кількох запасних частин російської армії. Це бюро також видавало друкований орган — листок «Товариш»¹⁰.

Майже одночасно з євреями Західного фронту стали організовуватись сіоністи Північного фронту, делегати яких також були присутні на Загальноросійському сіоністському з'їзді. Незважаючи на те, що на підступах до Риги, де розміщувалися основні сили фронту, тривали завзяті бої, у червні 1917 року у Двінську було створено організаційне бюро солдатів-євреїв 5-ї російської армії. У липні у Ризі постав тимчасовий виконавчий комітет військовослужбовців-євреїв 12-ї армії¹¹.

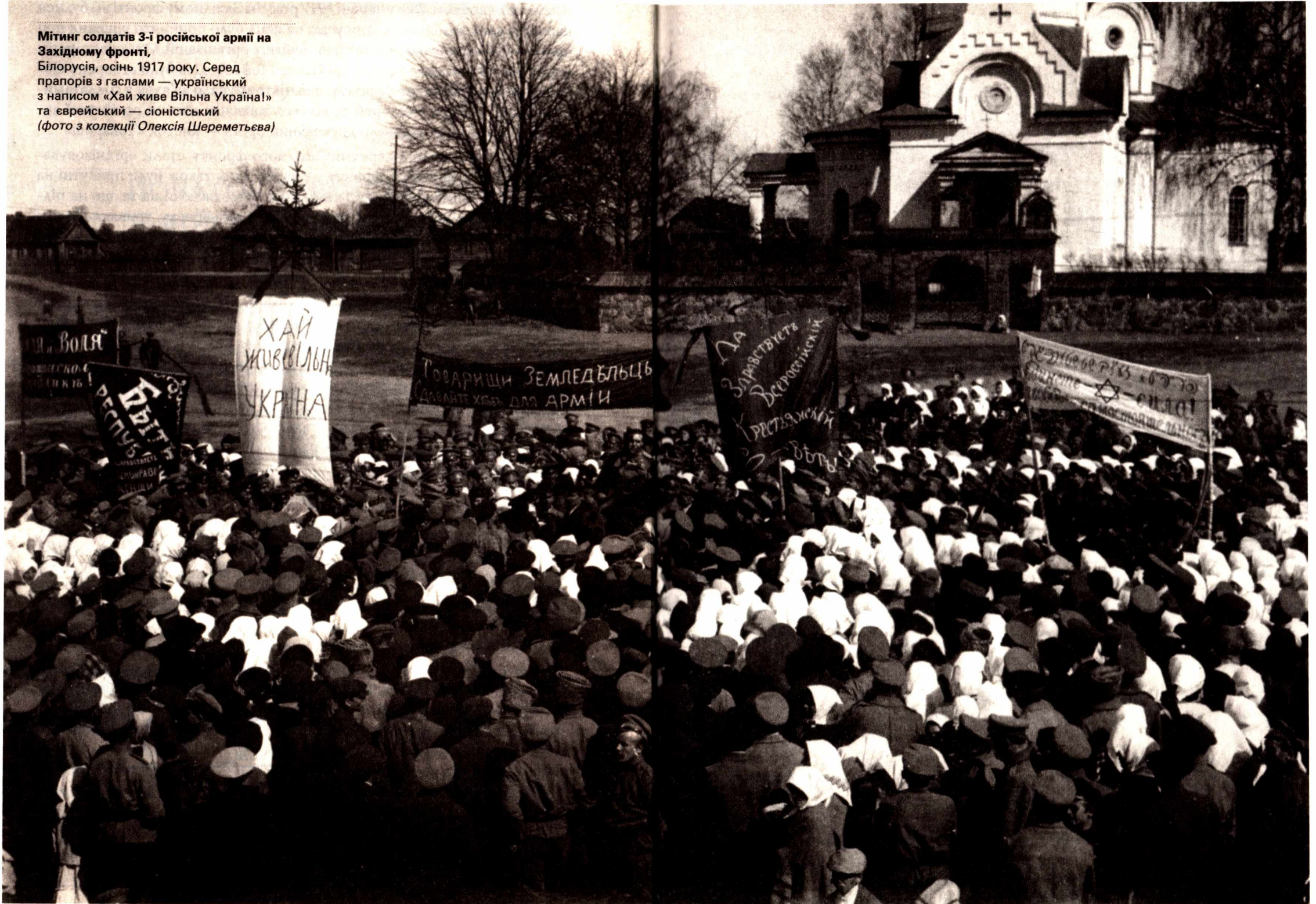
Від сіоністів Західного та Північного фронтів значно відставали активісти з Південно-Західного та Румунського фронтів. Проте єврейський військовий рух мав широке поширення серед тилкових залог Київської та Одеської військових округ. З киянами підтримувала міцний зв'язок група євреїв-військовослужбовців петроградської залоги (переважно юнкерів та військових урядовців). У Петрограді євреїв служило небагато, проте у місті мешкало кілька відомих сіоністських діячів, що були готові допомогти грошима. Саме у Петрограді у липні 1917 року виникло перше відділення Союзу євреїв-воїнів. У подальшому такі відділення з'явилися і в інших великих містах країни, перш за все — в Одесі та Києві, де вони незабаром стали найчисельнішими.

У серпні–жовтні 1917 року єврейський військовий рух пішов на спад. Але знов він активізувався після Жовтневого перевороту у Петрограді, коли для російського єврейства, у зв'язку з хвилею погромів, настали тяжкі часи.

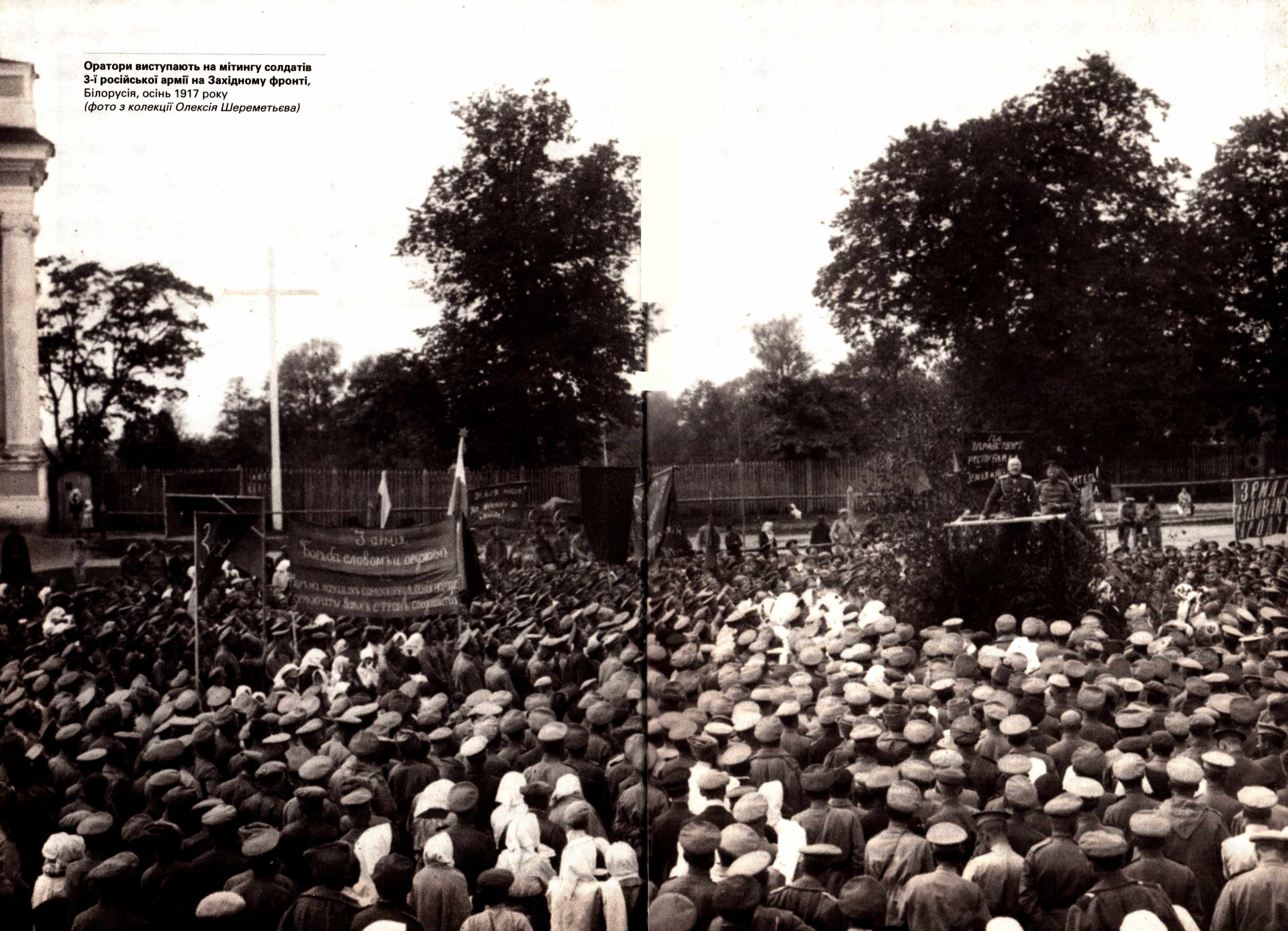

Мітинг солдатів 3-ї російської армії на
Західному фронті,
Білорусія, осінь 1917 року. Серед
прапорів з гаслами — український
з написом «Хай живе Вільна Україна!»
та єврейський — сіоністський
(фото з колекції Олексія Шереметьєва)

Оратори виступають на мітингу солдатів
3-ї російської армії на Західному фронті,
Білорусія, осінь 1917 року
(фото з колекції Олексія Шереметьєва)

СТВОРЕННЯ СОЮЗІВ ЄВРЕЇВ-ВОЇНІВ

Тимчасовий комітет Петроградського союзу євреїв-воїнів постав у липні 1917 року — стараннями ініціативної групи військовослужбовців російської армії та осіб, що їм співчували. Почесним головою союзу було обрано старого професора, барона С. О. Грузенберга — надзвичайно заможного єврея, який за часів Олександра II за шалені гроші придбав собі офіцерський чин поручика лейб-гвардії Драгунського полку. Фактичним керівником союзу став кавалер відзнаки Святого Георгія 4-го ступеня однорічник Самуїл Гланц. Крім того, співкерівником союзу було обрано однорукого героя Російсько-японської війни, «капітана англійської служби» Йосипа Трумпельдора. Останній був відомим сіоністським діячем, у 1904 році потрапив до японського полону, видавав там газету мовою їдиш, а після повернення до Росії за бойові заслуги дістав чин прапорщика.

Хоча петроградський союз й очолили відомі в єврейському світі фігури, вони не змогли перейти до якоїсь масової роботи. Перш за все — через малу кількість євреїв-військовослужбовців у столиці. Саме тому петроградський союз незабаром став виконувати представницькі функції перед державними органами влади — Тимчасовим урядом та військовим міністерством.

Зокрема, за сприяння петроградців 3 жовтня 1917 року було zorganizовано зустріч делегації союзу у складі Грузенберга та керівників одеського союзу (військового урядовця Авербуха та лікаря Вайншенкера) із заступником міністра-голови Тимчасового уряду О. І. Коноваловим, а потім — представниками ЦВК Петроградської ради М. С. Чхеїдзе та О. Р. Гоцем. Делегація звернула увагу політиків на тяжке становище євреїв, що мешкають у прифронтовій смузі та страждають від погромів, які їм завдають дезорганізовані революційні солдати російської армії. На цій підставі представники союзу просили петроградських політиків дозволити їм організувати єврейські загони самооборони¹².

Революційний мітинг в одному з міст України влітку 1917 року. Серед демонстрантів повіває плахта з сіоністською Зіркою Давида (фото з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

Зустріч не мала конструктивних наслідків, перш за все через те, що у ту мить Тимчасовий уряд стрімко втрачав владу у країні. Але саме тоді за рекомендаціями одеських міських голів М. М. Богущького та В. М. Брайкевича молодий урядовець військового часу Х. Л. Авербух був призначений особисто до О. Ф. Керенського — як радника з єврейських питань¹³. Щоправда, на своїй посаді Х. Л. Авербух нічого не встиг зробити — через три тижні стався Жовтневий переворот.

Незважаючи на те, що петроградський союз був першим за часом появи, він через свою нечисленність не став центром єврейського військового руху. На цю роль протягом тривалого часу претендували Київ та Одеса, і, врешті-решт, саме одеський союз став провідним.

Ще у довоєнні часи Одеса вважалася центром культурного життя російського єврейства. Саме тут видавалося дві третини єврейських газет, журналів та книжок, а також мешкали майже всі відомі письменники-євреї того часу та більшість лідерів сіоністського руху у Російській імперії.

Саме тут, в Одесі, перебував т.зв. Палестинський комітет, створений 14 квітня 1890 року за з'їзді представників єврейських общин, що поділяли палестинофільські переконання. Головною метою комітету була активна моральна, матеріальна та фізична підтримка єврейських поселень у Палестині. Офіційно комітет іменувався «Товариством допомоги євреям-землеробам та ремісникам Сирії й Палестини». На початку 1917 року прихильниками Палестинського комітету вважало себе понад 5 тисяч осіб. Керівником комітету ще з 1906 року був відомий сіоністський діяч інженер-технолог Абрахам Менахем Мендел Усишкін. У майбутньому він став відомим політичним діячем Палестини 1920–1930 років.

У 1914 році велика кількість євреїв, мешканців Одеси, Херсонської, Катеринославської, Подільської та Бессарабської губерній, була покинута до армії. Деякі з них у боях дістали георгіївські нагороди, а поодинокі навіть стали підпрапорщиками та прапорщиками. Коли відбулась Лютнева революція, місцева єврейська молодь масово почала вступати до одеських військово-навчальних закладів. Велика кількість єврейської молоді з південного регіону не тільки воювала на Румунському та Південно-Західному фронтах, а ще служила у тилкових закладах Херсонської та Катеринославської губерній, у запасних полках, розташованих в Одесі та Миколаєві.

Напередодні VII Загальноросійського сіоністського з'їзду в Одесі відбулася сіоністська маніфестація, в якій взяло участь кілька тисяч осіб. У голові колони маніфестантів крокував загін з 400 військовослужбовців-євреїв, які несли червоний прапор з написом: «Свободное еврейство в свободной России», — та білий: «Палестина для евреев»¹⁴.

Київський союз євреїв-воїнів почав організовуватись під безпосереднім керівництвом представників петроградського союзу (зокрема, Самуїла Гланца) наприкінці липня 1917 року. Було обрано Тимчасовий виконавчий комітет, який 5 вересня на загальних зборах євреїв-воїнів місцевої залози оформив створення київського союзу. Керівником союзу став 36-літній однорічник Йона Гоголь — учасник Російсько-японської та Першої світової воєн, викладач з м. Бендери, член партії сіоністів¹⁵.

Штаб-квартира союзу розмістилась майже в самому центрі Києва — на вул. Малій Житомирській, 20, у приміщенні єврейської культурно-освітньої організації.

Київський союз намагався налагодити конструктивну роботу з Секретаріатом Єврейських справ Центральної Ради, та, зокрема, втілити у життя ідею формування національних загонів. Однак керівники

Центральної Ради були змушені рахуватися з думкою й інших єврейських політичних сил, які у той час мали значно більші впливи, ніж сіоністи. Ці партії були налаштовані проти формування національних частин, тому ця справа не могла зрушитись з місця через опір у самому єврейському середовищі.

За таких умов київський союз вирішив самостійно працювати у галузі «євреїзації» окремих частин російської армії. На своєму засіданні 30 вересня 1917 року зі складу союзу було виділено Тимчасову комісію з формування єврейських військових частин. До складу комісії увійшли: діяч партії сіоністів В. Ніренберг (голова), однорічник С. Гланц (від петроградського союзу), Брайнит, Кацнельсон, сестра милосердя Тьомкіна, юнкер Миколаївського артилерійського училища (в Києві) Гуревич та ін.¹⁶

Крім того, саме київський союз євреїв-воїнів за активного сприяння петроградських колег виступив ініціатором скликання у Києві 10–15 жовтня 1917 року Першої Загальноросійської конференції євреїв-воїнів.

Разом з петроградським, одеським, київським союзами євреїв-воїнів аналогічні організації постали і в інших містах: Саратові (переважно з евакуйованих з Прибалтики та Польщі євреїв), Чернігові (серпень 1917 року), Катеринославі, Кременчуці, Миколаєві, Херсоні, Феодосії, Черкасах, Баку, Катеринбурзі, Сизрані. Причому союзи на Півдні України були фактично філіями одеської організації. З інших союзів найбільшу активність виявляв саратовський, решта ж переважно існувала на папері.

ЄВРЕЙСЬКІ ВІЙСЬКОВІ КОНФЕРЕНЦІЇ ТА З'ЇЗДИ

10 жовтня 1917 року у Києві, на вул. Малій Васильківській, 15, розпочала роботу Перша Загальноросійська конференція євреїв-воїнів, в якій брало участь 30 делегатів. Щоправда, аналізуючи походження делегатів, слід визнати, що цю конференцію було б більш доречно назвати нарадою керівників петроградського, київського, одеського, чернігівського та сизранського союзів євреїв-воїнів. Від багатомільйонного фронту на конференції не було жодного представника.

На засіданнях головували Йосип Трумпельдор — делегат з Петрограда, «капітан англійської служби», керівник київського союзу однорічник Йона Гоголь та керівник одеського союзу — військовий урядовець Хаскель Авербух. На конференції були виголошені доповіді про організацію Загальноросійського союзу євреїв-воїнів та його статут, вибори до керівництва союзу, Установчі збори, Загальноросійський єврейський з'їзд, погроми та організацію самооборони.

На конференції було прийнято рішення про організацію аналогічних нарад, а потім і з'їздів євреїв-воїнів у всіх арміях та округах, а також на усіх фронтах. Причому на ці з'їзди пропонувалось делегувати по 1 представникові від 50 євреїв-воїнів і по 2 від великих залог. На 15 січня 1918 року у Києві було призначено відкриття 1-го Загальноросійського з'їзду євреїв-воїнів, причому на нього мали приїхати по 3 делегати від союзу євреїв-воїнів з кожного фронту, по 5 — від кожної армії, по 3 — від кожної округи.

В останній день роботи конференції, 15 жовтня 1917 року, було обрано Тимчасовий центральний комітет Загальноросійського союзу євреїв-воїнів (російською — ВЦЕКОВСЕВ). Комітет очолив Й. Я. Гоголь, до його складу увійшли Х. В. Фрейнкін (Київ), Х. А. Авербух (Одеса), І. А. Шильман (Чернігів), Х. М. Шнірельман (Сизрань). Секретарем

комітету став Зільберман. Йосип Трумпельдор отримав почесну посаду представника (комісара) при Військовому міністерстві Росії. Крім того, було виділено редколегію для організації періодичного видання ВЦЕКОВСЕВу — часопису «Голос єврея-воина» (вийшов лише один номер — від 6.01.1918), до якої увійшли: М. Рівлін (від петроградського союзу), І. Шильман (голова чернігівського союзу) та К. Фельдман.

Було також вирішено, що у подальшому ВЦЕКОВСЕВ поповниться ще двома представниками від київського союзу та по одному від Петрограда, Одеси, Нижнього Новгорода, Єлисаветграда, армійських та корпусних організацій євреїв-воїнів¹⁷.

Забігаючи наперед, слід сказати, що новими представниками ВЦЕКОВСЕВ так і не поповнився. Більше того, ані в Нижньому Новгороді, ані в Єлисаветграді союзів євреїв-воїнів не існувало, проте там були потужні сіоністські організації. Мабуть, саме їх члени мали сформувати військові союзи, а потому надіслати делегатів.

Проте конференції та з'їзди євреїв-воїнів вдалося провести на всіх фронтах та у більшості армій. Щоправда, часто ці заходи організовувалися випадковими людьми, а присутність на них сіоністів була вкрай обмеженою, проте впливи соціалістів — потужними. У результаті на цих з'їздах виносилися резолюції, які здебільшого засуджували плани з організації єврейських збройних формувань та діяльність сіоністів загалом.

Фронтові конференції відбувалися за таким сценарієм: політично активні єврейські військові розсилали телеграми відомим їм особам з різноманітних частин із запрошеннями прибути на ці заходи. Запрошені прибували, повідомляючи, що вони є представниками певної групи євреїв з тієї або іншої частини. З прибулих створювались виконавчі комітети, на які покладалося завдання проведення з'їздів та конференцій. Потому

Єфрейтор-однорічник 141-ї Воронізької дружини Лев Малкін,

Київ, січень 1917 року. З добровольців-євреїв цієї дружини наприкінці 1917 року мала бути сформована дружина євреїв-воїнів при штабі Київської військової округи (фото з приватної колекції)

запрошеним пропонувалось повернутись до своїх частин, аби повідомити про запланований захід своїх товаришів та обрати делегатів — по одному на 50 вояків-євреїв (не враховуючи організаторів з'їзду та представників союзу євреїв-воїнів). На заходах мали розглядатись такі питання, як ставлення до Установчих зборів, Загальноросійського єврейського з'їзду, погромів.

Відомо, що протягом жовтня-грудня 1917 року було проведено такі єврейські військові з'їзди:

Північний фронт

12-та армія — 25.10.1917 у м. Валк (голова — Магаліф, секретар — Г. Башкір);

5-та армія — 25.11.1917 у м. Двінськ;

1-ша армія — 12.12.1917 у м. Марієнбург.

З'їзд делегатів фронту та залог Петрограда, Юр'єва, Режиці — 17–21.12.1917 у Двінську, причому на ньому були присутні по 5 делегатів від 1-ї, 5-ї, 12-ї армій, 2 — від петроградської залоги та 3 — від військ, розташованих у Фінляндії.

Західний фронт

1-й Військовий сіоністський з'їзд Західного фронту — 17–21.12.1917, Мінськ, обрано фронтовий сіоністський комітет на чолі з доктором Ейнгорном;

фронтовий з'їзд партії Поалей-Ціон — 21–22.12.1917, Мінськ.

З'їзд делегатів фронту та Мінської військової округи — 31.12.1917, Мінськ, на з'їзді був присутній представник ВЦЕКОВСЕВу Крупкін.

Південно-Західний фронт

Особлива армія — 10–15.11.1917 у м. Ровно, були присутні 75 делегатів;

7-ма армія — 22.11.1917 у м. Проскурів, були присутні 75 делегатів та представник ВЦЕКОВСЕВу Ніренберг. З'їзд закінчився скандалом: соціалістична більшість відкинула пропозицію прийняти Палестинську декларацію та вигнала сіоністів.

8-ма армія — початок січня 1918 року у м. Кам'янець-Подільський;

10-та армія — у січні 1918 року.

З'їзд делегатів фронту та Київської військової округи — 30.12.1917 у м. Київ (фактично, це був з'їзд лише київського союзу, оскільки від фронту нікого не було).

Румунський фронт

З'їзд делегатів фронту та Одеської військової округи — 20.12.1917 у м. Одеса.

Кавказький фронт

Фронтовий з'їзд — 20.12.1917, м. Тифліс.

Казанська військова округа

З'їзд організував саратовський союз євреїв-воїнів — 3–5.01.1918.

(Френкин М. Русская армия и революция, 1917–1918, Мюнхен, 1978, С. 543–545, 715–718; Голос єврея-воина, Киев, 6.01.1918, №1).

Як правило, робота з'їздів була досить бурхливою, оскільки соціалістично-більшовицька більшість гостро виступала проти нечисленних сіоністів та їхніх резолюцій щодо Палестини та створення національних формувань. Багато делегатів, особливо члени єврейської партії лівого спрямування Бунд, виступали категорично проти єврейських формувань, стверджуючи, що це викличе ще більшу ненависть з боку погромників.

Лише там, де сіоністські організації були сильними, з'їзди приймали резолюції про формування єврейських частин. Зокрема, так було на з'їздах 12-ї та 10-ї армій, київського, одеського та саратовського союзів.

Зазнала фіаско і спроба ухвалити резолюцію про формування єврейських частин на конференції представників Північного фронту та Петроградської військової округи. І це попри те, що там зібралися найавторитетніші сіоністські діячі з військових сил. Один з дослідників цього питання зазначав: «Центральним пунктом конференції був вопрос об образовании еврейских сводных отрядов. Голоса по этому вопросу разделились на две почти равные части. Была все же принята резолюция об отрицательном отношении к созданию еврейских войсковых частей и предлагалось создание отрядов самообороны. На конференции делегат капитан Трумпельдор протестовал против позиции делегата Петроградского гарнизона Брамса, выступившего против создания отрядов самообороны. Здесь также была принята резолюция о «соблюдении строжайшего нейтралитета» по отношению к гражданской войне»¹⁸.

НЕВДАЧІ НА ШЛЯХУ СТВОРЕННЯ ЄВРЕЙСЬКИХ ФОРМУВАНЬ

Ще влітку 1917 року після провалу наступу Південно-Західного фронту погромна хвиля охопила всю прифронтову смугу колишньої Російської імперії. Деморалізовані дезертери натовпами бігли у найближчий тил, де виміщали свою злобу на майні заможних осіб та беззахисному єврейському населенні. У вогні погромів палали не тільки поміщицькі садиби та цукрові заводи, а й бідні єврейські містечка.

Аби приборкати погромницьку хвилю, російське командування висунуло у прифронтову смугу надійні війська, переважно кінноту. Перш за все вони охороняли спиртові та цукрові заводи, які найбільше страждали від дезертирів. Але цього, звичайно, було недостатньо, бо охорона євреїв до безпосередніх обов'язків кінноти не належала. Тому сіоністи стали активно вимагати від влади дозволу на формування загонів єврейської самооборони. Щоправда, як уже згадувалось, ці вимоги систематично розбивалися об небажання інших єврейських політичних партій (переважно лівого гатунку) мати такі загани.

18 листопада 1917 року, на ініційованій київським союзом євреїв-воїнів нараді Єврейської національної ради, найбільш категорично проти формування частин висловилися бундівці: «Создание особых еврейских отрядов, как средство от погромов, совершенно бесполезно и даже вредно. Во время демобилизации еврейские отряды все равно не смогут удержать погромную толпу, а из тех солдат-евреев, которые возьмут на себя эту задачу, может образоваться еврейская солдатская аристократия». Представники партії Поалей-Ціон висловилися більш помірковано, але все одно були проти єврейських загонів: «Солаты-евреи, которые будут организованы со специальной целью охраны порядка, еще могут провоцировать погромы. Положиться на общие части тоже нельзя, нужно поэтому образовать отряды с большинством из евреев-

солдат, но команда в этих отрядах должна принадлежать не евреям». Навіть представник Генерального секретаріату Єврейських справ Центральної Ради Хургін був проти: «В отношении погромов все предложения являются паллиативом, а худшим из паллиативов является выделение особых еврейских отрядов. Вообще трудно отделить еврейские погромы от нееврейских. Необходимо образовать гражданские дружины, ибо солдаты против солдат вообще не пойдут. Мы можем использовать для этой цели институт „Вильного козацтва“»¹⁹.

Отож, оскільки позиція переважної більшості єврейських політичних партій у питанні створення національних частин не збігалася з думкою сіоністів, вони вирішили діяти власними силами. Київський союз євреїв-воїнів зв'язався з генеральним військовим секретарем Центральної Ради С. Петлюрою, від якого отримав згоду на «євреїзацію» низки військових частин на території Київської військової округи. До цих частин мали бути переведені солдати, юнкери та офіцери єврейської національності. Для «євреїзації» київський союз євреїв-воїнів просив передати такі частини: 146-ту, 147-му, 148-му, 581-шу (у Києві), 150-ту (у Чернігові), 759-ту (у Полтаві) дружини ополчення, а також 415-й піший полк 34-го армійського корпусу, який у той час було вже українізовано. Для запровадження «євреїзації» цих частин були навіть призначені уповноважені зі складу київсько-го союзу євреїв-воїнів.

У перерахованих дружинах ополчення дійсно служило багато євреїв, але здебільшого — «білобілетників», не здатних до фронтової служби, чи таких, що навмисно ухилялися від неї. Це був украй непевний елемент, у більшості — ґрунтовно розпропагандований більшовиками. Значна частина євреїв-військовослужбовців зі складу цих дружин були активними більшовицькими ватажками. Зокрема — член Київської ради робітничих та солдатських депутатів рядовий 148-ї дружини Фроїм Пріворотський. Під час Жовтневого перевороту у Києві всі ці дружини

Випусник одного з військових училищ російської армії євреї Шапір. На фото він в офіцерському френчі з визолоченими гудзиками з двоголовими орлами, але вже — без погонів, кінець 1917 року (фото з приватної колекції)

виступили зі зброєю в руках на боці більшовиків, тому спроба «євреїзації» саме цих частин видавалася більш ніж сумнівною. Незабаром усі ці дружини були розформовані Генеральним військовим секретаріатом Центральної Ради, а військовослужбовці розпущені по домівках.

Сумнівною видавалася і можливість «євреїзації» 415-го пішого полку, який восени 1917 року було цілком українізовано. Полк охороняв цукрові заводи на Поділлі та Київщині. Можливо, керівники союзу євреїв-воїнів мали на увазі створити свою власну частину на базі цього полку, але навряд чи — замість нього. Так чи інакше, але у 34-му армійському (1-му українському) корпусі, до складу якого належав полк, євреїв практично не було.

Незважаючи на невдачі, що спіткали київський союз євреїв-воїнів одна за одною, він не припиняв спроб створити бодай одну військову частину. Тим паче, у його розпорядженні перебувала певна кількість унтер-офіцерів, юнкерів та офіцерів єврейського походження, які у той час звільнялися з українських та російських революційних формувань. Генеральний секретаріат військових справ Центральної Ради не потребував послуг цих людей поодино, проте вітав самостійні національні формування. Зокрема, звільнені з військ вояки окремих національностей вже створювали на території України грецькі, татарські, литовські та інші формування.

28 листопада 1917 року представник сіоністів Й. Шехтман на засіданні Малої ради Центральної Ради вніс запит про формування єврейських загонів. Симон Петлюра у черговий раз відповів на це, що жодних перешкод до створення єврейських частин він не бачить. Проте цей запит Й. Шехтмана викликав обурення серед євреїв-соціалістів²⁰. Отож, у черговий раз Центральна Рада та особисто С. Петлюра зіткнулися з тим, що єврейські формування для них важливіші, ніж для переважної більшості самих євреїв...

Однак запевнення С. Петлюри у готовності формувати єврейські військові частини не минули даремно. 12 грудня 1917 року представники київського союзу євреїв-воїнів передали до Генерального секретаріату військових справ Центральної Ради список з 12 офіцерів-євреїв, які прагнули служити у власних національних формуваннях (до списку увійшли: прапорщик Зиновій Аксельрод, Лейба Поляк, Шльома Фішман, Яків Віноградов, Григорій Київський, Бенціон Романовський, Володимир та Вольф Давидови, Ісаак Біленький, Йона Шльонський, Яків Урицький та Авраам Бухгальцев). Наступного дня до штабу Київської військової округи було призначено комісара з єврейських справ — прапорщика Авраама Лапідуса²¹.

Наприкінці грудня 1917 року союз євреїв-воїнів підготував та передав на розгляд до Генерального секретаріату військових справ

«Проект положення про військові заgonи самооборони на території Української Народної Республіки». Цей проект мав бути також узгоджений з Генеральним секретаріатом з єврейських справ, який, у свою чергу, запропонував альтернативний документ — «Положення про заgonи цивільної самооборони, розташовані на території Української Народної Республіки». Принциповою різницею цих документів було те, що у першому випадку пропонувалося формувати заgonи з євреїв, а у другому — з будь-кого. Це, звичайно, суперечило бажанням сіоністів²².

Доки єврейські партії намагалися домовитись одна з одною про формування власних національних частин, почалась Перша українсько-більшовицька війна. З боку Харкова та Мінська на Київ почали наступати надіслані з Росії більшовицькі війська. На місці до них приєднувалась червона гвардія, яка часто-густо складалася з іноземців (наприклад, евакуйованих до Харкова під час Першої світової війни латиських робітників). Проте у катеринославській, одеській, київській червоних гвардіях було багато єврейської молоді, перейнятої більшовицькими ідеями.

Аби прикрити агресію Радянської Росії «волевиявленням місцевого населення», за наказом В. І. Леніна було організовано більшовицький Всеукраїнський народний комісаріат, до складу якого ввійшли 8 євреїв, 2 росіян та лише 2 українців. Крім того, з боку фронту на Київ рухався розпропагандований більшовиками 2-й гвардійський корпус на чолі з єврейкою-революционеркою Євгенією Бош. По дорозі цей корпус троцив панські садиби та цукрові заводи і заодно грабував та палив єврейські містечка. Йому протистояв 1-й Український корпус (34-й армійський), відведений Центральною Радою на Правобережжя саме для перешкоджання погромам.

Витворилася парадоксальна ситуація: українські війська захищали єврейські містечка від російських погромницьких з'єднань, очолюваних євреями-більшовиками. Крім того, якісь євреї оголосили себе у Харкові Всеукраїнським народним комісаріатом та разом з російськими революційними військами та єврейськими червоногвардійцями вели боротьбу проти Центральної Ради. Вочевидь, рано чи пізно українські командири мали визнати євреїв ворожою стороною, а відтак щонайменше відмовитись захищати їх від погромів.

Усю небезпечність ситуації розуміли лише сіоністи та деякі члени Генерального секретаріату єврейських справ. Інші єврейські політики у ту мить у більшості таємно чи явно співчували більшовицькій агресії проти Центральної Ради. 15 січня 1918 року, напередодні більшовицького збройного повстання проти української влади у Києві, товариш генерального секретаря з єврейських справ І. Хургін передав на розгляд командувачеві Київською військовою округою М. Шинкаря «Проект положення дружини для боротьби з антиєврейськими погромами при Союзі

євреїв-воїнів КВО». У проєкті, зокрема, передбачалось, що дружина не буде брати участі у жодній політичній, класовій чи міжнаціональній боротьбі, та буде підпорядковуватись лише Генеральному секретаріату з єврейських справ. Згідно зі штатом у дружині мала бути 1 тисяча солдатів, начальник, його помічник з господарчої частини, ад'ютант, 4 командири рот, 18 молодших офіцерів, лікар, урядовця та скарбник. У внутрішньому житті дружина підпорядковувалась статутам української армії. Озброєння та обмундирування мало бути таким самим, як і в інших частинах Центральної Ради²³.

Командувач Київської округи Микола Шинкар терміново розглянув проєкт та 20 січня 1918 року (коли на вулицях Києва тривали завзяті бої з більшовиками) дав дозвіл на формування дружини під назвою «Особливий курінь для боротьби з погромами». Того ж дня І. Хургін, якому було доручено формувати курінь, звернувся до Шинкаря з проханням «предоставить мне право реквизировать помещения для Куреня, воспользоваться интендантством и оружием в необходимых количествах, чтобы я имел возможность как можно быстрее закончить формирование Куреня». На звороті цього листа Шинкар написав олівцем резолюцію з дозволом використовувати для потреб куреня бараки Єврейської лікарні у Києві, офіцерський лазарет, а також наказав поставити частину на інтендантське постачання²⁴. Крім того, як свідчив один з діячів київського союзу євреїв-воїнів, куреню мало бути передано зброю та майно роззброєного за відмову брати участь в українсько-більшовицькій війні полку ім. Т. Г. Шевченка²⁵.

Але Особливий курінь для боротьби з погромами так і не було зорганізовано. По-перше, коли вирішувалась ця справа, у Києві тривали вуличні бої, які закінчились 26 січня 1918 року (за ст. ст.) перемогою більшовиків. Вочевидь, останні вважали сіоністів майже такими самими ворогами, якими були націоналісти з Центральної Ради. По-друге, під час цих боїв було зірвано роботу Загальноросійського з'їзду євреїв-воїнів, а його керівники загинули за нез'ясованих обставин.

ПЕРШІ ЄВРЕЙСЬКІ ВІЙСЬКОВІ ФОРМУВАННЯ

І все ж, наприкінці 1917 — на початку 1918 років по деяких регіонах союзам євреїв-воїнів вдалося сформувати кілька нечисленних військових частин, які, щоправда, за винятком одеських, проіснували недовго.

Як повідомляв інформаційний листок «Голос єврея-воина», станом на 6 січня 1918 року діяли такі формування:

Кам'янець-Подільський — єврейський загін з солдатів, які перебували у відпустках або зовсім звільнилися з військової служби та залишилися у місті. Міське самоврядування видало загону 100 рушниць та виділило приміщення у центрі міста.

Овруч — загін самооборони зі 120 осіб, створений стараннями київського союзу євреїв-воїнів після того, як у цьому місті 15–16 грудня 1917 року відбувся погром. Під час погрому було розбито 62 торговельні лавки. Загін охороняв не тільки Овруч, але й навколишні містечка — Норинець, Словечно тощо.

Одеса — загін самооборони з 400 осіб.

Київ — самооборона, зорганізована під час Жовтневого перевороту, у складі 200 осіб.

Саратов — збройний загін при місцевому союзі євреїв-воїнів.

Петроград — розпочато формування Єврейського збірного загону.

Крім того, за повідомленнями газети, формувалися загони у Пензі, Дашеві, Богуславі та інших містах.

Одразу зазначимо, що жодного загону самооборони у Києві під час Жовтневого перевороту не було. Цей факт підтверджується численними джерелами, в яких докладно змальовуються події того часу. Мабуть, аби виглядати солідніше в очах керівників того ж таки одеського союзу

євреїв-воїнів, кияни, оцінивши власні ресурси, створили «на папері» загін самооборони, який насправді ніколи не існував.

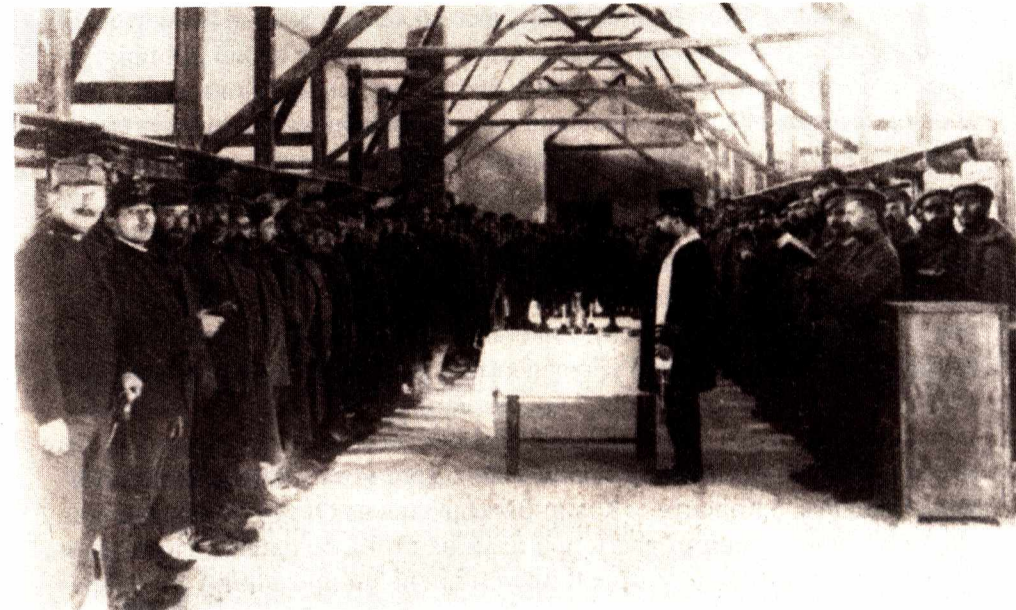
У Кам'янці-Подільському дійсно було сформовано загін з військово-службовців-євреїв – переважно з 12-ї піхотної дивізії російської армії, яку було українізовано. Ще 7 грудня 1917 року солдати-євреї цієї дивізії відправляли до київського союзу резолюцію з бажанням виділитись в окрему частину²⁶. На межі 1917–1918 років у Кам'янці-Подільському також опинилися підрозділи Мусульманського корпусу, українізовані формування та збільшовичені російські війська. Попри це, місто було збережено від погрому. Можливо, у цьому була заслуга саме єврейського загону. Але у перших числах березня 1918 року, коли до Кам'янця-Подільського вступили німецькі та австро-угорські війська, всі без винятку рештки збройних формувань російської армії було роззброєно. В тому числі — і єврейський загін.

У Петрограді організація Єврейського загону для боротьби з погромами стала актуальною під час Жовтневого перевороту. Адже прихід до влади більшовиків супроводжувався розгромом винних запасів та масовими пиятиками несвідомих революціонерів. За таких умов місцевий союз євреїв-воїнів звернувся до Петроградського військово-революційного комітету з проханням дозволити сформувати **Єврейський збірний загін**. Члени Петроградського ВРК поставилися до цього прохання скептично, та на своєму засіданні, яке відбулося 17 листопада 1917 року, висловилися проти створення подібних частин. Але, оскільки погроми у місті не вщухали, союз усупереч забороні більшовиків формувати будь-які національні частини отримав від радянського головнокомандувача російських армій Криленка дозвіл на організацію загону²⁷.

Та спроба петроградців виявилася марною. Як писав «Голос єврея-воина» від 6 січня 1918 року, загін «формируется в Петрограде в соответствии с приказом по округу. Петроградский гарнизон, в соответствии с инспекцией Исп. Ком. СЕВ, не представляет резервуара в силу малочисленности в нем евреев-воинов. Большевики не чинят препятствий».

Спроби створити у Петрограді 1-й збірний єврейський загін не припинялися аж до весни 1918 року. Ініціатором цієї справи був начальник мобілізаційного відділу загону І. Шпунт, який на перспективи формування загону дивився досить оптимістично. Завдання загону були окреслені І. Шпунтом в одному з інтерв'ю петроградським газетам таким чином: організація самооборони під час погромів; згуртування солдатів-євреїв, яким немає куди податись; запобігання ситуаціям, коли б євреї у разі громадянської війни воювали по різні боки барикад²⁸.

Відомо, що у лютому 1918 року 1-й Петроградський єврейський збірний загін налічував уже не менш як 150 осіб. Однак більшовикам це незалежне військове формування було не до вподоби. Знов створений біль-

Богослужіння для військовополонених-євреїв російської армії в одному з таборів, 1914–1916 роки (фото з видання Schmidl E. *Juden in der k. (u.) k. Armee 1788–1918 Jews in the Habsburg Armed Forces, Eisenstadt, 1989*)

шовиками Єврейський комісаріат ставив собі одним із перших завдань знищення цього загону. На спільному засіданні Єврейського комісаріату та представників єврейської общини міста, яка відбулось 10 березня 1918 року, зав'язалася завзята суперечка навколо долі загону. Зрештою, було прийнято компромісне рішення про створення «спільної» самооборони, до складу якої б увійшли представники Єврейського комісаріату, союзу євреїв-воїнів, командири загонів та учасники зібрання. Однак у квітні-травні 1918 року Єврейський комісаріат все ж розформував загін та заборонив існування будь-яких єврейських національних частин, а в листопаді 1918 року ліквідував і сам союз євреїв-воїнів²⁹.

Трагічно склалася доля **Овруцького єврейського загону**, який проіснував досить тривалий час. У 1918 році загін перебував на нелегальному становищі. Наприкінці 1918 року, коли в Україні відбувалося Протигетьманське повстання, по різних містах знов почалися стихійні погроми. Овруцький загін знов організувався та намагався відчайдушно захищати свій регіон (Овруч–Коростень) від погромів. Але на початку січня 1919 року майже всі бійці загону загинули у боротьбі з підрозділом отамана Козиря-Зірки, який у той час належав до військ Директорії. Ось що про це свідчив один з дослідників — старшина Армії УНР:

«Пізніше у Києві Козир-Зірці наказано навантажити свою кінноту в ешелони і від'їхати до Овруча, де, розгорнувши сотню в полк, мав захищати підступи на Овруч з боку ст. Калиновичі. В Овручі його зустріли

лагідно з тою самопожертвою жінок, яка далася так взнаки його начальника штабу. Большевики тримали себе ввічливо і в перші дні прибуття отамана не турбували його своїми виступами. Однак Покалевська волость, яка переховувала большевицький жидівський курінь, що був сформований в Овручі до приїзду отамана, трималася іншої думки. В кінці грудня прибула делегація від Чорнобильського повстанчого полку, що був ніби сформований Покалевською волостю, запрошуючи отамана на побачення до полку кудись у далекий ліс. На низку запитань штабових старшин делегація подала безладні відповіді. Штаб насторожився і доручив агентурі висвітити справу. Делегація призналася, хто вони і з якою метою прибули до отамана. Почувши про укарання на смерть своєї делегації, і Покалевська волость, і жидівський курінь вирушили зі значними силами на Овруч для покарання отамана. Козир-Зірка залишив місто і відступив до Коростеня, де знайшла його допомога з Житомира від отамана Палієнка. З Коростеня Козир-Зірка рушив на Овруч і погромив жидівський курінь, рештки якого відійшли на ст. Калиновичі. Озлоблення козаків проти жидів не можна було усмирити ані проханням ані репресіями. Вони то і улаштували той погром, що вкупі з Проскурівським, послужили для ворога протекстом для овинування С. В. Петлюри»³⁰.

Наведене вище оповідання носить дещо суб'єктивний характер. Так, Чорнобильський повстанський полк, очолюваний отаманом Святенко, дійсно існував та стояв на більшовицькій платформі. Поміж цим полком та загоном Козиря-Зірки дійсно відбувся бій. Однак єврейський загін жодним чином не міг бути причетним до цього конфлікту, оскільки чорнобильці «уславилися» своїм завзятим антисемітизмом. Вже у 1919 році чорнобильці склали основу «незалежних» загонів отамана Струка, який не підпорядковувався жодній владі та наводив жах на місцевих євреїв. Отож, найімовірніше розбиття чорнобильців та знищення єврейського загону, який дійсно завзято захищав Овруч від погромів, — це дві різні події, жодним чином не пов'язані між собою. Поміж іншим, доля погромника Козиря-Зірки згодом склалася найнесподіванішим чином. Улітку 1919 року він був заарештований з особистого наказу Симона Петлюри та засуджений до страти за погромницьку діяльність. Але незабаром Кам'янець-Подільський, де у в'язниці сидів Козир, було зайнято білогвардійцями, й отамана звільнено. Невдовзі він зник, і, згідно з даними розвідки Армії УНР, станом на 1924 рік працював відповідальним чекістом у Катеринославській губернській ЧК³¹.

А радянська влада «своїх» погромників не карала.

1-й та 2-й ЗАГАЛЬНОРОСІЙСЬКІ З'ІЗДИ ЄВРЕЇВ-ВОЇНІВ

Скликання 1-го Загальноросійського з'їзду євреїв-воїнів закінчилося повним фіаско. З'їзд мав розпочати свою роботу у Києві 20 січня 1918 року у приміщенні ВЦЕКОВСЕВу — на вул. Мала Житомирська, 20. Але у той день на вулицях міста вже тривала завзята боротьба між військами Центральної Ради та прихильниками більшовиків. Звичайно, через це переважна більшість делегатів не мала змоги з'явитися на з'їзд. Але він все одно розпочав свою роботу, бо 25 делегатів таки знехтували небезпекою та зібрались на Малій Житомирській. Однак провести нараду делегати не встигли — майже одночасно з ними у приміщенні ВЦЕКОВСЕВу з'явилися вільні козаки Центральної Ради та, пославшись на те, що з цього приміщення стріляли, заарештували всіх присутніх. У приміщенні ВЦЕКОВСЕВу було проведено обшук. Незабаром згідно з розпорядженням українського прем'єр-міністра всі заарештовані євреї-воїни були звільнені. Але голова з'їзду Йона Гоголь та секретар Боярський додому так і не повернулись. За кілька днів їх знайшли мертвими. Згодом учасники з'їзду сіоністи Лимановський та Крупкін висунули версію, що вони були страчені «вільними козаками». Однак ця версія досі залишається недоведеною³².

Із загибеллю Йони Гоголя повністю припинилась робота київського союзу євреїв-воїнів. Принаймні ми не маємо жодної інформації про те, що після повернення Центральної Ради на початку березня 1918 року до Києва союз відновлював свою роботу у цьому місті.

Після ліквідації київського союзу залишилися сильні єврейські військові організації на Півдні України — з центром в Одесі, та поодинокі союзи у Росії. У травні 1918 року, після того, як німецькі та австро-угорські війська зайняли фактично всі місцевості найбільшого скупчення євреїв (Польщу, Прибалтику, Україну, Білорусь), у Радянській Росії було здійснено спробу провести 2-й Загальноросійський з'їзд

евреїв-воїнів. Однак він також був нечисленним та приреченим на провал. У ту мить вже не існувало старої російської армії, а тому — і євреїв-воїнів.

Ініціативу проведення 2-го Загальноросійського з'їзду висунув щойно організований московський союз євреїв-воїнів. Його керівником був відомий московський адвокат, кавалер відзнак Святого Георгія всіх 4-х ступенів, офіцер за бойові заслуги Олександр Абрамович Віленкін. З'їзд проводився у Москві 6–10 травня 1918 року та через малу кількість учасників був одразу перейменований на конференцію. В резолюціях конференції довелося констатувати, що «правительственные органы повсеместно препятствуют созданию еврейской внепартийной самообороны. Создание препятствий к организации и вооружению самообороны ведет к тому, что еврейский народ отдается безоружным во власть вооруженных погромных банд и делает власть косвенным участником происходящих погромов. Конференция требует от органов власти отказа от дальнейшего проведения такой политики и заявляет, что и еврейские массы, вышедшие вооруженными против погромщиков в худшие времена царской власти, и в переживаемый ныне момент не откажутся от выступления в защиту чести, жизни и достоинства еврейского народа»³³.

Звичайно, йшлося перш за все про те, що саме більшовики перешкоджають роботі євреїв-воїнів. Очевидно, така позиція не могла подобатись більшовицьким керівникам, тим паче, саме у той час у Радянській Росії почалися активні переслідування сіоністів. Тож над ініціаторами проведення 2-го з'їзду нависла реальна загроза репресій та фізичного знищення.

ЯК ЗАГИНУВ ОЛЕКСАНДР ВІЛЕНКІН

«Ех ви, пане Віленкін, два факультети закінчили, а одного повороту зробити не можете», — любив підсміюватись над Олександром Абрамовичем унтер-офіцер учбової команди 1-го гусарського Сумського полку Рогочій. І дійсно: звідки було знати міському мешканцю, інтелігентові, «очкарику» та ще — єврею, премудрості їзди верхи. Але Віленкін чомусь хотів служити саме в кавалерії, причому не будь-де, а в полку, який стояв у Москві та уславився своїм лихацтвом та розгульним гусарським життям на всю Росію.

19-літній єврейський юнак з Царського Села Олександр Віленкін, що ледь встигнув закінчити півтора курси юридичного факультету, у 1902 році був покликаний до армії однорічником 1-го розряду. Від звичайних солдатів його відрізняло лише те, що відслужити він мав не чотири, а всього два роки, та, крім іншого, мав право на позачергову вислугу у чинах. Але, як єврей, Віленкін міг розраховувати максимум на нашивки вахмістра, хоча його однолітки інших національностей по закінченні служби однорічниками часто ставали прапорщиками, тобто виходили в запас офіцерами.

Але Віленкіна це аніскільки не засмучувало, як і те, що у полку мали сумніви: чи вийде з сухорлявого єврейського хлопчика справжній кавалерист? Але минали місяці, Олександр Абрамович поступово засвоював службу та незабаром став справним кавалеристом, якого за розум та толерантність полюбили офіцери Сумського полку.

З Сумським полком Віленкін розпрощався напередодні Першої російської революції 1905 року, під час якої вояки цієї частини уславились придушенням т.зв. Червоної Пресні та інших антидержавних виступів у Москві. Водночас Олександр Абрамович здобував собі ім'я, як адвокат, захищаючи революціонерів на судових процесах. Сам він тоді вступив до Конституційно-демократичної партії, але брався захищати соціалістів, есерів та анархістів.

Зірковим часом 24-річного адвоката став процес 1907 року над так званою військовою організацією соціалістів. Лише основних обвинувачених за цією справою було 19 осіб. Троє з них, завдяки Віленкіну, були виправдані та звільнені. За іронією долі, одним із звільнених був майбутній радянський головнокомандувач російської армії, сталінський нарком юстиції та один з головних ідеологів червоного терору Микола Криленко.

Олександр Абрамович став відомим юристом, присяжним повіреним, помітним діячем московської організації Кадетської партії. Незважаючи на це, він продовжував підтримувати тісні стосунки з 1-м гусарським Сумським полком.

Початок Першої світової війни застав Олександра Віленкіна у Лондоні. Він негайно повернувся до Росії, де мав змогу вступити на службу військовим урядовцем. Але Віленкін вже 20 серпня 1914 року наздогнав «свій» Сумський полк. Командир полку, порадившись з офіцерами, зарахував Олександра Абрамовича до штабу та дозволив користуватися всіма правами офіцера.

Під час бойових дій Віленкін виконував обов'язки ординарця командира полку, перекладача, військового кореспондента, а головне — одного з найщиріших приятелів офіцерів. Він писав вірші «на злобу дня», в яких описував фронтовий побут сумських гусарів, а під час відпочинку часто ставив аматорські театральні вистави. У бою Олександр Абрамович також не ховався за спину товаришів, дістав дві рани та був нагороджений чотирма георгіївськими хрестами та георгіївською медаллю.

Та по-справжньому Віленкін допоміг своєму полкові під час важкого періоду революції 1917 року та розпаду старої російської армії. У березні 1917 року згідно з постановою Петроградської військово-революційної ради у всіх частинах армії було запроваджено полкові комітети, до яких обиралися делегати від офіцерів та солдатів. Звичайно, солдатів у полкових комітетах було більше, ніж офіцерів, і незабаром вони повністю підірвали авторитет останніх та перестали виконувати їхні накази.

Олександр Абрамович водночас був однорічником, іншими словами — привілейованим солдатом. Як адвокат, він умів переконувати, а тому незабаром був обраний головою полкового комітету 1-го гусарського Сумського полку. Він неодноразово допомагав офіцерам, та, зокрема — командирові полку, який намагався уникнути конфліктів із солдатами, не втративши своєї честі та поваги.

Звичайно, завдяки Лютневій революції були й позитивні зрушення. Зокрема, скасування обмежень за національною та віросповідальною ознакою. Після представлення прохання командира полку до Військового міністерства Віленкіна було підвищено до звання прапорщика, а потім, аби зрівняти його у правах з однорічниками, — навіть штабс-ротмістра. Потому, згідно зі статутом ордену Святого Георгія, солдатські відзнаки

цього святого чотирьох ступенів були обміняні Віленкіном на офіцерський орден Святого Георгія 4-го ступеня. Поміж іншим, у Сумському полкові такий орден, крім Віленкіна, мав лише один офіцер.

Недовго Олександр Абрамович Віленкін затримався на посаді голови полкового комітету Сумського гусарського полку. Як обдарований оратор, він був незабаром обраний до офіцерського та солдатського комітету 5-ї російської армії, що прикривала Ригу на Північному фронті. Там Віленкін очолював армійську групу опозиційної до революціонерів конституційно-кадетської партії, та, крім того, став одним з організаторів союзу євреїв-воїнів. Саме його стараннями було проведено з'їзди євреїв-воїнів у 5-й армії та на Північному фронті.

Віленкін був принциповим супротивником більшовиків. Під час Жовтневого перевороту був у Москві та брав активну участь у збройному повстанні юнкерів проти більшовицької влади. Саме тоді він вступив на шлях формування єврейських загонів самооборони, заявляючи своїм близьким: «Усі ці троцькі, зінов'єви, каменєви до добра не доведуть — євреям доведеться відповідати за їхні подвиги!». З нечисленних кадрів офіцерів, юнкерів та солдатів єврейського походження Віленкіну наприкінці 1917 — на початку 1918 років вдалося створити московський союз євреїв-воїнів.

У більшовицькій Москві колишній штабс-ротмістр та відомий адвокат Віленкін грав роль «білого» єврея. Завдяки своїм зв'язкам із сіоністами він влаштувався юрисконсультом в англійському посольстві, та, користуючись службовим положенням, допомагав знедоленим офіцерам. Зокрема, Олександр Абрамович брав участь у зібраннях колишніх офіцерів, на яких було створено антирадянську підпільну організацію «Союз захисту батьківщини та волі», очолювану колишнім революціонером-терористом Борисом Савінковим. Та органи ЧК викрили цю організацію: у Москві почалися масові арешти. У ніч на 31 травня було заарештовано штабс-ротмістра Віленкіна.

Штабс-ротмістр Олександр Віленкін — голова союзу євреїв-воїнів, 1917 рік (фото з видання «Красная книга ВЧК»)

Олександр Абрамович відкинув усі звинувачення в діяльності у «Союзі захисту батьківщини та волі», проте йому пригадали організацію 2-го Загальноросійського з'їзду євреїв-воїнів, та, зокрема, — ворожі до більшовиків резолюції. Тож Віленкіна було ув'язнено у Таганській тюрмі.

У в'язниці Олександр Віленкін користувався відносною свободою: за попередні «заслуги» перед революціонерами йому дозволили вільно пересуватися поміж камерами, де сиділи товариші у нещасті. Віленкін організував зайняття з гімнастики та почав робити гумористичну газету «Центрогідра», щоправда, в одному екземплярі. Але Олександра Абрамовича вистачило всього на кілька номерів. Останній випуск «Центрогідри» з'явився з карикатурою автора на самого себе, посивілого та з довгою бородою, що сидів на параші, а навколо височіли випуски «Центрогідри». Під зображенням був підпис: «Через десять років...».

У червні 1918 року справу Віленкіна було передано до Верховного трибуналу, одним з керівників якого був Микола Криленко. Верховний трибунал складу злочину у діях Олександра Абрамовича не знайшов, але йому чесно заявили, що не випустять живим: «Да, мы знаем, что вы умный, но это только усиливает вашу вину!».

Ось як переказував розповідь Олександра Віленкіна про його подальші плани один з співкамерників: «Пишу письмо Дзержинскому. Требую, чтобы мне, подобно моим прежним подзащитным, дали возможность защищаться при посторонних. Один из конвойных уносит письмо. Жду... Минуты кажутся вечностью. Наконец посланный возвращается. Берет меня и ведет. Приводит к Дзержинскому. Там уже в сборе весь президиум. Лица у всех серьезные, строгие. На меня никто не смотрит. Все уставились в стол. Мне дают слово (говорил Виленкин удивительно). Я был в царском суде защитником политических. За свою практику я произнес 296 речей в защиту других. Теперь, в 297-й раз, говорю в свою защиту и думаю, эта речь будет неудачна. Лица у сидящих за столом, до этого строгие, все расцвели улыбками. Стало легче. Говорю долго. Называю некоторые имена их товарищей, которых я защищал. Тут же вызывают по телефону двух-трех из тех, которых я назвал. Те приезжают и подтверждают мои слова. Меня уводят опять в ту комнату, где остались мои товарищи. Их уже нет здесь — увезли. Сажу один. Через час-два вызывают. Опять ведут к Дзержинскому. Теперь он один. И объявляет, что смертная казнь мне постановлением президиума отменена».

Однак Дзержинський слово не додержав. У в'язниці розповідали, що коли за Віленкіним прийшли востаннє, він дістав звідкись свій орден Святого Георгія 4-го ступеня, приколов до грудей, та кинув товаришам по камері: «Ребята, пока прощайте, мы скоро все встретимся на том свете, это не так страшно, вы все под огнем были!».

Колишнього керівника московського союзу євреїв-воїнів штабс-ротмістра Олександра Віленкіна було страчено у Москві 5 вересня 1918 року³⁴.

ДОЛЯ ПЕТРОГРАДСЬКОГО СОЮЗУ ЄВРЕЇВ-ВОЇНІВ, ПОДВИГ КАННЕГІСЕРА

У Петрограді одночасно з ліквідацією Єврейського збірного загону припинив свою діяльність і місцевий союз євреїв-воїнів. Почесний голова союзу, старий С. О. Грузенберг виїхав до Одеси, а Йосип Трумпельдор повернувся до Великобританії, звідки незабаром дістався до Палестини, де почав формувати єврейські загони у складі англійської армії. З активних діячів союзу залишився лише Самуїл Мойсейович Гланц, але він зняв військовий мундир та став звичайним урядовцем. До 1929 року С. М. Гланц працював у Ленінграді на різних адміністративних посадах, доки не був засуджений до 5 років виправно-трудових робіт у концтаборах. Його подальша доля, на жаль, невідома.

З усіх членів петроградського союзу найбільш прикметну долю мав 22-річний юнкер Михайлівського артилерійського училища Леонід Іоакимович Каннегісер. Саме він 30 серпня 1918 року застрелив голову петроградської ЧК Мойсея Урицького.

Леонід Каннегісер походив з відомої та заможної єврейської родини з Петрограда, яка була дружньою з багатьма російськими митцями. Каннегісер був товаришем Сергія Єсеніна, добре знав інших поетів «Срібного віку» і сам з 15 років писав вірші та належав до кількох літературних об'єднань. Поетеса Марина Цвєтаєва писала про нього так: «Леонид Каннегисер! Изнеженный женственный 19-тилетний юноша, — эстет, поэт, пушкинианец, томные позы, миңдалевидные почти».

Але все це було до того часу, як у червні 1917 року Каннегісер покинув Петроградський політехнічний інститут та вступив на навчання до Михайлівського артилерійського училища. Разом із ним до училища потрапило ще кілька юнаків-євреїв, зокрема — друг дитинства Каннегісера — Володимир Борисович Перельцвейг. Крім того, що всі вони були російськими інтелігентами, юнаки не цуралися єврейського

життя та належали до організації сіоністської учнівської молоді «Геховер».

Під час революційних подій кінця 1917–початку 1918 років Каннегісер був головою ради юнкерів-соціалістів Петроградської військової округи та одночасно членом місцевого союзу євреїв-воїнів. Але офіцером він так і не став: у лютому 1918-го училище було переформовано у 1-ші Радянські артилерійські курси, і Каннегісер вирішив повернутися до інституту.

30 серпня 1918 року близько десятої години ранку перед дверима Наздвичайної комісії по боротьбі з контрреволюцією Петроградської трудової комуни загальмував елегантний велосипедист. Він був одягнений у модну тоді в ЧК шкіряну тужурку, а тому не викликав у співробітників радянських каральних органів жодної підозри. Юнак зайшов до вестибюля, де вже було багато стурбованих відвідувачів, та став чекати. Незабаром двері вестибюля відкрилися та в них з'явилася фігура голови петроградської ЧК М. С. Урицького. Каннегісер схопився з крила, в якому сидів, та кілька разів вистрелив. Урицький загинув на місці. Потому Каннегісер вискочив з приміщення ЧК, пробіг кількасот метрів та сховався у приміщенні Англійського клубу. Переодягнувшись, через кілька хвилин він вийшов звідти, але був упізнаний червоноармійцями та одразу схоплений.

«Єврей, но из дворян... боящийся своего родства, напирający на свое дворянство, и в то же время объявивший себя социалистом юный белогвардеец», — писав про Каннегісера більшовицький діяч Микола Бухарін у статті на смерть Урицького.

День убивства Каннегісером Урицького збігся з днем, коли єврейка-терористка Фані Каплан важко поранила В. І. Леніна. Вочевидь, більшовики намагалися знайти зв'язок між цими подіями. Їм страшенно хотілося звинуватити в цьому міфічне білогвардійське підпілля, аби почати масові арешти «колишніх» людей, але Каннегісер та Каплан були євреями, і на дворян чи офіцерів жодним чином не скидалися. Проте одразу після цих пострілів радянська влада оголосила про початок так званого Червоного терору — арештів заручників та масових розстрілів ворогів радянської влади. Та все ж, що штовхнуло Леоніда Каннегісера на вбивство голови петроградської ЧК?

Як виявилось, так Каннегісер помстився за свого друга Володимира Перельцвейга, з яким разом навчався у Михайлівському артилерійському училищі. Після розформування училища Перельцвейг залишився на навчання на 1-х Радянських артилерійських курсах. У липні 1918 року його було заарештовано на підставі свідчень одного з курсантів, що, мовляв, Перельцвейг входить до групи змовників, які готують повстання проти радянської влади. Ніяких вагомих фактів проти Перельцвейга

Євреї Володимира-Волиського з равіном австро-угорської армії (в передньому ряді ліворуч), початок 1918 року (фото з видання Schmidl E. *Juden in der k. (u.) k. Armee 1788–1918 Jews in the Habsburg Armed Forces, Eisenstadt, 1989*)

слідство не зібрало, але 19 серпня 1918 року петроградська ЧК все одно засудила його, а також ще п'ятьох курсантів.

Про постанову щодо розстрілу курсантів, підписану Урицьким, Каннегісер дізнався зі щоденних газет. Тож Леонід вирішив помститись. Як він згодом зазначав на допитах: «убил Урицького не по постановленню партії или какой-либо организации, а по собственному побуждению, желая отомстить за аресты офицеров и за расстрел своего друга Перельцвейга».

Обставини загибелі Каннегісера невідомі. Лише наприкінці вересня 1918 року петроградські газети повідомили, що його страчено. Отже, єврей Каннегісер став один із перших месників більшовикам за їх криваві справи³⁵.

НАРОДЖЕННЯ «ЄВРІДИ»

Наприкінці 1917 року найбільшого поширення єврейський військовий рух набув на Півдні України та в Бесарабії. З одного боку, в цьому регіоні мешкала велика кількість євреїв, частина з яких уже повернулася з фронту додому. З другого, командувач Румунського фронту генерал Шербачов всебічно підтримував створення з решток російської армії різних національних формувань, у тому числі — єврейських.

26 жовтня 1917 року у Болграді відбулась організаційна нарада союзу євреїв-воїнів штабу 6-ї російської армії, залогу Болграда, Ізмаїла та інших містечок, прилеглих до Румунського фронту. Нарада відбувалась у приміщенні місцевої синагоги «Темпель». Розглядалися такі питання: ставлення до виборів на Загальноросійські установчі збори, справи Загальноросійського єврейського з'їзду, боротьба з погромами тощо. На зібранні були присутні 34 делегати, значна частина яких були сіоністами. Через два дні у Болграді було створено тимчасовий комітет союзу євреїв-воїнів 6-ї армії. Комітет очолив 27-річний лікар санітарного загону Григорій Мойсейович Жалковський. Його помічником став 44-річний інженер Хаїм Йосипович Міхельсон, писарем — 22-річний корпусний суддя Лейзер Йосипович Маргуліс, казначеєм — 27-річний рабин 6-ї армії Рафаїл Хаїмович Бунімович³⁶.

Жалковський, Маргуліс та Бунімович були активними сіоністами та палкими прихильниками організації єврейської армії. Свою роботу вони побудували на налагодженні контактів не просто з рядовими євреями, а з військовослужбовцями — прихильниками сіоністського руху. У цей період найбільші сіоністські групи оформилися у штабі й тилових загонах 6-ї армії, а також деяких фронтових частинах: 9-му та 12-му стрілецьких, 459-му піхотному Миропільському, 5-му Чорноморському прикордонному, 8-му гусарському Лубенському

полку та підрозділах 30-ї піхотної дивізії.

Організувавши союз євреїв-воїнів у 6-й армії, Жалковський у першій половині листопада 1917 року виїхав до Одеси, де разом з євреями-фронтовиками, які повернулися додому, активізує роботу місцевого союзу євреїв-воїнів. З цього приводу Жалковський мав наради з сіоністськими лідерами, що мешкали в Одесі, Усишкінім, Біляком та ін.³⁷

В Одесі ще під час Жовтневого перевороту представники союзу євреїв-воїнів заявили про організацію загонів єврейської самооборони. Та заява ця деякий час залишалася голослівною, доки до міста не повернулися перші активні євреї-фронтовики. 2 листопада 1917 року відбулося засідання одеського союзу, на порядку денному якого стояло лише три питання, причому винятково сіоністського спрямування: формування єврейських дружин, визнання національно-персональної автономії євреїв Росії, Польщі, Австрії та Румунії, нарешті — колонізація Палестини³⁸.

Судячи з газетних повідомлень, всередині союзу в Одесі тривала завзята боротьба між соціалістами та сіоністами. Так, на засіданні союзу євреїв-воїнів 15 листопада 1917 року з приводу участі у запланованій сіоністській маніфестації на підтримку Палестини євреї-соціалісти виступили категорично проти. Та сіоністська більшість перемогла, й після цього одеські євреї-воїни раз та назавжди рішуче відмежувалися від бундівців та інших прихильників марксизму. Союз євреїв-воїнів в Одесі пішов у небуття, а замість нього постала сіоністська Єврейська військова організація³⁹. Керівником організації став військовий урядовець Х. Л. Авербух.

У ніч на 1 грудня 1917 року українські війська, що перебували в Одесі, з наказу Генерального військового секретаріату Центральної Ради роззброїли всі неукраїнські військові частини старої російської армії. Майже всі вони стояли на більшовицьких позиціях. Деякі з частин не бажали розформуватись й звернулися по допомогу до місцевої червоної гвардії, у лавах якої величезний відсоток становили євреї-одесити соціалістичних переконань. Отже, могло спалахнути збройне зіткнення

**Єфрейтор-однорічник Самуель
Мойсейович Гланц**

(з родичем на задньому плані) — керівник союзу євреїв-воїнів у Петрограді, 1917 рік (фото з приватної колекції)

між українськими військами та прихильниками більшовиків, у результаті якого єврейське населення ризикувало бути звинуваченим у підтримці останніх. Аби запобігти цьому, Єврейська військова організація (ЄВО) також оголосила мобілізацію своїх членів, заздалегідь попередивши представників Центральної Ради про свій суворий нейтралітет. За мобілізацією до приміщення ЄВО на вулиці Успенська, 73 з'явилося близько 100 офіцерів, юнкерів, унтер-офіцерів та рядових євреїв. Майже всі були озброєні. За деякий час до ЄВО завітав патруль з 10 одеських гайдамаків (вояків Центральної Ради) та став вимагати віддати зброю. Аби запобігти конфлікту, члени ЄВО виконали вимогу, але негайно висловили свій протест представникам Центральної Ради. Незабаром згідно з розпорядженням комісара Центральної Ради в Одесі членам ЄВО було повернуто зброю⁴⁰.

З цієї, на перший погляд, незначної події почався відлік існування Одеської єврейської дружини, запис до якої почався одразу по поверненні гайдамаками зброї — 4 грудня 1917 року. Фактичним організатором та керівником дружини (пізніше він іменувався начальником штабу) став 24-річний прапорщик Михайло (Мойсей) Маркович Дашевський, який згодом виявив себе талановитим командиром та адміністратором. Згідно з першими повідомленнями газет, в дружину «пока записалось 1500 человек», але, звичайно, ця цифра була дуже завищеною⁴¹. Реально ж, як за кілька днів розповів київській газеті «Телеграф» делегат ЄВО доктор Шимків, у перші дні в єврейській дружині нараховувалось всього 50 бійців⁴².

За кілька днів, 10 грудня 1917 року, у приміщенні Союзу георгіївських кавалерів на вул. Ланжеронівська, 28, зібралась ініціативна група з організації союзу георгіївських кавалерів-євреїв⁴³. І така організація дійсно постала того ж дня. Новостворений союз виконував більше моральну та психологічну роль — своїм існуванням він доводив, що у російській армії були не тільки євреї-боягузи, у чому була переконана більшість суспільства колишньої Російської імперії, а й справжні герої, нагороджені вищими бойовими відзнаками. Головою союзу став старший унтер-офіцер С. Лейбович, помічником — підпрапорщик Фроїм Черкес (у деяких газетах було помилково написано його ім'я та прізвище, як Федір Черкасс). Наприкінці грудня союзу навіть було виділено власне приміщення — у ліквідованому міському лазареті при раді духовного правління⁴⁴.

Тож в Одесі почали роботу дві організації сіоністського спрямування — Єврейська військова та союз євреїв-воїнів. Незабаром ці організації звернулися із заявою на адресу представників Центральної Ради в Одесі про необхідність формування єврейських полків. Ось що писали про це газети: «На основании приказа Центральной Рады о реформировании всей армии в национальные полки организация Георгиевских кавалеров-

евреев и отдел союза евреев-воинов обратились с письменными заявлениями к начальнику Одесского военного округа генералу Елчанинову и комиссару Центральной Рады подполковнику Поплавко о создании еврейских полков. Оба дали свое согласие и подполковник Поплавко телеграфировал об этом в Центральную Раду. Сегодня в Киев выезжают от георгиевских кавалеров всех четырех степеней подпрапорщик Черкес и от союза доктор медицины Шимкин для личного поддержания поданого заявления»⁴⁵.

Подробиці місії Черкеса та Шимкіна невідомі, але, напевно, вони зіткнулися з запеклим спротивом у питанні формування національних полків зі своїми одноплемінниками — євреями-соціалістами з Центральної Ради. Ймовірно, після провалу місії одеські сіоністи вирішили діяти на власний розсуд та скликати з'їзд євреїв-воїнів Румунського фронту та Одеської військової округи, аби остаточно вирішити питання про долю національних формувань.

22 грудня 1917 року в Одесі, у приміщенні молодіжного спортивного товариства «Маккабі» на вул. Херсонській, 31, о шостій годині вечора розпочав роботу з'їзд євреїв-воїнів Румунського фронту та Одеської військової округи. Організатори очікували не менше ніж на 150 делегатів, але прибуло всього 45 людей. У президії були голова союзу євреїв-воїнів 6-ї армії доктор Г. М. Жалковський, керівник ЄВО військовий урядовець Х. А. Авербух, сіоніст Резін. Обов'язки секретарів виконували рабин

Родич Самуеля Гланца, однорічник (доброволець) 119-го піхотного запасного полку Яша (прізвище невідоме), м. Симбірськ, 1.06.1917 (фото з приватної колекції)

6-ї армії Р. Х. Бунімович та одеський юнкер М. Й. Клячко. На з'їзді обговорювалося одне нагальне питання: організація єврейських військових частин. На своєму заключному засіданні, яке відбулося 29 грудня 1917 року, з'їзд виніс постанову про початок негайного формування єврейських полків, вимагав у Генерального секретаріату з єврейських справ задоволення цього рішення, просив Центральну Раду, молдавський Сфатул-Церій, кримську тарібуну та інші краєві органи підтримати організацію національних частин. Крім того, на з'їзді було організовано так звану «Євріду» — виконавчий комітет Єврейських військових організацій Румунського фронту та Одеської військової округи у складі 15 осіб. Головою «Євріди» було обрано доктора Жалковського⁴⁶.

Наступного дня після закриття з'їзду до штабу Одеської військової округи було призначено комісара з формування єврейських частин — юнкера Маркіза Клячко⁴⁷. Тепер справа формування пішла стрімкими темпами. На Румунському фронті мав бути створений 1-й єврейський полк та окремі підрозділи, у тиллових залогах Одеської військової округи (Одеса, Катеринослав, Миколаїв, Сімферополь, Гуляйполе) силами місцевих відділень союзу євреїв-воїнів — дружини та роти. Забігаючи наперед, зауважимо, що створення єврейських частин на Румунському фронті зазнало фіаско: російська армія розпадалась, а з нею розійшлись і вояки-євреї. Проте у тиллових залогах справа формування єврейських частин пішла досить успішно — за рахунок фронтників, що поверталися додому.

СПРОБИ СТВОРЕННЯ ЄВРЕЙСЬКИХ ФОРМУВАНЬ НА РУМУНСЬКОМУ ФРОНТІ

Наприкінці листопада 1917 року на Румунському фронті виникли ще дві нові єврейські організації — союз євреїв-воїнів залоги м. Яси та збори євреїв залоги м. Боташани, причому останні незабаром перейменували себе у комітет союзу військовослужбовців-євреїв фронту⁴⁸. Однак серед усіх єврейських організацій Румунського фронту реальною силою був лише союз євреїв-воїнів 6-ї армії на чолі з лікарем Жалковським та рабином Бунімовичем.

7 січня 1918 року у Болграді лікар Жалковський скликав з'їзд євреїв-воїнів 6-ї армії, на якому поінформував делегатів про створення «Євріди» та її резолюції щодо негайного формування національних частин. З'їзд виявився найбільшим за кількістю делегатів серед усіх аналогічних заходів, що проводилися до того. На з'їзді прибуло аж 300 делегатів, які представляли такі військові частини:⁴⁹

Ім'я керівника організації	Назва військової частини	Загальна кількість членів	Чи є в них члени «Євріди»	Кількість делегатів на з'їзді
Авраам Семенович Блаз	Частини Ізмаїльського району	120	Так	60
Шулем Давидович Забродський	9-й стрілецький полк	23	Ні	15
Йосип Данілович Хамеліас	2-й кінно-козацький імені гетьмана П. Сагайдачного полк	3	Ні	2
Сруль Янкелевич Сталович	12-й стрілецький полк	20	Ні	12
Яків Хаймович Гіветман	5-й Чорноморський прикордонний полк	7	Ні	7

Ейнет Соломонович Фішман	459-й піхотний Миропільський полк	30	Так	12
Леттер Меєрович Таубес	30-та піхотна дивізія	150	Так	150
Герш Шльомович Рибаков	?	?	?	?

Цікаво зазначити, що ще наприкінці листопада 1917 року у 8-му гусарському Лубенському полкові, який незабаром було перейменовано Центральною Радою на 2-й кінно-козацький ім. гетьмана П. Сагайдачного, служило 7 євреїв. На з'їзді у Болграді вже йшлося про те, що у полку залишилося 3 євреї, а інші менш ніж за місяць дезертирували або демобілізувалися. Приблизно така сама ситуація склалася і в інших військових частинах — більше половини солдатів на початок 1918 року вже роз'їхалися по домівках. Лише у 30-й піхотній дивізії залишилася більшість солдатів — це з'єднання комплектувалося з уродженців білоруських губерній, і дивізія перебувала у стадії «білорусизації», аби у повному складі відбутися на батьківщину.

Незважаючи на велику кількість учасників з'їзду, реальних вояків для формування національних частин було недостатньо. Але це Жалковського не зупинило. Тим паче, 9 січня 1918 року командувач Румунського фронту генерал Щербачов віддав наказ про реорганізацію всіх наявних військ за національно-територіальною ознакою⁵⁰.

18 січня 1918 року лікар Жалковський звернувся до командирів 6-го кінного Таурогенського прикордонного, 2-го українського кінно-козацького (колишнього 8-го гусарського Лубенського) полків та 22-ї Ізмаїльської прикордонної бригади з проханням негайно делегувати всіх наявних євреїв у розпорядження «Євріди». Причому прикордонники мали залишитись у Болграді для формування 1-го єврейського полку, а військовослужбовці 2-го кінно-козацького полку відбутися в Одесу для формування кінної частини⁵¹.

Спочатку місцем для формування 1-го єврейського полку було обрано село Курчі під Болградом. Але оскільки кількість євреїв-воїнів на Румунському фронті танула з кожним днем, було прийнято рішення створити лише єврейську роту та кінний підрозділ при коменданті м. Болград. На підтримку формування цих частин виступив останній командувач 6-ї російської армії генерал Сергій Дядюша (майбутній воєначальник Української Народної Республіки). 3 лютого 1918 року генерал Дядюша віддав наказ усім підлеглим частинам відправити своїх євреїв-воїнів до Болграда — у розпорядження «Євріди»⁵².

Одночасно з цим у Кишиневі, у складі військ молдавського Сфатул-Церія, було здійснено спробу сформувати єврейську роту при 1-му Молдавському піхотному полкові. Але нічого путнього у цій частині

Засновники 1-го Одеського єврейського батальйону.
12 лютого 1918 року (фото з приватної колекції)

сформувати не вдалося. До того ж, уже у лютому 1918 року Молдавію було зайнято Румунією, й усі молдавські війська були розформовані.

Попри безуспішність спроб з формування єврейських частин на Румунському фронті, одеські газети малювали райдужні перспективи: «Получены сведения, что из N-ской дивизии выделяются еврей-кавалеристы с лошадьми и полным снаряжением, что в Кишиневе в боях с румынами успешно участвовала сформированная еврейская рота, что исполком евреев-воинов Румынского фронта энергично готовится к приему еврейских частей, которые направляются в Одессу»⁵³.

Насправді, під «N-ською кавалерійською дивізією» мається на увазі 8-ма кавалерійська дивізія, до складу якої входив 8-й гусарський Лубенський (2-й кінно-козацький) полк. Нагадаємо, що у складі цього полку на початку 1918 року залишалось всього три євреї. Причому один із них був фельдшером, другий — нестройовим, і лише третій — справжнім кавалеристом. Те саме можна сказати і про «участь єврейської роти у боях з румунами». Її навіть не встигли сформувати.

Фактично до складу єврейського підрозділу у Болграді на Румунському фронті вдалося набрати лише кілька десятків вояків. Незабаром цей підрозділ було перейменовано на Вільну дружину з охорони Болграда від погромів. Дружині було видано дозвіл на зброю, і її члени незабаром стали патрулювати міські квартали Болграда⁵⁴. Однак вже за кілька днів це місто було зайнято румунськими військами. Подальша доля дружини достеменно не відома, але, швидше за все, вона була одразу розформована румунами.

1-Й ЄВРЕЙСЬКИЙ ПІХОТНИЙ БАТАЛЬЙОН

Невдачі з формування єврейських частин на Румунському фронті не тільки не зупинили, а навпаки — спровокували лідерів «Євріди» до активних дій в Одесі. Тим паче, що у місті згуртувалась велика кількість воїнів-євреїв сіоністського спрямування, серед яких було багато офіцерів, юнкерів та георґіївських кавалерів, тобто — людей енергійних та сміливих. На Півдні України почалася масова погромна агітація, й нашвидку сформовані єврейські бойові дружини були не в змозі зупинити масові явища антисемітизму. Тому керівники «Євріди» дійшли думки про потребу в існуванні єврейських військових частин двох типів:

- а) регулярні військові формування (полки), де б вояки служили на постійній основі,
- б) добровільні дружини, куди можна було мобілізувати членів залежно від обставин.

6 лютого (24 січня за ст. ст.) 1918 року в одеських газетах було опубліковано заклик до «всіх громадян євреїв» вступати в єврейську регулярну частину, що формується в Одесі для боротьби з погромами⁵⁵.

13 лютого 1918 року (тут і далі за н. ст.), коли Одеса формально перебувала в розпорядженні більшовицької влади, а фактично — анархо-бандитських елементів, було видано приказ №1 про формування 1-го Єврейського піхотного батальйону. У наказі йшлося про те, що батальйон буде формуватись на підставі постанов «Євріди», а також дозволу на формування єврейських частин, виданого Центральною Радою ще 2 січня 1918 року⁵⁶.

Згадка у наказі про надання дозволу Центральною Радою видається парадоксальною: адже влада в Одесі у той час належала більшовикам. Але ані в наказі №1, ані в інших наказах по 1-му Єврейському

батальйону немає жодного слова про радянську владу. З цього випливає, що «Євріда» та організатори батальйону не збиралися розраховувати на більшовиків та сподівалися на підтримку Центральної Ради, хоч її представники у той час були вигнані збільшовиченими військами та червоною гвардією з міста.

Тим же наказом №1 командиром 1-го Єврейського батальйону «Євріда» призначила «батальйонного інструктора» Мойсея Усискіна (прапорщика російської армії). Слід зазначити, що у той час більшовики відмінили всі військові звання, і «Євріда» мусила з цим змиритися. Тому члени командного складу 1-го Єврейського батальйону за часів радянської влади звалися не «офіцерами», а «інструкторами».

14 лютого на посаду помічника батальйонного інструктора було призначено прапорщика Бориса Богданова, 15 лютого «комісаром з постачання» став військовий урядовець Штейнберг, 16 лютого начальником штабу батальйону — прапорщик Габріель Гершенкройн⁵⁷.

Перші солдати з'явилися в батальйоні вже 16 лютого 1918 року. Цього дня у розпорядження Усискіна прибув підпрапорщик Фроїм Черкес на чолі 20 солдатів — найбільш надійних членів «Євріди». Черкеса було призначено командиром 1-ї роти батальйону, яка з того дня почала своє формування. Того ж дня до батальйону записався Григорій Жалковський, призначений військовим лікарем. Далі з'явилися урядовці Рогозовський, Дроздін та Горбатий, які стали, відповідно, — скарбником, діловодом з господарчої частини та квартирмейстером⁵⁸.

Як не дивно, але з великої кількості юнаків-євреїв, що стали протягом 1917 року офіцерами, до 1-го Єврейського піхотного батальйону вступили лише одиниці. Причому це були переважно випускники не одеських військово-навчальних закладів, а училищ з інших міст. Проте майже всі вони були прихильниками сіонізму. Так, прапорщик Іосахар Віолін прибув з Уфи, прапорщик Яков Песіс був випускником 1-ї Житомирської школи прапорщиків, прапорщик Ушер Тутковський (студент 3-го курсу Петроградського психоневрологічного інституту) закінчив 3-тю Петергофську школу прапорщиків, юнкер Йосип Розенблїт приїхав з Чугуївського військового училища. Зрозуміло, що лише ідейні люди могли покинути свої справи та приїхати до Одеси, долаючи перешкоди й нехтуючи небезпекою, аби вступити до єврейської національної частини⁵⁹.

Місцем формування батальйону стали одеські казарми на вулиці Прохорівській, 1. Для озброєння батальйону 18 лютого 1918 року з базисного складу Румунського фронту було отримано 500 трилінійних рушниць та 24 тисячі патронів до них⁶⁰.

Незабаром до батальйону почали вступати демобілізовані солдати, студенти, гімназисти, реалісти та інша молодь переважно з інтелігентних

родин. Про темпи поповнення батальйону добровольцями можна судити за документами, що збереглися.

Так, 20 лютого до батальйону записалося 2 рядові добровольці,
 22 лютого — 11 добровольців,
 23 лютого — 5 добровольців,
 24 лютого — 10 добровольців,
 25 лютого — 10 добровольців,
 26 лютого — 10 добровольців та 2 прапорщики (Арон Гайдлер та Іосахар Віолін),
 27 лютого — 10 добровольців та 1 прапорщик (Гольдшицер),
 28 лютого — 13 добровольців, 2 прапорщики та 1 юнкер (Брон, Симон Усієвич та Йосип Розенбліт),
 1 березня — 14 добровольців та 2 прапорщики (Ушер Тутковський та Дусман),
 2 березня — 14 добровольців,
 3 березня — 13 добровольців та 1 прапорщик (Яків Песіс),
 4 березня — 14 добровольців,
 5 березня — 14 добровольців та 1 фельдшер (Ідель Гальперін),
 6 березня — 13 добровольців,
 7 березня — 26 добровольців,
 8 березня — 2 прапорщики (Шафір та Олександр Штрижак-Штейцер),
 10 березня — 23 добровольці,
 11 березня — 11 добровольців,
 12 березня — 1 прапорщик (Авраам Вурзель),
 15 березня — 7 добровольців.

Крім того, до резерву командного складу батальйону було зараховано прапорщиків Бенедикта Савельєва, Розовського, Грінбаума та юнкера Віленського військового училища Мотеля Гершковича⁶¹.

Командир батальйону прапорщик Усискін та його помічники одразу запровадили у частині жорстку дисципліну. Солдати, що не бажали підпорядковуватись або ті, хто зверхньо ставився до своїх обов'язків, одразу виключались з батальйону.

Наявність великої кількості старих солдатів-євреїв російської армії мала і позитивні, і негативні наслідки. Зокрема, позитивним явищем було те, що це були професійні вояки, які брали участь у багатьох військових діях. З другого боку, частина з них була заражена революційним синдромом. На цих солдатів не можна було покластись, оскільки вони погано виконували дисциплінарні настанови.

Євреї-активісти Одеси,
 1917 рік (фото з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

Командир батальйону Усискін запровадив легкі правила внутрішнього розпорядку. Заняття зі стройової підготовки та стрільби проводились лише з охочими з 9 до 11:30 ранку. Решта ж, хто не був зайнятий у караулах та нарядах, міг, за бажанням, залишатися у казармах або під командуванням інструктора відправитися до синагоги⁶².

4 березня 1918 року, згідно з наказом радянського коменданта Одеси Борового 1-й єврейський батальйон заступив на службу з охорони міста⁶³. Досить швидко євреї-вояки здобули репутацію найбільш надійної частини усієї одеської залози. Тому батальйону було доручено охороняти арсенал зі зброєю, куди було виділено 7 солдатів та 2 посильних⁶⁴.

Наплив добровольців дозволив Усискіну 9 березня 1918 року розпочати формування 2-ї роти. Командиром роти було призначено Бориса Богданова, інструкторами — Шафіра, Віоліна та Усієвича. Крім того, почалось формування кулеметного взводу на чолі з інструктором Зіньковим⁶⁵.

Як знаки розрізнення військовослужбовці 1-го Єврейського батальйону деякий час носили нарукавні пов'язки (щоправда, якого саме кольору та з якими написами — невідомо; вірогідно, це були блакитно-білі пов'язки). Згідно з наказом командира батальйону від 18 березня 1918 року нарукавні пов'язки скасовували. Замість них для всіх військовослужбовців батальйону було запроваджено кашкетки з біло-блакитним околицем та зіркою Давида замість кокарди⁶⁶.

Особливо добре батальйон показав себе у десятих числах березня 1918 року — напередодні приходу до Одеси українських та австро-угорських військ. Радянські установи та нечисленні більшовицькі частини у паніці полишали місто. Анархо-есерівські загони та банди «гарних» злочинців, у першу чергу — єврея Мішки Япончика (Мойши Вінницького) грабували перехожих та здійснювали напади на заможні будинки.

Фактично, у місті ось-ось мав початись погром місцевої буржуазії, а разом із ним — і заможних єврейських будинків. Відтак, для захисту Одеси на вулиці вийшов весь особовий склад 1-го Єврейського батальйону, а разом із ним терміново мобілізовані члени єврейських дружин. Єврейські караули та наряди зірвали напади бандитів практично на всі важливі державні об'єкти та заможні будинки.

Цікавим є наказ по 1-му Єврейському батальйону стосовно захисту міста під погромів від 11 березня 1918 року. Спочатку Усискін зазначав: «Инструкторам от 9 до 11 часов произвести добровольцами срочные занятия подготовительные к стрельбе упражнениями и рассыпным строем, а также обязанностями дозоров. Во время утренних и вечерних занятий уделить по пол часа на объяснение службы часовыми...». Наказ закінчувався такими словами: «Помните, что за нашими действиями следят наши братья в полной уверенности, что мы стоим на своем посту и стойко будем защищать наши национальные интересы и жизненные интересы всех граждан города. Спокойно, в полном сознании революционной и своего достоинства, я надеюсь товарищи, что все то, что Вам прикажут и поручат, будет исполнено. Итак, вперед на спокойную, плодотворную и сознательную нашу работу»⁶⁷.

Особливо напруженими стали дні 13–15 березня, коли в Одесі вже фактично не було жодної влади, а австро-угорські частини ще не прибули. 1-й Єврейський батальйон взяв під свій контроль державний банк, куди було вислано посилений патруль з 17 осіб, та казначейство (караул з 7 вояків). На допомогу єврейським бойовим дружинам, які роздобули кулемети, було відправлено для навчання кулеметній справі прапорщика Гандлера та ще одного досвідченого вояка⁶⁸.

У загрозові для Одеси дні 1-й Єврейський батальйон за ініціативою міської влади був значно посилений зброєю. З артилерійського арсеналу

йому було передано 4 кулемети «Максим», 8 додаткових стволів до них та 100 гранат⁶⁹.

14 (1) березня 1918 року загонами міської міліції (укомплектованими переважно студентами) та єврейськими підрозділами було роззброєно решту червоної гвардії, що залишилася у місті. Після цього влада в Одесі остаточно перейшла до рук міського самоврядування. Всі небільшовицькі частини, що залишилися в Одесі, були об'єднані під керівництвом «комісії п'яти». Ось що про це писали міські газети:

«Охрана города. Этим делом ведает сейчас „комиссия пяти“, город. думы, в которую входят тов. город. головы Б. Ю. Фридман, М. И. Пташицкий, Г. И. Лурье, Я. Д. Либерман и И. А. Шерешевский.

К участию в работах комиссии привлечен вернувшийся к своим обязанностям начальник милиции гласный Е. В. Китников. Управление милицией последний возложил на М. О. Цысина, приняв на себя общее наблюдение за охраной города.

Вступив в должность Е. В. Китников отменил все приказы большевистского комиссара Слепова.

Председатель сов. крест. деп. Красовский заведует реформированными им летучими отрядами быв. комиссариата охраны. Штаб летучих отрядов находится в помещении бывш. „красной гвардии“.

Систематическую охрану города несут: еврейские дружина и батальон, польский легион, татарский батальон, сибирский отряд, пять рот резерва милиции, общая милиция и две роты георгиевских кавалеров.

Обращает внимание состоящий при милиции батальон муниципальной кавалерии. Конные милиционеры у думы, по городу, на Молдаванке и Усатове.

То там, то здесь вспыхивающие выступления грабежей черни быстро подавляются общими усилиями, нередко пускаются в ход пики, которыми вооружены члены охраны, предпочитающие холодное оружие огнестрельному»⁷⁰.

Якщо судити лише за цим газетним повідомленням, в Одесі було сформовано ледь не цілу армію. Однак це не так, оскільки окрім єврейських, інші формування були вкрай нечисленними. Що ж до «батальйону муніципальної міліції», то це взагалі були кілька десятків кавалеристів 12-го гусарського Ахтирського полку старої російської армії, який розформовувався в Одесі, і його вояки просто вирішили підзаробити.

Отож, єврейські частини найбільше прислужилися до охорони міста, що визнавали й газетярі: «Особое внимание в последние дни вызвал еврейский батальон, в составе которого находятся 120 георгиевских кавалеров. Из последних состоит также и штаб батальона. Еврейский батальон принял деятельное участие в охране государственного банка, при

попытке большевиков „изъять“ из него деньги. С тех пор часть батальона при пулеметах участвовала в охране банка, командир батальона Усович (має бути — Усиевич — прим. Я. Т.), по просьбе рабочих-анатровцев нахотился несменяемо во главе отряда.

Ночью, когда „красногвардейцы“ и матросы окружили телефонную станцию, намереваясь разобшить учреждения и организации, состоявшие на страже населения, еврейский батальон отстоял станцию.

Охране батальона обязано население Молдаванки, торговцы „Толчка“, арсенал, казначейство и проч. Сейчас штаб батальона формирует роту для охраны Б.-Арнаутской ул.

Кандидатура командира батальона поручика Усовича выдвигается на пост начальника района Молдаванки»⁷¹.

В іншому місці «Одесский Листок» докладно розповів про роботу 1-го Єврейського батальйону у тривожні для міста дні:

«Деятельность евр. батальона. Как только стало ясно, что город оставляется большевиками и что спокойствию населения угрожает опасность, 1-ый еврейский пехотный батальон (Прохоровская 1) взял на себя охрану всей территории Молдаванки, Тираспольской ул., по Преображенской до Новорыбной ул. установив связь с еврейской боевой дружиной. Исполняя волю съезда евреев-воинов Румынского фронта и одес. воен. окр. о защите еврейского трудового населения от погромов, — 1-ый евр. пех. батальон мобилизовал всех евреев-солдат г. Одессы, которые перешли на казарменное положение и в течение десяти дней, не получая увольнительных записок, днем и ночью несли охрану города и правительственных учреждений. Караульными начальниками всех государственных учреждений были назначены офицеры евр. батальона. Благодаря тов. Усиевичу пол миллиона денег, внесенных Старостиным в Государственный банк в последний день остались в банке и не были увезены на транспорт. В темные, тяжелые ночи пришлось выезжать грузовиками с пулеметами для поддержания порядка и охраны телефонной станции, на которую было сделано нападение черни. Как только немецкие войска подошли к составу евр. батальону при посредстве главы гор. самоуправления была предоставлена возможность с оружием в руках защищать население города, а инструктор батальона был назначен начальником всех сил действующих в районе Молдаванки. Еще с утра 12 марта были выставлены караулы, патрули днем и ночью обходили город. Толкучий рынок был оцеплен со всех сторон. Вооруженные пешие и на автомобилях без специальных мандатов задерживались. Порядок в течение двух дней и ночей в районе Молдаванки и Толкучего рынка не нарушался. Раздавались отдельные выстрелы, но по проверке ничего серьезного не представляли»⁷².

15 березня до Одеси вступили австро-угорські війська та українські підрозділи. Вже наступного дня мирне життя в Одесі почало нормалізуватися. У батальйоні відбулись значні зміни. Замість інструкторів командири знов стали зватись офіцерами. Було запроваджено обов'язковий внутрішній розпорядок дня:

- 7:00 — підйом,
- 7:30 — шиккування на плацу,
- 8:00 — ранковий чай,
- 9:00 — стройові вправи,
- 10:00 — підготовка до залогової служби,
- 10:30 — стройові навчання,
- 11:00 — перерва,
- 16:00 — стройові навчання,
- 17:00 — навчання розсипному ладу,
- 18:00 — вечеря⁷³.

З приходом австрійців та поверненням до Одеси представників Центральної Ради постало питання про легалізацію 1-го Єврейського батальйону. Це питання могло розв'язати лише військове міністерство Центральної Ради у Києві. Для цього до Києва 18 березня 1918 року було делеговано керівника «Євріди» Х. Л. Авербуха та начальника штабу батальйону прапорщика Габрієля Гершенкройна⁷⁴. Доки вони їздили до Києва, було остаточно вирішено питання з обмундируванням батальйону. З одеських інтендантських складів він отримав 70 шинелей, 250 гімнастерок, 500 кашкеток, 500 солдатських мішків для речей, 500 казанків, 1 000 кавалерійських патронних сумок, 500 патронташів, 500 поясных ременів, 500 пар черевиків⁷⁵.

Але з Києва Авербух та Гершенкройн привезли невтішні звістки. Представники окупаційного командування, а вслід за ними і військове міністерство Центральної Ради виступили категорично проти існування будь-яких частин, сформованих не у складі армії УНР. На цій підставі Гершенкройн отримав наказ з рук головного комісара УНР у Херсонській, Катеринославській і Таврійській губерніях Коморного про негайну демобілізацію⁷⁶.

Керівником демобілізаційної комісії 1-го Єврейського батальйону було призначено прапорщика Білінкіса — одного з організаторів «Євріди». До складу комісії увійшли прапорщики Усискін, Богданов, Гершенкройн, Білінкіс, Штрижак-Штейнер, Песіс.

24 березня було демобілізовано перших 29 солдатів, 25 березня — 9 солдатів, 27 березня — 103 солдати. Особливо важко було розставатися офіцерам батальйону, які за нетривалий час його існування стали майже родиною.

30 березня 1918 року прапорщик Усискін видав історично унікальний наказ:

«Нижепоименованных господ офицеров, как демобилизованных, исключить из списков офицеров батальона и со всех видов довольствия с 25 марта сего года:

1. прапорщика Брона,
2. прапорщика Дусмана,
3. прапорщика Усиевича,
4. прапорщика Тутковского,
5. прапорщика Гольщицера,
6. прапорщика Вурзеля,
7. прапорщика Шафира,
8. прапорщика Виолина»⁷⁷.

Унікальність документа полягає в тому, що, мабуть, уперше за всю світову військову історію було віддано наказ по єврейській частині, в якій прапорщико-євреї були названі «господами офіцерами».

31 березня з батальйону були демобілізовані підпрапорщик Черкес, урядовець Розовський та фельдшер Ідель Гальперін, 1 квітня — 50 солдатів, 2 квітня — 13 солдатів, 3 квітня — 23 солдати, 4 квітня — прапорщик Марк Горбатий та юнкер Йосип Розенбліт.

Останніми 7 квітня 1918 року демобілізувались прапорщико — командир батальйону Мойсей Усискін, начальник штабу Габріель Гершенкройн, помічник командира батальйону Борис Богданов, а також Яків Песіс, Мотель Білінкіс та Штейнер⁷⁸.

ОДЕСЬКА ЄВРЕЙСЬКА БОЙОВА ДРУЖИНА ТА ІНШІ ПІДРОЗДІЛИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ ВЗИМКУ–НАВЕСНІ 1918 РОКУ

Перша спроба організації єврейської самооборони в Одесі припадає на серпень 1917 року, коли у місті спалахнули п'яні дебоші, грабунки та погроми. Але до фактичної організації Одеської єврейської дружини дійшло лише 4 грудня 1917 року. Військовим керівником дружини був прапорщик Михайло Дашевський, у перші дні свого існування вона нараховувала 50 бійців⁷⁹.

Практично одразу Михайло Дашевський та його підлеглі розгорнули активну збройну боротьбу з погромами, причому не тільки в Одесі, а й далеко за її межами. Перший докладний звіт про роботу дружин з'явився в одеських газетах вже у середині січня 1918 року:

«Еврейской боевой дружиной по борьбе с погромами получены сведения о тревожном положении в Чечельнике и Рыбнице. В последнем городе уже 3 раза был погром. Дружиной высланы отряды: в Чечельник — в составе 35 чел. и в Рыбницу — в составе 50 чел. Отправляются дружиной также инструктора в Голту, Ольвиополь и Богополь для организации там дружины. Такие инструктора уже имеются в Голованевске, Руднице и Кодыме»⁸⁰.

У тому ж числі газети є повідомлення про дії єврейської дружини в Одесі під час зустрічі Нового року: «Ночь под Новый год еврейской боевой дружине пришлось провести в боевой обстановке. Хотя столы были покрыты для встречи Нового года, но дежурным отрядам пришлось провести всю ночь на улицах, в виду сильной стрельбы в разных частях города. Отрядами были задержаны пьяные, а также воры с вещами. Отобранные у воров вещи временно находятся в помещении дружины, а затем будут переданы при официальном списке в судебную милицию для возвращения их по принадлежности. У одного из темных субъектов в солдатской шинели отрядом была отобрана заряженная граната. На вопрос, зачем у него граната, „солдат“ ответил, что взял ее на всякий случай, авось пригодится»⁸¹.

Як бачимо, єврейська дружина повністю взяла під контроль не тільки Одесу, а й найближчі до неї повіти Подільської та Херсонської губерній. Євреї самостійно, зі зброєю в руках, стали запобігати погромним проявам. Тому до штабу дружини почали вступати нові добровольці, а заможні одесити-євреї несли гроші. Ось що про це оповідала газета «Одесские новости»:

«В состоявшемся заседании временного финансового комитета штаба еврейских боевых дружин избраны: председатель финансового комитета М. А. Гальперин, казначей г. Бронштейн; в ревизионную комиссию избраны гг. Лукашевкер, Фридмак и Бейн. Финансовый комитет постановил, что пожертвования будут приниматься у председателя М. А. Гальперина (Российское об-во колон. торг., Екатерининская, угол Греческой), у казначея (Польская, 8, контора Томаса и Фирта).

В настоящее время в боевую дружину начали поступать многие заявления от подомовых комиссаров Одессы с предложением отчислять процентные суммы с квартирных плат в пользу этой организации.

Штаб еврейских боевых дружин вчера отправил отряд в м. Рашков, Подольской губ., откуда прибыл делегат еврейской общины, сделавший дружине заявление, что в этом местечке ведется погромная агитация.

Из м. Дубоссар, Херсонской губ., прибыл начальник отряда прап. Гельд с сообщением, что в Дубоссарах, куда на-днях выезжал отряд дружини для локализации еврейского погрома, в настоящее время введен порядок. В данный момент отряд еще находится в Дубоссарах, в виду того, что еврейская община упростила оставить его там еще на какое-то время.

Штаб еврейских боевых дружин просит направлять все пожертвования в помещение дружини в дом Барабаша, Б.-Арнаутская, 42, уг. Ришельевской. Штаб просит всех евреев-воинов, зарегистрированных и не записанных, явиться сегодня в помещение штаба в 8 час. утра.

Єврейської бойовою дружиною по боротьбі з погромами отправлен отряд в 50 человек в Кривое Озеро, откуда получены тревожные сведения. Такой же численности отряд отправляется на днях в Рачков.

Штаб еврейской дружини перемещен в Ришельевскую ул., в д. №42»⁸².

28–29 (15–16) січня 1918 року в Одесі тривали криваві вуличні бої між військами Центральної Ради (Одеською гайдамацькою бригадою) та збільшовиченими російськими військами і місцевою червоною гвардією. Останнім допомагали кораблі Чорноморського флоту. У результаті боїв загинуло 104 особи (у тому числі 9 євреїв-червоногвардійців), ще понад 400 було поранено.

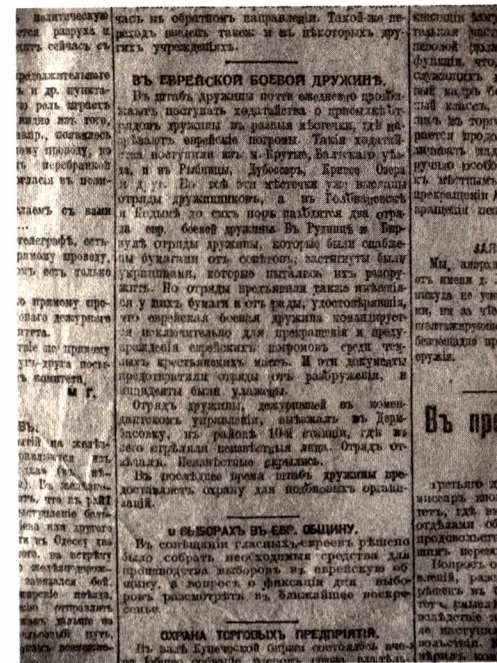
Єврейська дружина офіційно заявила про свій нейтралітет, однак її керівники та активні члени, всього понад 50 осіб, зібрались у штаб-квартирі на розі вул. Великої Арнаутської та Ришельевської. Зважаючи на

таке скупчення озброєного народу, дружина потрапила під підозру керівництва військ Центральної Ради, які зажадали роззброєння євреїв. Газети про це писали так:

«16 января днем в помещении одес. евр. военной организации „Ево“ на углу Б.-Арнаутской и Ришельевской явился вооруженный отряд гайдамаков. Гайдамаки взломали ворота и бросили во двор бомбу. Председатель организации предъявил гайдамакам мандат о нейтральности „Ево“ (Еврейской военной организации — прим. Я. Т.), но гайдамаки, по словам „Гол<оса> Прол<етариата>“, изорвали мандат и обезоружили и арестовали 45 членов Од. евр. военной организации. Арестованные были отправлены в курень. Один из гайдамаков нанес штыком колотую рану в ногу тов. председателя „Ево“ Крахмальникову»⁸³.

Наступного дня у газетах з'явилися ще деякі подробиці роззброєння гайдамаками керівництва дружини: «На М. Арнаутской ул. бой шел вокруг здания табачной фабрики Попова, в которой укрылись красногвардейцы. Одолев эту линию, гайдамаки подошли к Б. Арнаутской улице, где брали штурмом помещение еврейской организации в доме Барабаша. Предложив Е.В.О. выдать оружие и, получив отказ, гайдамаки начали усиленный обстрел дома из винтовок и ими брошены были две ручные гранаты, разорвавшись у ворот с огромной силой. В результате все находившиеся внутри дома члены евр. военной организации — около 50 человек — были захвачены, разоружены и перевезены в курень. Некоторые из них получили более или менее серьезные повреждения: Ранен в ногу тов. председателя Е. В. О. Крахмальников»⁸⁴.

Інцидент було швидко зліквідовано. Як виявилось, через те, що серед одеської червоної гвардії величезну кількість становили євреї, гайдамаки взяли під підозру і зібрання у приміщенні Єврейської військової організації. Але майже одразу з'ясувалося, що вони захопили не супротивників, а союзників. Тож усі заарештовані у кількості 45 осіб з вибаченнями були звільнені⁸⁵.

Повідомлення про діяльність Єврейської дружини в Одесі (газета «Одесские новости», 23.01(5.02)1918)

Вуличні бої в Одесі закінчилися перемогою більшовиків. Гайдамакам довелося відступити з міста. Однак на тлі цього знов постало питання про захист населення від грабежів та погромів. Велика кількість солдатів, що ще вчора воювали на боці більшовиків, вважаючи себе вільними, кинулися грабувати «буржуїв», аби повернутися додому не з порожніми руками. У зв'язку з цим одразу по завершенні вуличних боїв керівництво єврейської бойової дружини поновило свою роботу. В Одесі формально влада належала більшовикам, фактично — громадським організаціям, які радо сприйняли пропозицію єврейської військової організації про збройну допомогу.

Погромні вияви в Одесі вдалося швидко загасити, оскільки єврейська бойова дружина взяла під контроль все місто. Міські газети повідомляли про це: «Єврейские боевые дружины несут караул и патрульную службу в городе, ими также охраняются определенные участки. В охране отдельных домов или учреждений, евр. боевые дружины и члены их никакого участия не принимают. О всех лицах, соглашающихся от имени еврейской боевой дружины нести охрану отдельных домов, просим сообщать в штаб, Б.-Арнаутская, 42, тел. 74-05. Участковые и групповые комитеты, желающие организовать через евр. боевые дружины охрану кварталов и участков, благоволят обращаться туда же»⁸⁶.

Проте почали спалахувати погроми в найближчих до Одеси містечках. Так, знову почався погром у Дубоссарах, куди було вислано посилений загін єврейської бойової дружини. Докладний опис цієї експедиції, під час якої серед дружинників пролилася перша кров, знаходимо у чапосписах того часу:

«Возвратившиеся в Одессу члены отряда одес. евр. боевых дружин, посланных в Дубоссары для ликвидации погрома, передают следующие подробности печальных событий в этом местечке.

Через Дубоссары проходили демобилизованные части 4-й армии.

С появлением солдат в Дубоссарах, среди них контр-революционные элементы Дубоссар, начали вести провокационно-погромную агитацию.

Провокаторы грозили солдатам:

Вы столько страдали и теперь страдаете, а тут „жиды“ живут, как буржуи.

Среди некоторых элементов солдатской массы агитация имела успех.

Собираясь кучками, темные элементы несколько раз пытались приступить к еврейскому погрому.

3-го января в Дубоссары прибыли солдаты 1-го горного кавказского дивизиона. Агитация провокаторов среди них имела особенный успех. Собравшись в числе около 100 человек, несознательные элементы, не смотря на уговоры сознательных товарищей, бросились из предместья

Дубоссар и Лунгу и в центральную часть местечка, где было приступлено к разгрому еврейских лавок.

Организовавшаяся в Дубоссарах еврейская самооборона, вследствие своей малочисленности, не могла подавить вспыхнувшего погрома.

Положение приняло угрожающий характер.

Представители дубоссарского еврейского населения немедленно телеграфировали о начавшемся погроме в Одессу, в штаб еврейских боевых дружин.

Из Одессы был отправлен отряд в 26 человек.

К погромщикам была отправлена делегация, предложившая сдать оружие и прекратить погром.

Предложение делегации не было принято, и погром продолжался.

Засевшие в разных пунктах погромщики обстреливали еврейский отряд.

Члены последнего отстреливались.

Заметив кучку стреляющих погромщиков, член отряда Малкус бросился на них.

Малкуса заметил один из погромщиков, бывший дубоссарский городской. Навстречу бежавшему он бросил бомбу. К счастью, Малкус, вовремя отскочивший в сторону, был только легко ранен осколком бомбы в лицо.

На несколько дней погром прекратился.

В это время между еврейским отрядом и погромщиками велись переговоры о прекращении погромов.

Выяснилось, что к незначительной части несознательных солдат, громивших Дубоссары, пристало много дубоссарских преступных типов, одевших солдатскую форму.

Эти последние, недовольные перерывом, агитировали за продолжение погромов.

В предместье „Гугу“ был устроен митинг, где провокаторы широко развили свою преступную деятельность.

Члены евр. отряда не были допущены на митинг.

Чтобы узнать, о чем говорится на митинге, несколько человек евр. отряда подошли к месту митинга.

Их заметили и арестовали.

Солдаты настаивали на отправлении их на гауптвахту, но провокаторы отвечали солдатам:

— Убить их! Расправиться самосудом.

Дружинников стали избивать, но солдаты отбили их из рук толпы, и дружинников отвели на гауптвахту, откуда еа следующий день арестованные были выпущены.

В переговорах между погромщиками и евр. дружиной, по собственной инициативе, принял участие известный Григорий Котовский.

Он прибыл в Дубоссары с отрядом солдат 6-й армии, предназначенных для сражения с румынами.

Несмотря на старания Котовского соглашение не было найдено.

Когда Котовский уехал из Дубоссар, погром возобновился. Дубоссарский общественный раввин принял активное участие в подавлении погрома.

Переодевшись в солдатскую форму, он геройски сражался в рядах дружинного отряда.

Не имея оружия, он камнями отбивался от нападавших на евр. отряд погромщиков.

Провокаторы действовали со всей присущей им ловкостью.

Среди солдат был пущен ими слух, что в доме причта соборной церкви имеется много вина. Часть погромщиков отправилась туда.

Дом был разграблен.

Пробившись через ряды погромщиков, дружинники бросились к дому священника. Застигнутые на месте преступления, погромщики были задержаны дружинниками.

Во время перестрелки с погромщиками много человек было ранено, как с их стороны, так и со стороны дружинников.

Несколько человек убито.

Из дружинников ранены: Вайнберг, Одесский и Титиевский. Фамилии раненых погромщиков не установлены.

23 января наступило сравнительное успокоение.

Был признан возможным отъезд части отряда. Решено было оставить 14 человек. Остальные 12 человек уехали в Одессу. Дубоссарскими революционными организациями приняты меры в предотвращение возможности повторения кровавых событий»⁸⁷.

Отож, штаб єврейської бойової дружини за півтора місяці свого існування розвинув колосальну діяльність із захисту єврейського мирного населення в Одесі, а також деяких регіонах Подільської та Херсонської губерній. Короткий перелік містечок, врятованих дружинниками від погромів, міститься у газеті «Одесские новости»:

«В штаб дружини почти ежедневно продолжают поступать ходатайства о присылке отрядов дружини в разные местечки, где называют еврейские погромы. Такие ходатайства поступили из м. Крутые Балтского уезда, из г. Рыбницы, Дубоссар, Кривое Озеро и друг. Во все эти местечки уже высланы отряды дружинников, а в Голованевске и Кодыме до сих пор находятся два отряда евр. боевой дружини. В Руднице

и Бирзуле отряды дружини, которые были снабжены бумагами от советов, застигнуты были украинцами, которые пытались их разоружить. Но отряды предъявили также имевшиеся у них бумаги и от рады, удостоверившие, что еврейская боевая дружина командирруется исключительно для прекращения и предупреждения еврейских погромов среди темных крестьянских масс. И эти документы предотвратили отряды от разоружения, и инциденты были улажены. Отряд дружини, дежурившей в комендантском управлении, выезжал в Дерибасовку, в район 10-й станции, где в него стреляли неизвестные лица. Отряд отвечал. Неизвестные скрылись. В последнее время штаб дружини предоставляет охрану для подомовых комитетов»⁸⁸.

У боротьбі з грабіжниками, погромниками та мародерами траплялись і трагічні випадки. 25 січня 1918 року через необережне поводження зі зброєю загинув 19-річний дружинник Абрам Янішевський. Так, у ніч на 1 лютого 1918 року (за ст. ст.) під час перестрілки з грабіжниками загинув дружинник І. Епштейн⁸⁹.

Тим часом влада в Україні знову помінялася. На початку березня 1918 року українські, німецькі та австро-угорські війська вигнали більшовиків з Києва, а у середині місяця — з Одеси.

14 березня (за н. ст.), у той час, коли австро-угорські підрозділи лише наближались до міста, їм назустріч було вислано уповноваженого єврейської бойової дружини, який мав з'ясувати: чи дозволить командування військ Четверного союзу зберегти її існування? Спочатку було отримано ствердну відповідь⁹⁰. Але пізніше з'ясувалося, що німці та австрійці не зацікавлені у збереженні єврейських формувань.

Більше того, у Києві у Центральній Раді почалися дебати з приводу масової участі євреїв у боротьбі з українською владою на боці червоної гвардії. В офіційному виданні Центральної Ради — газеті «Нова Рада», з'явилася стаття про те, що, начебто, під час одеських вуличних боїв єврейська дружина підтримувала червону гвардію. Член Центральної Ради єврейський діяч Фішер виступив із запереченням цього та заявив, що дружина під час кривавої боротьби дотримувалася цілковитого нейтралітету. Як повідомляли газети, «Рада прийняла цю заяву до відома»⁹¹.

Але долю єврейської дружини вирішила не Центральна Рада і не керівництво Четверного союзу. Одразу по зайнятті Одеси австро-угорський військовий комендант Рудольф Фон-Браун заявив, що дружина, як і всі інші неофіційні формування, має здати зброю до 12 години 20 березня 1918 року (за н. ст.), а потому припинити своє існування. Міське самоврядування спробувало сперечатися, що, мовляв, єврейська дружина — це внутрішня охорона м. Одеси. На це було отримано відповідь коменданта, що він дозволить існування лише звичайної міліції, а дружина, як і інші частини, мають бути розформовані⁹².

Єврейські хлопці м. Одеси — вояки
Червоної армії,
травень 1919 року (фото з фондів
ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

ОДЕССКАЯ ПОДПОЛЬНАЯ БОЕВАЯ КОМУН. ДРУЖИНА ПРИ НАСТУПЛЕНИИ
КОЗАКОВА 9/9 МАЯ 1919

Єврейська бойова дружина виконала цей наказ та до 12 години 20 березня здала свою зброю. Щоправда, не всю... Ось що згадував про це відомий єврейський діяч та дослідник І. Чериковер: «Одесская дружина возникла по инициативе еврейских общественных деятелей в августе 1917 г., в разгаре „пьяных беспорядков“, и скоро превратилась в серьезный воинский отряд, сыгравший большую роль в охране города от погромов. Дружина просуществовала, с перерывами, при всех властях, свыше двух лет. Она имела постоянный оплачиваемый состав из бывших солдат и содержалась на средства еврейского населения, а одно время даже субсидировалась городской думой. Дружина была строго аполитична, преследуя только цели защиты еврейского населения и вообще охраны города. Особенно велико было ее значение в период борьбы между большевиками и украинцами, и позже немцами, когда ей действительно удалось уберечь Одессу от погрома. Накануне прихода немцев на Украину дружина насчитывала до 600 постоянных членов (кроме резервов), расположенных в 12 казармах, была хорошо вооружена и имела пулеметные команды. По приходе немцев дружина была ими разоружена; сдав большую часть оружия (22 пулемета, 1 000 винтовок и массу патронов), дружина приблизительно треть оружия закопала. С уходом немцев, в конце 1918 г., дружина была восстановлена, но вторично разоружена большевиками в апреле 1919 г. Восстановленная к приходу денкинцев, в августе 1919 г., она была ими в третий раз и окончательно расформирована (примечание автора: См. подробнее об одесской дружине записки и воспоминания С. Якоби, ее организатора и руководителя, в архиве редакции). Кроме этой дружины, имевшей специальные цели самообороны, в Одессе существовала еще еврейская воинская часть, так называемый „еврейский батальон“, образовавшаяся с разрешения Генерального секретариата и расформированный с приходом немцев»⁹³.

Слід зазначити, що І. Чериковер сильно перебільшив чисельність єврейських формувань, особливо дружини. Він також неправильно виклав історію одеських єврейських формувань. Крім того, С. Якобі, на якого посиляється І. Чериковер, був не командиром дружини, а всього лише членом її штабу та автором короткої історії, опублікованої в сіоністському виданні «Єврейская Мысль» в Одесі у вересні 1919 року (том №1). Однак свідчення І. Чериковера важливе тим, що він фактично передав враження пересічних мешканців від діяльності дружини та батальйону — людська поголодка збільшувала чисельність та можливості цих формувань удвічі. Але все це пішло на користь єврейському військовому руху зокрема та єврейському населенню Одеси загалом. Мабуть, уперше за тисячолітню історію єврейського народу на вигнанні порівняно невеличка горстка євреїв-воїнів спромоглася довести, що вони здатні боротися, захищаючи життя, честь, гідність та майно тих, хто їм довірився. Цю горстку євреїв стали боятися. Саме тому Одеса виявилася єдиним густонаселеним євреями містом, де протягом 1917–1920 років не було жодного єврейського погрому.

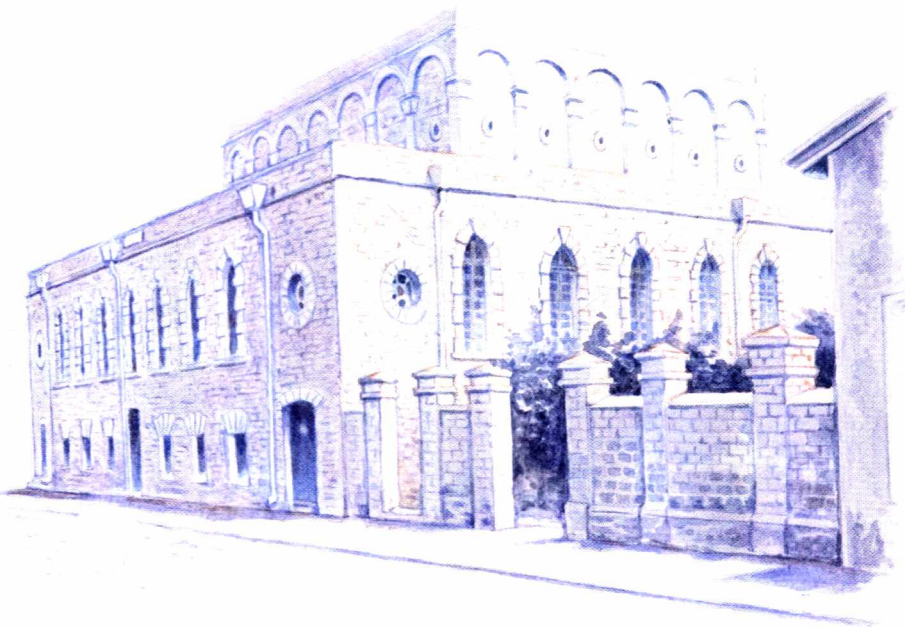
Вартовий 1-го Одеського єврейського батальйону, Одеса, синагога Бродського, весна 1918 року

Старшина Жидівської міліції м. Львова
біля синагоги «Бейт Хасідім»,
листопад 1918 року.

**Старшина Жидівського пробоевого куреня
Галицької армії,**

Тернопіль, літо 1919 року.

На задньому плані — Стара синагога оборонного типу. Була освячена в 1640-х роках. Зруйнована в часи Другої світової війни. Цікаво, що в 17 ст. єврейська громада міста на випадок облоги міста мала відповідати за оборону своєї частини міської стіни під керівництвом «гетьмана жидівського».

Хорунжий Армії УНР
Семен Якерсон у Вінниці,
поруч із синагогою Лівшиця,
1920 рік.

Формально Одеська єврейська дружина та 1-й Єврейський батальйон припинили своє існування наприкінці березня 1918 року. Фактично члени цих формувань сховали значну частину зброї, аби за першим наказом знов зібратися в єврейський бойовий загін.

По-різному склалася доля єврейських підрозділів, створених «Єврідою» в інших містах Півдня України взимку–навесні 1918 року. Наприклад, офіційні радянські джерела твердять, що єврейська дружина у Миколаєві напередодні прибуття туди австро-угорських військ роззброїла 900 червоногвардійців. За це, начебто, австро-угорське командування дозволило їй залишити зброю⁹⁴. Але у пізніші періоди про миколаївську єврейську дружину ми не маємо жодних згадок.

Рота євреїв-воїнів у Гуляйполі також сприяла австро-угорським військам під час захоплення містечка. Ось що про це писали апологети Махновського руху О. В. Белаш та В. Ф. Белаш: «Пользуясь отсутствием в Гуляйполе анархического отряда, отправленного на фронт под Чаплино, бывшие офицеры А. Волох, Л. Сахно-Приходько, И. Волков, О. Соловей, Пидойма, В. Шаровский, Т. Бык, агроном Я. Домашенко нашли сообщников, организовали и возглавили переворот и готовились к встрече с немецко-австро-венгерскими оккупантами и войсками Центральной Рады. С подходом этих войск к Гуляйполю заговорщики заменили дежурную по гарнизону роту на еврейскую (центральную) роту, на которую воздействовала еврейская община, запуганная националистами. Она-то и сыграла решающую роль, произведя аресты членов революционного комитета, Совета рабочих и крестьянских депутатов, активных членов группы анархистов-коммунистов»⁹⁵.

Після зайняття австро-угорськими частинами Гуляйполя місцева єврейська рота була розформована. Нестір Махно не забув «зради» євреїв, і згодом забороняв їм, усупереч усіляким легендам, що трапляються у сучасних дослідженнях, формування будь-яких частин у складі своєї Махновської армії.

Відомо, що австро-угорським командуванням бути також розформовані єврейські підрозділи у Херсоні та Катеринославі. З усіх військових частин, створених «Єврідою» на початку 1918 року поза Одесою, в майбутньому відновили свою діяльність лише дружини самооборони у Катеринославі. Було це на межі 1918–1919 років, коли у місті тривала збройна боротьба між представниками Директорії УНР, 8-м армійським корпусом гетьмана П. П. Скоропадського, який заявив про перехід на бік білогвардійців, махновцями та червоними. У той період у Катеринославі було створено три загони самооборони — при соціалістичних єврейських партіях Бунд, Поалей-Ціон, а також при реанімованому на короткий час союзу євреїв-воїнів⁹⁶. Але після зайняття Катеринослава червоними у січні 1919 року єврейські формування у цьому місті були назавжди зліквідовані.

ВІДНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ ОДЕСЬКОЇ ЄВРЕЙСЬКОЇ ДРУЖИНИ НАПРИКІНЦІ 1918– НАВЕСНІ 1919 РОКІВ

У листопаді 1918 року Німеччина та Австро-Угорщина зазнали поразки у Першій світовій війні, а тому їх вояки почали повертатися з України додому. Замість них в Одесі та Криму мали висадитися війська Антанти. І дійсно, вже 26 листопада 1918 року в Одесі пришвартувався перший корабель Антанти, а 1 грудня до міста прибув сербський військовий ешелон.

У місті було неспокійно. Захопити владу в Одесі планували одразу кілька політичних сил. За таких умов вже на початку листопада 1918 року у місті було відновлено діяльність єврейської бойової дружини. Як і раніше, командирами дружини були військовий урядовець Хаскель Авербух та прапорщик Михайло Дашевський. Єврейська дружина одразу приступила до своїх обов'язків з охорони міста. Однак, на превеликий жаль, про її роботу у цей час збереглось небагато свідчень. Ось що повідомляв часопис «Одесская почта» від 28 (15) листопада 1918 року:

«Несчастный случай произошел вчера с дружинниками еврейской боевой дружины. В связи с захватом водопроводной станции „Днестр“ туда на грузовиках при пулеметах был откомандирован отряд дружинников в составе 28 человек под командой прапорщика Либаха. Недалеко от Одессы мчавшийся грузовик вследствие порчи машины опрокинулся и многие из дружинников были выброшены на землю.

Во время катастрофы тяжело пострадали дружинники Грейсер, Гельбенович и Махлин, которые получили тяжкие ушибы и поранения. Легко пострадали Волох, Рухлин, Десятник и прапорщик Либах. Тяжело раненые отправлены в больницу, легко раненым помощь оказана на месте. Ввиду катастрофы в Беляевку был командирован другой отряд дружинников»⁹⁷.

Особливу роль дружина зіграла 11–12 грудня 1918 року, коли у місті відбулися бої між прихильниками Директорії УНР та 3-м армійським

корпусом гетьмана П. П. Скоропадського, який оголосив себе складовою частиною білогвардійської Добровольчої армії. Під тиском українських військ білогвардійці були змушені полишити місто та евакуюватись на кораблі. Однак вже 17 грудня за підтримки військ Антанти вони повернулися до Одеси та після вуличних боїв, що тривали цілу добу, вибили українців з міста у напрямку станції Бірзула.

Усі ці небезпечні дні охорону міста здійснювала єврейська бойова дружина. Саме тому 10 січня 1919 року представник єврейської дружини доктор Е. Г. Раухвергер порушив питання про асигнування з міських сум 30 тисяч рублів на постійне утримання дружини. Це питання підтримав міський голова М. В. Брайкевич, який особливо підкреслив, що дружина аполітична та місто їй багато чим зобов'язане. Питання не викликало особливих заперечень у членів міської думи, і кошти були виділені у необхідній кількості⁹⁸.

Дружина була настільки популярною в Одесі, що легалізувати її діяльність був змушений навіть представник Добровольчої армії у місті генерал Грішин-Алмазов⁹⁹.

Після виділення додаткових коштів з міської казни дружина обладнала у місті мережу пунктів охорони — караульних приміщень з телефонами, аби у будь-яку мить прибути у небезпечне місце. У випадку бандитського нападу одесит мав лише дістатись до цього приміщення, і йому на допомогу негайно вирушав найближчий патруль.

25 лютого 1919 року євреї Одеси відзначали День національного трауру, пов'язаний з масовими єврейськими погромами в Україні. Найбільшу роль у цей день відіграла єврейська дружина. Газети писали про це:

«...Особенно энергичную организационную работу в этом направлении проявил штаб еврейской боевой дружины, которым была призвана под ружье часть резерва, причем в течение одного дня состав дружины увеличился на несколько сот человек. Было установлено три новых пункта охраны, из которых — два в районе Молдаванки, где особенно интенсивно велась погромная агитация.

В течение всей прошлой ночи и вчерашнего дня по городу патрулировали усиленные части в полной боевой готовности.

Штаб еврейской боевой дружины вошел в контакт со студенческим отрядом и установил общность действий.

Благодаря усиленной охране, которая продолжается непрерывно, в течение вчерашнего дня и ночи не было замечено попыток к эксцессам»¹⁰⁰.

Після призначення до Одеси командуванням Добровольчої армії нового генерал-губернатора, генерала Шварца, міський голова М. В. Брайкевич та голова думи Б. М. Кондратьєв побували в нього на

прийомі. Вони просили генерала, аби той не розформовував єврейську дружину. Генерал Шварц не тільки пообіцяв цього не робити, а ще й запевнив, що добре знає заслуги дружини перед містом. Щоправда, він зазначив, що замість російських рушниць дружині будуть видані австрійські¹⁰¹.

Та переозброєння дружини так і не відбулось. У ніч з 5 на 6 квітня 1919 року Одесу зайняли частини Задніпровської дивізії Червоної армії, очолювані Нечипором Григор'євим, згодом — отаманом, який підняв повстання проти радянської армії. Згідно з наказом нового начальника залоги м. Одеси, Юрія Тютюнника (який після поразки Григор'євського повстання з рештою загонів долучився до Дієвої армії УНР), єврейська дружина була роззброєна та розпущена. Крім того, одним зі своїх перших наказів нова радянська влада заявила про припинення діяльності єврейської міської общини, об'єднаної ради сіоністських організацій, Палестинського комітету та інших небільшовицьких єврейських організацій. Замість них у місті виник так званий Євком — Єврейська комуна, що об'єднувала євреїв-прихильників комуністичних поглядів.

Червоне командування спробувало використати єврейський бойовий потенціал, нагромаджений в Одесі, у своїх цілях. Крім того, більшовики намагалися використати заслужену бойову славу сіоністських збройних формувань на свою користь. 6 квітня 1919 року в Одесі було оголошено про створення 1-ї єврейської робітничої дружини РСЧА. Ось що повідомляв про це єдиний одеський часопис, вихід якого було дозволено більшовиками:

«В Одессе приступлено к организации постоянного кадра одесской еврейской советской рабочей дружины. В дружинники принимаются лица не моложе 20 лет, проходившие военный строй и имеющие рекомендации политических партий, стоящих на советской платформе и профессиональных союзов. Штаб дружины временно устроен в помещении Ратнер-клуба. По 10 апр. в дружине числилось около 300 чел., включая и санитарный отряд. Дружина состоит из 30 отделений — десятков и разбита на 4 взвода, состоящие под командой фронтовых унтер-офицеров и офицеров. Начальником дружины состоит тов. З. Д. Погорельский.

Половина дружины несет охрану в части Молдаванки; вторая половина в части города прилегающей к Молдаванке. Все части партийно дисциплинированы и с большим энтузиазмом откликаются на борьбу против врагов советской власти»¹⁰².

На підставі наказу одеського окружного військового комісара №65 від 2 травня 1919 року дружина була перейменована на Одеський єврейський запасний батальйон. До складу батальйону вступали євреї,

що співчували більшовикам, або «примазувалися» до них з якихось особистих мотивів. У серпні 1919 року, напередодні зайняття Одеси білогвардійцями, батальйон було розформовано, а частина його бійців потрапила до полку ім. Леніна. Командиром цього формування був відомий одеський бандит Мішка Япончик — один із завзятих ворогів єврейських дружинників.

Перебуваючи в Одесі, більшовики стали боротися не тільки з прихильниками білогвардійців та Української Народної Республіки, а й з сіоністськими діячами. Активістів Палестинського комітету та сіоністської партії переслідувала ЧК. Так, під час правління більшовиків в Одесі загинули впливові діячі єврейської общини Мемосзон, Зусович, Камінер, Елік, Бернфельд¹⁰³. Одеська ЧК також заарештувала та потім стратила сімох співробітників товариства «Ерес-Аніім», яке надавало допомогу бідним євреям та було пов'язане з Палестинським комітетом¹⁰⁴. Крім того, у рамках так званого Червоного терору у місті були страчені деякі купці та відомі міські діячі — євреї з походження¹⁰⁵.

Відомо також, що між червоногвардійцями та колишніми єврейськими дружинниками кілька разів виникали збройні зіткнення. Однак причини та характер цих зіткнень поки що встановити не вдалося.

ПОВЕРНЕННЯ В ОДЕСУ БІЛОГВАРДІЙЦІВ, ЗАГИБЕЛЬ КЕРІВНИКІВ ЄВРЕЙСЬКОЇ ДРУЖИНИ

У середині серпня 1919 року у зв'язку з рішучим наступом білогвардійських Збройних сил Півдня Росії радянське командування почало панічну евакуацію Одеси. У місті знов виникла загроза погромів. У цій ситуації міська дума прийняла рішення про відновлення діяльності Одеської єврейської дружини та студентських загонів з охорони міста, скасованих радянською владою. Більшовики були зайняті евакуацією, а тому розв'язали місту руки.

Одеська єврейська дружина швидко відновила свою роботу та протягом двох днів взяла під контроль все місто. Дружинники діяли сміливо та завзято. Деякі радянські частини, зокрема — полк ім. Леніна під керівництвом Мішки Япончика, намагалися «на прощання» пограбувати деякі заможні будинки. Але ці спроби були одразу рішуче припинені дружинниками.

Червоні відступали з Одеси без бою: з півночі на місто наближалися українські війська, зі сходу — білогвардійці. Аби не потрапити в пастку, радянське командування покинуло Одесу та прийняло рішення пробиватися на північ.

Командування Збройних сил Півдня Росії прийняло рішення захопити Одесу раніше від українців. Тим паче, у розпорядженні білих для цього були всі необхідні можливості, зокрема — флот. Перед зайняттям Одеси командувач білогвардійських військ генерал А. І. Денікін ретельно зважив усі переваги та недоліки військової операції. У тому числі розглядав він і питання про те, на чиєму боці опиниться єврейська дружина, адже деякі білогвардійські частини у той час встигли зарекомендувати себе, як погромники. Ще 8 серпня 1919 року А. І. Денікін зустрічався з представниками катеринославської, харківської, ростовської та таганрозької єврейських общин. На зустрічі обговорювалося питання погромів, антисемітизму, а також негативне

ставлення до офіцерів-євреїв у білогвардійських військах. Поміж іншим, виправдовуючи свою армію та вказуючи на причини антисемітизму, генерал А. І. Денікін заявив, що у Червоній армії буцімто воюють цілі комуністичні легіони. Йому на це відказали, посилаючись на слова відомого білого генерала Шкуро, що розвідці відомо лише про один такий легіон у 300 бійців та додали: «Правда, носятся слухи о таком же отряде где-то в Одессе, но все это находится в области предположений и слухов»¹⁰⁶.

Денікін наполягав на своїй правоті, й, більше того, заявив, що в Одесі, за його даними, існує Одеський сіоністський полк кількістю у 2 тисячі осіб. Цей полк білогвардійський командувач вважав для себе небезпечним. На всі закиди генерала А. І. Денікіна представники єврейських общин відповіли у письмовому вигляді. Зокрема, щодо одеських єврейських збройних формувань вони повідомили таке:

«Так же решительно отрицаем мы возможность существования „Еврейского Сионистского Полка в 2000 человек в Одессе“, о котором говорится в списке: сионисты, как известно, стремятся к созданию национального центра для евреев в Палестине. Стремления эти поддержаны были Англией, которая в ноябре 1917 г. в обнародованной декларации признала эти стремления справедливыми и заявила, что приложит все усилия к осуществлению этого идеала.

К этой декларации присоединились вслед за тем Америка, Франция и Италия.

Отчасти под влиянием своих интернационалистических стремлений, отчасти под влиянием ненависти к Англии большевистская власть объявила сионизм движением „империалистическим“ и „контрреволюционным“, запретила всякие сионистские собрания и закрыла все его печатные органы и учреждения, издавши соответствующий декрет.

Поэтому мы полагаем, что о существовании специально-сионистского отряда в красной армии не может быть и речи и что относительно этого пункта произошло какое-то недоразумение.

Что специально еврейские отряды не служат добровольно большевикам, подтверждается также недавно сообщенным в газетах фактом разоружения и расстрела артиллерией большевиков в Одессе еврейского отряда („Приазовский Край“ от 9 августа)»¹⁰⁷.

Одесу білі зайняли морським десантом з Криму після незначного бою 23 серпня 1919 року (за н. ст.). На одній з центральних площ міста для зустрічі представників нової влади вишикувались члени єврейської дружини (значна частина дружинників одягнула георгіївські хрести, отримані ними під час Першої світової війни) та студентський кінний загін. Ось що згадував про це один з учасників білогвардійського десанту:

«Подойдя к Одессе, крейсера открыли огонь. В красном гарнизоне Одессы началась паника. Высадившийся на косе десант к вечеру занял предместье города Большой и Малый Фонтаны, выставив на ночь сторожевое охранение. Только на станции „Одесса“ большевики, а преимущественно набранные ими китайцы, оказали небольшое сопротивление. Туда были посланы крымцы, как более многочисленные и имеющие уже один конный эскадрон. На следующее утро петроградским уланам было назначено занять центр города. На одной из площадей, на пути уланского дивизиона, выстроились находившиеся в Одессе георгиевские кавалеры и в конном строю Одесский конный дивизион. Поблагодарив за помощь тех и других, полковник Папчинский обратился к конному дивизиону, предложив всем желающим вступить в борьбу с красными выехать вперед и стать в ряды улан. Ни один не выехал...»¹⁰⁸.

Автор спогадів полковник Рубцов мабуть свідомо не конкретизує — з ким саме зіткнулись улани на одній з одеських площ. Та він зазначає, що полковник Папчинський запропонував вступити до дивізіону лише кіннотникам. Вочевидь, євреям — георгіївським кавалерам ця пропозиція адресована не була.

Вже наступного дня, 24 серпня 1919 року, виконуючий обов'язки начальника залоги Одеси полковник Барановський видав наказ про розформування всіх без винятку військових частин, які існували за часів більшовиків (Одесский Листок, 24.08.1919, №97). Насамперед слід було негайно розформувати єврейську дружину. Напевно, наказ про це безпосередньо віддав генерал А. І. Денікін.

Міська влада та представники єврейської общини спробували домовитись з білогвардійським командуванням про збереження дружини. Генерал Шиллінг, призначений Денікіним командувачем військ в районі Одеси, на зустрічі з членом керівництва ради єврейської общини С. Б. Лазаровичем та представником ради доктором М. С. Шварцманом запевнив останніх, що жодних антисемітських проявів з боку його військ не буде. Та додав, що не бачить необхідності в існуванні якихось єврейських підрозділів. Цілковитим солідарним з Шиллінгом був і новий комендант міста полковник Могилевський¹⁰⁹.

13 вересня (30 серпня за ст. ст.) 1919 року під Одесою, у селі Бурлача Балка, на 26-му році життя трагічно загинув Михайло Маркович Дашевський — один з організаторів та командирів Одеських єврейських дружин, беззмінний начальник їхнього штабу. «Одесский Листок» повідомив, що Дашевський «был убит злодеями с большой дороги». Жодних інших подробиць газета не повідомляла. Трохи пізніше з'явилася докладна стаття про загибель Михайла Дашевського в іншому часопису:

«Еврейские общественные круги глубоко взволнованы вестью об убийстве одного из молодых, но многообещающих местных еврейских деятелей, б. начальника еврейской дружины, прапорщика М. М. Дашевского.

Прискорбный факт этот вызывает тем более болезненный отклик в сердцах всех, до кого дошло уже это сообщение, что убитый отнюдь ни в коем случае не может быть заподозрен в содействии или даже сочувствии советской власти. Член евр. соц. партии, М. М. Дашевский оставил ряды своей организации в тот момент, когда она сошла с ранее занимавшейся позиции и объявив себя стоящей на коммунистической платформе и было это в такой момент, когда открытый разрыв с партией на этой почве, а М. М. Дашевский сделал это совершенно открыто — требовал несомненного мужества.

Студент-естественник, покойный всецело отдався с этого момента научному труду, работая на биологической станции в Люстдорфе, он был командирован сюда университетом и занимался исследованием рыб. На пути к месту его научной деятельности он и сделался жертвой зверской расправы. В обществе сослуживцев сестер Степановых и студ. Герншейна, убитый М. М. Дашевский был задержан около с. Ольгина неизвестными людьми. Подержавши их всю ночь, арестовавшие всю компанию лица утром отправили их в город, к местным властям, а М. М. Дашевского задержали. Спутники М. М. отказались отправиться одни, но были принуждены к этому силой. В городе они были освобождены из-под ареста и дали знать о задержании М. М. Дашевского. Соратники М. М. Дашевского по общественной деятельности обратились к начальнику гарнизона с ходатайством о предоставлении им права произвести розыски арестованного. Вскоре, однако, отцу убитого было сообщено крестьянами с. Ольгино об обнаруженном в кустах трупе, в котором он узнал своего сына...

Сегодня состоится погребение М. М. Дашевского на 2 евр. кладбище, куда тело его доставлено вчера»¹¹⁰. У номері «Одесского Листка» від 1 (14) вересня 1919 року було розміщено некрологи від батьків, колишніх офіцерів, дружинників та членів комітету єврейських дружин Одеси. Похорон Михайла Дашевського відбувся в Одесі, на 2-му єврейському кладовищі, 1 (14) вересня 1919 року¹¹¹.

Після трагічної загибелі Дашевського єврейському військовому руху було завдано ще одного важкого удару. Білою контррозвідкою було заарештовано та посаджено на гауптвахту, а потім переведено до в'язниці колишнього керівника Одеської єврейської дружини Хаскеля Лейбовича Авербуха. Як повідомляли газети, Авербух був заарештований «за то, что выдал в свое время Керенскому организацию, имевшую целью поддержать Корниловское выступление». Авербух також звинувачувався у тому, що при більшовиках начебто був помічником начальника Бульварної районної дільниці м. Одеси, членом комуністичної партії та під загрозою смерті примушував інших записуватися до неї¹¹².

Усі звинувачення були вигадкою. У комуністичній партії Авербух

ніколи не перебував, а Корнілова та Корнілівську організацію виказати ніяк не міг. Хоча б тому, що влітку 1917 року, коли було заарештовано Корнілова, Авербух був ще скромним та нікому не відомим урядовцем в Одесі. У розпорядженні Керенського він був лише з жовтня 1917 року, та й то — лише у справі формування єврейських національних частин. На захист Авербуха негайно виступили діючий та попередній міські голови М. Н. Богуцький та В. М. Брайкевич. Вони заявили, що Авербух став помічником Керенського за їх рекомендаціями, і якщо колись щось і казав проти Корнілова, то винятково за наказом свого начальника¹¹³.

На жаль, заступництво міських голів не допомогло. Навіть попри те, що перші звинувачення на адресу Авербуха були легко заперечені. Як згодом виявилось, Авербух був засуджений білогвардійською контррозвідкою до страти саме у той день, коли за нього намагались заступитись міські голови. Як видно з наказу №34 по залозі міста Одеси від 1.10.1919 р., Хаскель Лейбович Авербух, 29 років, був засуджений до розстрілу 24 вересня 1919 року (за ст. ст.) за звинуваченням у співчутті військам Радянської республіки. 28 вересня 1919 року Авербуха було страчено¹¹⁴.

У чому саме виражалось «співчуття військам Радянської республіки», біла контррозвідка не пояснювала. Разом з тим вона посилила пошук компромату проти всіх офіцерів-євреїв, які служили в Одеських дружинах. Але білі не були в цьому оригінальними: перед тим подібні матеріали збирала й ЧК.

Наскільки серйозна загроза нависла над членами дружини, можна судити з агентурної доповіді одного з білогвардійських контррозвідників, який, оповідаючи про події в Одесі 23–24 серпня 1919 року, зазначав:

«О близорукости же власти (мається на увазі міська дума — прим. Я. Т.) говорит хотя бы тот факт, что в городе восстановлена еврейская боевая дружина, та самая дружина, которая первая после эвакуации французами Одессы весной этого года взяла власть в свои руки и производила расстрелы оставшихся офицеров. Восстановление непопулярной в массах («жидовствующей», как ее называют в Одессе) демократической городской Думы еще более подтверждает массам мнение о власти близорукой, неосведомленной об истинных желаниях населения»¹¹⁵.

Зрозуміло, що звинувачення, висунуті проти дружини, як-от розстріл офіцерів, є очевидною брехнею. Однак Авербуха також розстріляли на підставі очевидної брехні. Тому ніхто з дружинників не був застрахований від того, що він міг стати наступним.

Останній раз питання про відродження єврейської дружини постало у середині жовтня 1919 року, коли на фронті намітився перелом, і червоні перейшли у контрнаступ. Міське самоврядування звернулось до начальника залози з проханням дозволити відновити Одеську єврейську дружину та студентські загони з охорони міста, але отримало рішучу відмову¹¹⁶.

Подальші події в Одесі назавжди виключили можливість існування у місті єврейських бойових дружин.

ЄВРЕЙСЬКА САМООБОРОНА В ІНШИХ РЕГІОНАХ УКРАЇНИ, РОСІЇ ТА БІЛОРУСІЇ У 1918–1920 РОКАХ

Протягом 1918–1920 років у різних містах та містечках здійснювались періодичні спроби організувати загони самооборони або запровадити квартальну міліцію.

Однак більшість цих спроб закінчувалась фатально не тільки для містечок, але й для організаторів подібних формувань. Причину невдач у спробі формування єврейських загонів самооборони слід шукати перш за все у відсутності спільної ідеології у її організаторів. Як правило, подібні загони мали організовуватись після домовленостей між собою представників різних єврейських політичних партій, переважно — лівого ґатунку. Або ж організатором загонів виступала єврейська община, яка виділяла на це гроші. Часто члени створеної буцімто аполітичної охорони насправді виявлялися прихильниками різних політичних течій, переважно — більшовизму. Тому вони одночасно могли бути і членами самооборони, і бійцями червоної гвардії — залежно від обставин.

Зокрема, саме така ситуація склалася у Києві. Єврейська молодь з «низів» майже поголовно належала до червоної гвардії, а потім опинилася у лавах Червоної армії. Траплялися випадки, коли молоді люди, заявляючи про своє бажання створити самооборону, використовували лояльне ставлення влади та дорослих членів єврейської общини, аби потім використати це у своїх цілях. Наприклад, наприкінці 1917 року для начебто створюваної самооборони в одному з районів Києва керівництво однієї з єврейських початкових шкіл (хедерів) дозволило юнакам збиратись у своєму приміщенні на початку вул. Васильківської (поруч з центром міста). Та юнаки використали це на свою користь: згодом виявилось, що всі вони одночасно перебували у складі червоної гвардії та згодом брали участь у боях з українськими військами. Тому з вини цих юнаків виник міжнаціональний конфлікт: після повернення до Києва українські військові зробили закид євреям, що з хедеру на вул. Васильківській їм стріляли у спину. Цей та

подібні випадки довели до того, що після київських вуличних боїв 28 січня — 8 лютого 1918 року у деякої кількості українських військових склалося враження, начебто євреї масово підтримують більшовизм.

Лише один раз у Києві було здійснено реальну спробу створити єврейську самооборону на зразок одеської, але вона закінчилася трагічно. Було це у серпні 1919 року, напередодні вступу до міста українських військ з заходу та білогвардійських зі сходу. І ті й ті зустріли на підступах до міста завзятий спротив Червоної армії. Останнє бойове зіткнення українські війська (підрозділи Галицької армії) мали з червоними на Галицькому базарі (нині — площа Перемоги), де їм вдалося захопити у полон одного червоного командира та кількох червоноармійців єврейської національності. Поруч з місцем бою, у готелі «Франсуа» на вулиці Жилянській, розміщувалась єврейська дружина Києва, в якій нараховувалось 48 осіб. Члени цієї дружини були одразу заарештовані. 37 осіб з числа затриманих були відведені в район Деміївки, де незабаром розстріляні. Інші — юнаки 16–18 років — через малий вік були відпущені по домівках¹¹⁷.

Часто влада Української Народної Республіки сама ініціювала створення єврейської самооборони та видавала їй зброю. Але у цьому питанні представники УНР припускалися серйозної помилки. Вони, як правило, зв'язувалися з місцевими єврейськими общинами, які часто перебували під впливами лівих партій, а тому могли бути на стороні більшовиків. Озброєні таким чином загони могли в одну мить перетворитись на ворогів. Зокрема, так сталося у Проскуріві та Фельштині 14–15 лютого 1919 року. Українською владою тут було зорганізовано єврейську квартальну охорону, члени якої під червоними прапорами влаштували заколот, перетягнувши на свій бік деякі українські підрозділи. Повстання було придушено, а заколотників — як євреїв, так і українців — страчено. Нині ця подія ввійшла в історію, як найкривавіший за часів 1917–1920 років погром, однак дописувачі про неї опускають передісторію та ту обставину, що серед «жертв погрому» великий відсоток становлять і розстріляні за участь у заколоті українські козаки. Не розповідають вони й про те, що всі учасники цього погрому (3-й гайдамацький полк) у грудні 1919 року під червоними прапорами на чолі зі своїми командирами перейшли на бік радянської влади.

Подібна ситуація трапилась у Житомирі та Бердичеві, де організована та озброєна у січні 1919 року українською владою самооборона після приходу до цих міст більшовиків організовано влилася до Червоної армії.

Звичайно, існували й аполітичні загони єврейської самооборони, однак їх доля часто була трагічною. Ось що писав про це один з авторів, що досліджував погроми в Україні у 1917–1920 роках:

«В Городище, после ухода Советской власти 3/16 августа, город охранялся в течение недели городской охраной из 50 евреев и 20 христиан. 9/22 августа в местечко прибыл (из Смелы) эшелон казаков под начальством

штабс-капитана Светского. Появились 12 казаков, которые сейчас же начали грабеж. Был запрошен начальник эшелона, находившийся с прочими казаками на вокзале. Его ответ гласил: это не его казаки, а переодетые бандиты. Охрана дала залп в воздух, и „бандиты“ разбежались. Через 2 часа в местечко явился штабс-капитан Светский с претензией, почему стреляли в его казаков, и потребовал сдачи оружия. Охрана колебалась: местечко окружено бандитами, и в случае ухода Добровольческой Армии еврейскому населению грозит резня. Но Светский дал „честное слово русского офицера“, что никто не пострадает, и оружие (50 винтовок) немедленно было сдано ему. Сейчас же после этого начался погром, длившийся 9 дней.

В Корсуни после 1-го погрома (13–26 августа) с разрешения власти была организована еврейская самооборона. При отступлении Добровольческой Армии, в середине декабря, офицерская дружина начала опять громить еврейское население. Еврейская самооборона погнала дружину и прекратила погром. Проходивший вскоре после этого Волчанский отряд разоружил еврейскую дружину и уже после этого беспрепятственно учинил погром.

Там, однако, где у еврейской молодежи чудом осталось оружие в руках, она сумела дать отпор военным громилам. Еврейская самооборона в м. Стеблеве оказала сопротивление казакам и, не без военной хитрости, выбила их из местечка. После этого самообороной было отбито нападение банды в 400 человек под командной некоего Туза, причем самообороной были взяты трофеи: 3 пулемета, винтовки, снаряжение и т.п. При отступлении казаки в местечко не впускались и проходили мимо»¹¹⁸.

Більш активною та сміливою була самооборона, створена на Півдні України. Але ці загони перебували під впливом одеситів, тому — мали сіоністські настрої. Зокрема, уславився загін самооборони у м. Голованівську Подільської губернії. Щоправда, коли у серпні 1919 року сюди прийшли білогвардійці, вони влаштували у цьому містечку справжню катівню.

Надзвичайно бойовою виявилася самооборона у містечку Голта Херсонської губернії. Організаторами та керівниками дружини тут були інструктори з Одеси, офіцери-євреї Фройдман та Шилькройт. Одного разу, на початку лютого 1919 року, на вимогу командира місцевих українських військ отамана Козубського ця дружина склала зброю. Козубський обіцяв, що не допустить погромних ексцесів, але одразу після роззброєння у містечку було вбито 4 осіб, а на мешканців накладено контрибуцію у 60 тисяч рублів. Дружина знов організувалась, та кількома тижнями згодом дала відсіч загону отамана Козиря-Зірки, який спробував зайняти Голту та Ольгополь (того самого, який перебив самооборону в Овручі, а у 1920-ті роки був агентом ЧК; в описуваний час загін Козиря іменувався Мазепинським кінним полком). Восени 1919 року, коли в Херсонській губернії запанували білогвардійці, доведені до відчаю єврейські мешканці Голти поголовно озброїлися

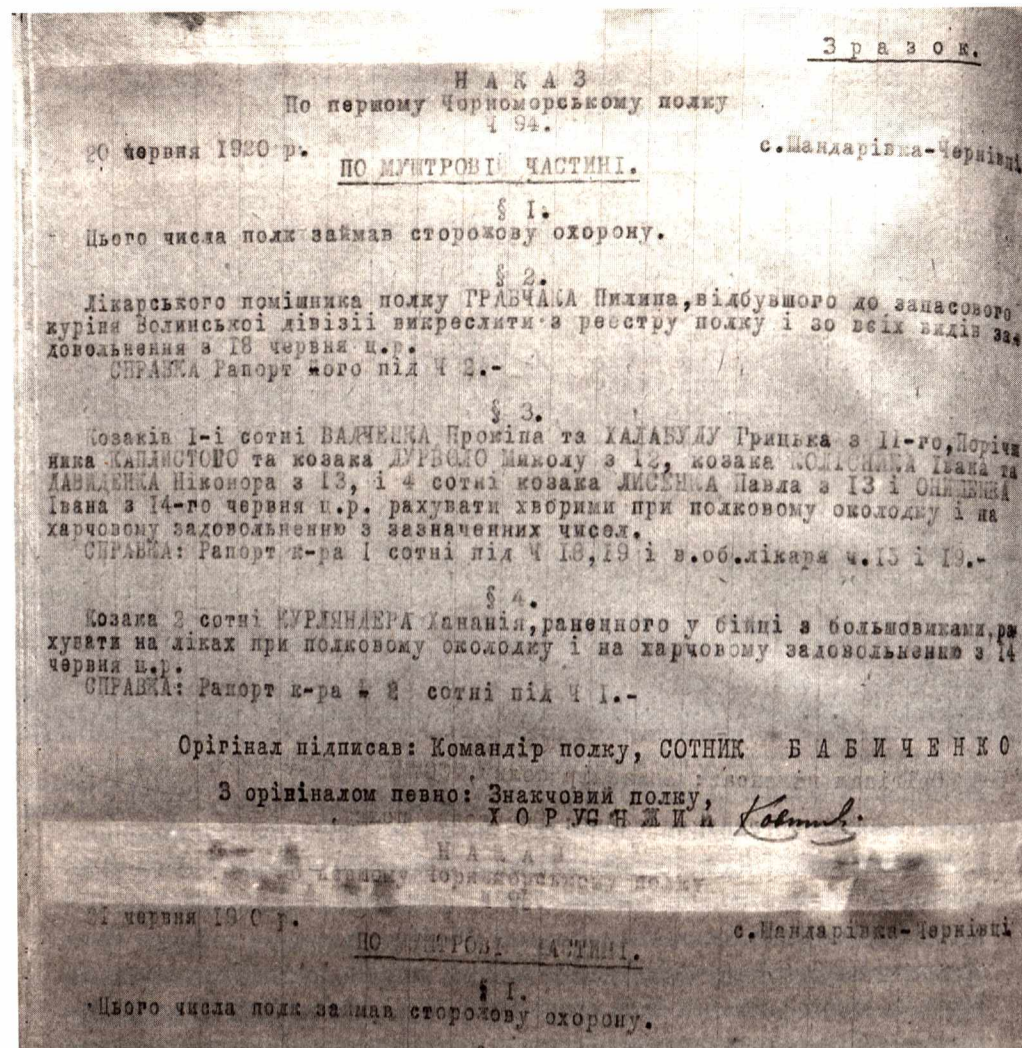
та спалили кілька навколишніх сіл — у помсту за вчинені кривди та погроми. У результаті цих протиборств у Голті загинуло понад 100 євреїв¹¹⁹.

Про формування загонів самооборони в Росії, точніше — на Далекому Сході, маються лише два свідчення. Йдеться про Читу та Миколаївськ на Амурі. Причому у першому випадку самооборона врешті-решт була знищена білими, а у другому — червоними.

Ось що згадував про єврейський загін, який був сформований у Читі у лютому-березні 1920 року, білогвардійський офіцер Ф. Ф. Мейбом: «На етих днях мы слышали странную для нас новость. Она не только удивила нас, но и поразила. Еврейское общество предложило Атаману (Семенову — прим. Я. Т.) сформировать, на их собственные средства, Еврейский Боевой батальон. Вот так история! Разрешение они получили и к формированию приступили. Откровенно говоря, мы к этому отнеслись весьма недоверчиво. Боялись предательства и провокации. В конце концов так и оказалось. Батальон был сформирован и отправлен в деревню Александровка, где и перебил своих же офицеров и перешел на сторону красных. А мне, с моим Офицерским Отрядом, пришлось его ликвидировать. Был странный бой. С одной стороны — предатели евреи, а с другой, наступающей — господа офицеры. Бой был очень короткий. Я нанес Еврейскому батальону сокрушающий удар, с обхватом обоих их флангов, и прижал их к озеру, где частями и переловили весь батальон. В начале боя они, видимо, страшно волновались. Об этом можно было судить по их беспорядочной судьбе. Мои офицеры шли в атаку с папироской во рту. Потери с нашей стороны были незначительны. После ликвидации Еврейского батальона мы снова вернулись в Читу и ожидали со дня на день перевооружения»¹²⁰.

Єврейська самооборона у Миколаївську на Амурі була створена місцевою єврейською общиною, яка у більшості не поділяла більшовицьких поглядів. Усі члени цієї самооборони після зайняття міста радянськими військами були страчені¹²¹.

Про існування самооборони в Білорусії, де єврейські містечка систематично страждали від погромів з боку різноманітних військових формувань, нам поки що нічого невідомо. Найбільшою погромною славою користувався «батько» Булак-Балахович, колишній офіцер російської армії, білорус з походження, який у 1918 році був командиром кінного полку Червоної армії, і на чолі цієї частини перейшов на бік білих. Згодом Булак-Балахович служив у Північно-Західній армії генерала Юденича, посварився з ним та перейшов зі своїм з'єднанням на службу до естонців. Навесні 1920 року генерал Булак-Балахович з'явився у Білорусії, де під патронатом поляків формував маріонеткову армію, незалежну від білогвардійців.

Наказ по Черноморському полку 2-ї Волинської дивізії Армії УНР від 20-го червня 1920 року, в якому згадується про поранення козака-єврея Хананія (Йоханана) Курляндера, який пролив кров у бою з більшовиками за незалежну Україну (документ з фондів ЦДАВОУ)

20 жовтня 1920 року у Пінську Булак-Балахович віддав наказ капітану Цейтліну (єврею, який став прапорщиком у 1917 році), сформувати Окрему єврейську дружину¹²². Для цієї дружини було навіть розроблено уніформу, щоправда, крім самого Цейтліна, згодом заарештованого поляками за різноманітні фінансові махінації, більше нікого не було. Отож, ця дружина ніколи не розпочала своє існування.

Підбиваючи підсумок, слід сказати, що за буремних часів 1917–1920 років лише національно-свідомі євреї, часто — члени партії сіоністів, мали змогу створити повноцінні загони самооборони. Всі інші спроби закінчувалися трагічно.

ЄВРЕЇ В АРМІЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

У військах Української Народної Республіки служило чимало євреїв. Починаючи з 1917 року в уряді України існував спочатку генеральний секретаріат, потім — міністерство єврейських справ, які заопікувались проблемами своїх одновітців. Тому євреї на рівних засадах мали служити в Армії УНР разом з іншими громадянами держави.

Восени 1917 року деякі командири Центральної Ради хибно трактували справу українізації, вважаючи, що в українських частинах мають служити винятково українці. Зокрема, з полку ім. гетьмана Сагайдачного з наказу його командира було виключено всіх євреїв. Але минуло ще кілька тижнів, і цей командир, сотник С. М. Міщенко, опинився серед більшовиків та став військовим комендантом оборони повсталого проти Центральної Ради заводу «Арсенал» (а згодом став радянським генералом). Проте в інших частинах були євреї. Наприклад, у славнозвісному допоміжному Студентському курені січових стрільців, який брав участь у бою під Крутами. Серед учасників цього бою був студент-єврей з Одеси.

У формуванні київських Січових Стрільців служив відомий старшина-єврей — ветеран Легіону Українських Січових Стрільців австро-угорської армії хорунжий Бернард-Людвиг Ісаакович Розенберг (Чорний-Львівський). 1895 року народження, уродженець Львова, у 1918–1919 роках він був ад'ютантом командира полку, дивізії, а потім — корпусу Січових Стрільців Євгена Коновальця. У повоєнний час Розенберг мешкав у Львові, де 5 жовтня 1939 року був заарештований радянськими каральними органами. Розенберга було звинувачено у співробітництві з УВО-ОУН та 7 липня 1941 року страчено по дорозі зі Львова на Схід України¹²³.

На початку 1918 року, коли точилася збройна боротьба з більшовиками, деякі офіцери-євреї — уродженці України, стали на бік Центральної Ради. Зокрема, прапорщик Шльонський, який брав участь у спробі

Єврейська делегація зустрічає Головного отамана С. Петлюру у Жмеринці у серпні 1919 року (фото з часопису «Літопис Червоної Калини»)

формування єврейського куреня Київської військової округи, згодом служив в Окремому Запорізькому загоні та воював з радянськими військами.

За часів гетьманування П. П. Скоропадського євреї приймалися до армії на загальних підставах. У тому числі й офіцери. Гетьман не робив жодних обмежень для євреїв, тому у кадрових частинах Армії Української Держави певний відсоток становили колишні прапорщики-євреї, які закінчили Інструкторську школу старшин.

Під час Протигетьманського повстання в Україні виникло багато погромних ексцесів, жодним чином не пов'язаних з боротьбою Директорії проти уряду П. П. Скоропадського. Хвиля антисемітизму, що захлснула країну, була викликана бандитсько-хуліганським елементом населення, частина якого часто «примазувалась» до військ Директорії. Тож склалася думка буцімто ці війська, а потім — Дієва армія УНР, мають за собою погромний шлейф. Це не відповідає дійсності. Серед регулярних частин військ Директорії прояви антисемітизму були рідкісними випадками. Проте й євреїв там майже не було. Як заявив у січні 1919 року отаман Сірожупанної дивізії Палій представникам єврейської общини у Конотопі, хоч євреї і підлягають мобілізації, але допускати їх до військових частин не будуть, бо, мовляв, вояки їм не довіряють¹²⁴.

Сотник Армії УНР Семен Якерсон,
фото 1922 року (з фондів ЦДАВОУ)

Та минуло зовсім небагато часу, й євреї почали з'являтися поміж вояків Дієвої армії УНР, причому — як старшини, так і рядові бійці. Найвідомішим з них є Семен Якерсон, уродженець Вінниці, 1897 року народження. У 1917 році він закінчив Одеське артилерійське училище, й потому служив в Одеській гайдамацькій бригаді військ УНР. З 17 листопада 1918 року перебував на службі у полку ім. Винниченка, потім — у 8-му Чорноморському полкові 3-ї Залізної дивізії. Кампанію 1920 року відбув у гарматному куренні 1-ї Кулеметної дивізії, дістав звання сотника. За добу Визвольної війни 1917–1921 років був двічі пораненим. Перебуваючи в еміграції, закінчив Українську господарську академію, й потому працював інженером у Празі. Загинув у Празькому гетто від рук нацистів під час Другої світової війни.

Один з мемуаристів так розповідав про сотника Якерсона та його життєве кредо: «На одній із вулиць Бердичева, випадково зустрів в уніформі українського старшини, свого давнього знайомого жида Якерсона, пізніше студента Української Господарської Академії в Подєбрадах, а тепер інженера. Перед цим він був ранений, чи контужений. Ходив він по Бердичеві, як та біла ворона. Переказує мені, що всі дуже дивуються, як він може служити в Українській Армії, коли вона робить погроми. Що він на їхнє здивованне відповідає всім однаково, а саме радить іти в Армію і воювати за Україну, тоді про погроми вони не почують»¹²⁵.

Менш відомим є простий козак Мазепинського куреня 1-ї Запорізької дивізії Армії УНР Авраам Шкарбуль (Шкарабуль) — лицар Залізного хреста «За Зимовий похід і бої», кавалер Хреста Петлюри. Коли у 1926 році було вбито Симона Петлюру, Авраам Шкарбуль за власні гроші приїхав до Парижа, аби дати свідчення на користь Головного отамана у суді над убивцею.

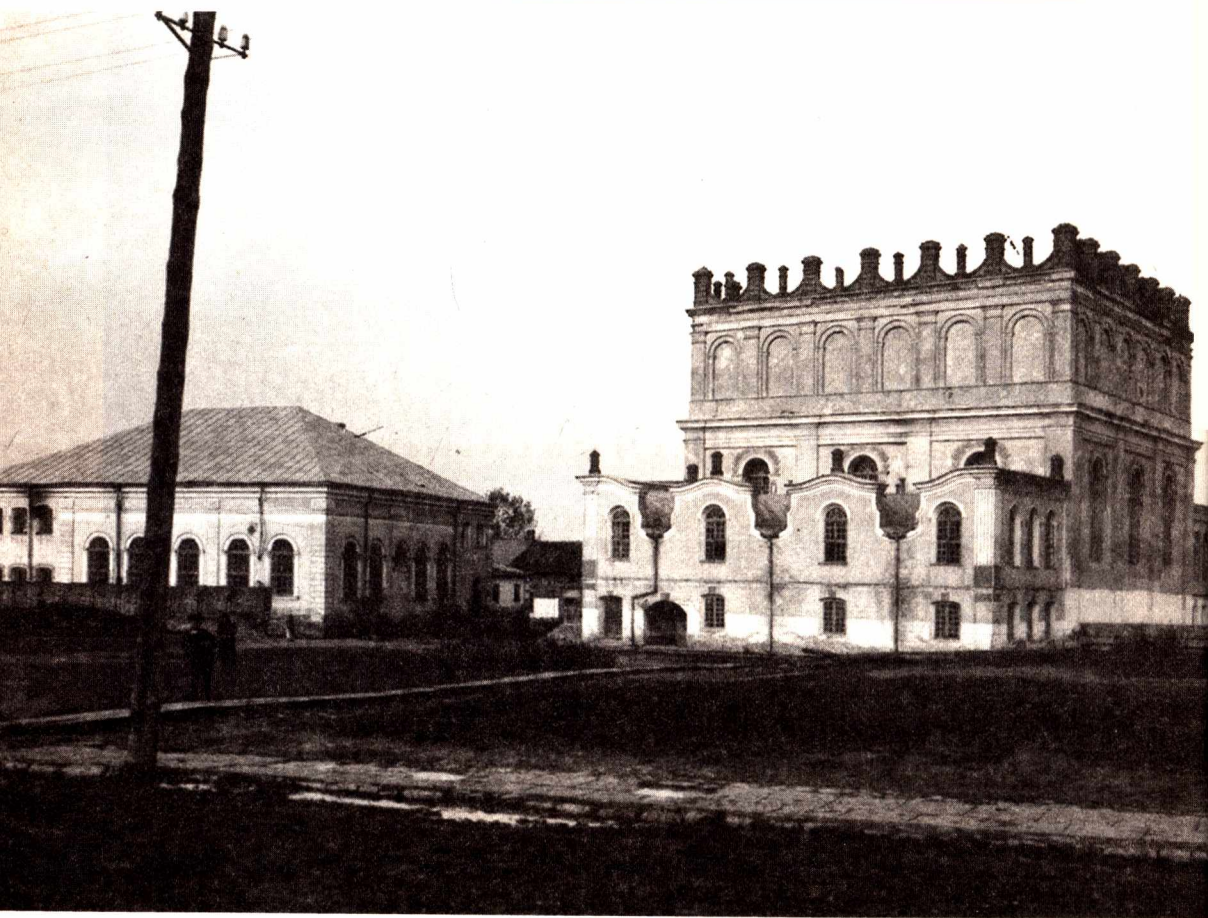
Влітку 1920 року на Поділлі було проведено мобілізацію до Армії УНР, під час якої приймали не тільки українців, а й євреїв. Тому в останніх боях з більшовиками за незалежність України брав участь і значний відсоток єврейських юнаків. Поміж іншим, у той період справдилися пророцькі слова Семена Якерсона: «іти в Армію і воювати за Україну, тоді про погроми вони не почують».

ЄВРЕЙСЬКІ ЗБРОЙНІ ФОРМУВАННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ

Євреї Австро-Угорської імперії у політичному та культурному рівні перебували на значно вищому щаблі розвитку, ніж їх російські одноплемінники. Ще у 60-х роках XIX століття вони стали позбавлятися середньовічної схоластики іудаїзму: початкових шкіл — хедерів, які давали лише початкову релігійну освіту, містечкового звичаю життя, відторгнення євреїв-іновірців. Велика кількість єврейської молоді закінчувала гімназії, інститути, університети, вливалась до лав урядовців, учених, політиків та культурних діячів різноплеменного австро-угорського суспільства. У результаті відсоток освічених євреїв в Австро-Угорщині був значно вищим, ніж у Росії, а їх політичні уподобання були не тільки лівими (марксистськими), а й правими («австрійськими» або сіоністськими). «Австрійцями» (а потім — «поляками») була досить численна група євреїв, що спочатку сповідували монархізм, а пізніше стали затятими прихильниками незалежної Польщі. До цих останніх приєднувались і темні єврейські маси — міські та містечкові «низи», яким марксизм був невідомий. У той же час у Росії порівняно з євреями-марксистами сіоністів було значно менше, що ж до монархістів, то таких серед єврейського суспільства було дуже мало. Тому єврейські «низи» колишньої Російської імперії незабаром стали прихильниками спочатку революціонерів різного гатунку, а потім — більшовиків.

Австрійські сіоністи перебували в одвічній конфронтації з віденським урядом. Тож у політичному відношенні вони блокувалися з представниками найбільш ущемлених у своїх правах народів імперії, передусім — русинами (саме так до 1916 року в Австро-Угорщині офіційно звалились українці). Цьому блокуванню сприяв і той факт, що значна частина євреїв Австро-Угорщини мешкала на одних землях з українцями — у Східній Галіції, де становила більшість населення міст.

Синагога у м. Белз,
1918 рік (фото з приватної колекції)

Українці в Австро-Угорщині були одним з найбільш відсталих народів. Серед міських мешканців Східної Галичини вони становили всього 13% населення. Причому у більшості це були мешканці передмість та міські «низи» у соціальному відношенні. У той же час євреї у містах становили 50%, поляки — 30%, німці — 7%. Серед українців інтелігенція становила надзвичайно малий відсоток. Тому представники української інтелігенції через свою нечисленність не мали змоги надавати кваліфіковану допомогу менш освіченим представникам свого народу. Зокрема, бракувало таких фахівців-українців, як лікарі, адвокати, інженери, банківські та торгові службовці тощо. Не останню роль відігравав і той факт, що офіційними мовами діловодства у Східній Галичині того часу були німецька та польська, а українські селяни у своєму загалі не тільки не знали цих мов, а були взагалі неписьменними. Саме тому раз по раз український загал мав шукати підтримки

Синагога у с. Березовичі,
1918 рік (фото з приватної колекції)

та допомоги у представників інших національностей. А оскільки австрійці у більшості ставилися до українців презирливо, а поляки — вороже, головними порадниками ставали євреї. Крім того, інтереси єврейських та українських політиків часто збігалися у питаннях протистояння польським зазіханням у Східній Галичині. Саме тому, коли у 1918 році постала Західно-Українська Народна Республіка, більшість єврейських сіоністів підтримала українських патріотів.

ЄВРЕЇ В АВСТРО-УГОРСЬКІЙ АРМІЇ

Перші військовослужбовці єврейської національності з'являються у лавах австрійської армії вже у 80-ті роки XVIII століття. Це були, переважно, інтенданти та військові урядовці. Підвищувати євреїв до офіцерських рангів заборонялося. Під час наполеонівських воєн 1792–1815 років до лав австрійської армії було покликано 36 200 євреїв. З тих часів вони рекрутувалися до армії на загальних з іншими національностями підставах.

У 1849 році, після Угорської революції та «Весни народів», австрійський уряд дозволив надавати офіцерські ранги євреям, що служили у військово-медичних установах та допоміжних службах. У грудні 1867 року в Австро-Угорщині запроваджено загальну військову повинність, за якою було скасовано обмеження на підвищення в офіцери за релігійною ознакою. Тож євреї мали змогу ставати офіцерами на таких самих підставах, як і панівні нації монархії. З тих часів відсоток євреїв в австро-угорській армії неухильно збільшувався. Станом на 1911 рік на військовій службі в Австро-Угорщині перебувало 2 048 офіцерів та 46 064 рядових єврейської національності. Під час Першої світової війни в австро-угорську армію за різними оцінками було мобілізовано від 275 до 400 тисяч євреїв. Але, мабуть, найближчою до реальності буде цифра в 300 тисяч вояків-євреїв австро-угорської армії¹²⁶.

Напередодні Першої світової війни в австро-угорській армії діяв територіальний принцип комплектування. Отож, євреї-мешканці Східної Галичини потрапляли на службу в одні полки з українцями. Серед єврейського загалу служба спільно з українцями вважалася легкою, адже представники обох народів ставилася один до одного надзвичайно толерантно. Проте у полках, що комплектувалися австрійцями, угорцями та, особливо — поляками, євреї часто зазнавали знущань та утисків.

ЄВРЕЙСЬКА МІЛІЦІЯ НА ТЕРИТОРІЇ ЗУНР, ДОЛЯ ЛЬВІВСЬКОЇ МІЛІЦІЇ

У жовтні 1918 року країни Четверного союзу зазнали поразки у Першій світовій війні. Австро-Угорська імперія розвалилася на низку самостійних держав. Однією із них стала Західно-Українська Народна Республіка (ЗУНР), проголошена у Львові 1 листопада 1918 року. Незважаючи на те, що більшість населення Східної Галичини становили українці, понад 50% населення Львова у 1918 році складали поляки та майже 30% — євреї.

Формально до 1 листопада 1918 року влада у Східній Галичині перебувала у руках австрійських урядовців. За згодою з поляками вони мали передати всю владу до рук їхніх представників. Але українці 1 листопада розпочали збройне повстання, аби створити у Східній Галичині власну національну державу.

Напередодні т.зв. Листопадового зриву — проголошення ЗУНР, українці видрукували двома мовами (українською та їдиш) листівки із закликом до повалення австрійського ладу. Судячи з усього, перед тим відбулися якісь переговори між представниками українських і єврейських політичних сил, та було досягнуто попередньої згоди про спільні дії щодо проголошення ЗУНР.

У той час у Східній Галичині ще були австро-угорські військові частини — переважно запасні, набрані з місцевого населення. У більшості там служили українці та євреї, меншість становили поляки. Саме на ці частини й покладали надії керівники т.зв. Листопадового зриву.

Напередодні цих подій з Відня до Львова прибув уповноважений сіоністських кіл капітан-єврей доктор Ізраель Вальдман. Він був делегований, аби у разі спалаху збройного конфлікту між українцями та поляками організувати у Львові єврейську міліцію та урядові установи. Разом з одним із львівських офіцерів-євреїв, капітаном Юліушем Айслером, Вальдман організував та очолив Єврейський комітет безпеки

Загальний вид с. Березовичі з синагогою та християнським собором на задньому плані, 1918 рік (фото з приватної колекції)

(«Жидівський Комітет Безпечництва»). Найпершим завданням цього комітету стала організація єврейської міліції у Львові.

Уранці 1 листопада 1918 року українські солдати австрійської залоги вивісили на ратуші жовто-блакитний прапор, зайняли центр та всі стратегічно важливі пункти Львова. На вимогу українського командування солдати інших національностей або мали дотримуватись жорстокого нейтралітету, або підлягали роззброєнню та інтернуванню. Солдати та офіцери єврейської національності мали зібратися у центрі міста — в єврейських кварталах, де під керівництвом доктора Вальдмана відбувалася нарада щодо формування власної міліції. Поляки одразу почали чинити збройний опір українцям, у результаті чого у Львові почалися 21-денні вуличні бої.

Українське командування поставило сіоністів до відома, що у Львові здійснено державний переворот, і що українська влада поки що не може взяти на себе зобов'язання щодо охорони життя та майна єврейських кварталів. Євреям пропонувалося для захисту створити власну міліцію, яка б не допускала до єврейських кварталів ані українських, ані польських солдатів. Тим часом єврейські вулиці у центрі міста ризикували перетворитися на арену боїв поміж українцями та поляками. Як виявилося, «вуличний фронт» спочатку на 1/4, а потім — на 1/3 припадав са-

ме на єврейські квартали. Аби на цій ділянці «фронту» не було боїв, а євреї випадково не постраждали б, її мали зайняти підрозділи єврейської міліції.

Серед солдатів-євреїв колишньої австрійської армії виявилось достатньо охочих вступити до своєї національної частини, а тому капітани Вальдман та Айслер досить швидко сформували львівську єврейську міліцію. Дані про чисельність загонів єврейської міліції щодня надсилалися до штабу командування українських військ. Згідно з цими даними, чисельність міліції під час вуличних боїв у Львові була такою:

6 листопада 1918 року —
24 офіцери, 206 стрільців;¹²⁷

7 листопада 1918 року —
24 офіцери, 195 стрільців;¹²⁸

10 листопада 1918 року —
35 офіцерів, 238 стрільців;¹²⁹

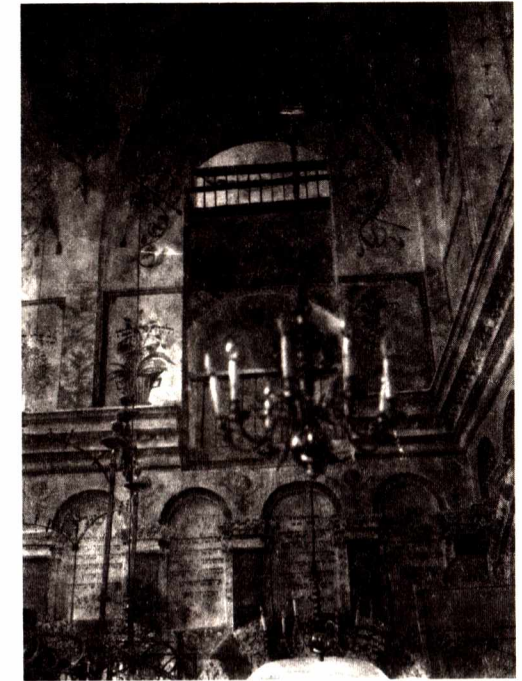
12 листопада 1918 року — 42 офіцери, 237 стрільців;¹³⁰

13 листопада 1918 року — 37 офіцерів, 237 стрільців¹³¹.

Українське командування та Єврейський комітет визначили розташування п'яти постійних постів єврейської поліції, які захищали свої квартали. Це були:

- синагога Реформаторів на пл. Старий Ринок;
- синагога на вул. Божницею (нині — вул. Сянська);
- вул. Жолкієвського, 25;
- вул. Бляхарська (нині — І. Федорова), 25;
- вул. Різницька (нині — С. Наливайка), 25¹³².

Місця дислокації та патрулювання єврейських міліціонерів фіксувалися у наказах українського командування, аби українські вояки випадково не заходили на «чужу» територію. Так, у наказі українського командування від 8 листопада 1918 року зазначалося, що «Жидівська міліція має патрулювати на передмістях Краківським, Жовківським, Клепарівським і Янівським. Крім того, на вулицях Боїмів, Сербській, Валовій і поперечних тих вулиць»¹³³.

Внутрішній вигляд синагоги у м. Доброміль, 1918 рік (фото з приватної колекції)

У наказі від 11 листопада уточнювалось: «Округ, в якому жидівська міліція має стежами удержувати порядок, на основі нової умови обмежений отсими вулицями: Клепарівська, Ветеранів, Під дубом, Паненська, Зборовських, Купальна, Замкова, Кляшторна, Підвале, Собіського, Карла Людвіка, Ягайлонська, Колонтая, Казимирівська і Клепарівська. Жидівська міліція неутральна, але уоружена»¹³⁴.

Вірогідно, у той час всередині єврейського суспільства Львова на політичному тлі почався розкол. Серед міліціонерів з'явилися самозванці. Про це свідчить наказ українського командування від 14 листопада: «Стежі Жидівської Міліції, що появляються на Личаківськім передмісттю та на рогачках Личаківській та Зеленій — після заяви Команди Жидівської міліції, є самозванчі і належить з ними поступати так, як з уоруженими цивілями, то зн. арештувати»¹³⁵.

Аби запобігти появі самозванців, того ж дня командування єврейської міліції видало всім своїм членам нові посвідчення рожевого кольору на ідиші. Старі посвідчення з того часу вважались недійсними¹³⁶.

Дії єврейської міліції були досить ефективними, але траплялися і прикрі випадки. Зокрема, у наказі по українських військах від 17 листопада наводився випадок грабунку єврейської крамниці, куди міліція заїзнила: «В нинішнім звіті подає команда Жидівської Міліції до відома, що українська стежа (4 чол.) вдерлась в ночи 16 с.м. до магазину одягів (Depot des dau dee-bekleidungssteble) при ул. Шпитальній ч. 18 і почали розіграблювати публічне добро. Приказується командантам оперуючих частин в дільниці коло ул. Шпитальної розвести слідство у своїх відділах, щоби провирити, яка то була стежа, бо годі припустити, щоби українська стежа допустилася грабежи»¹³⁷.

Єврейська міліція одягалась та озброювалась українською владою. Ось що згадував про це один з офіцерів-українців, учасник Листопадового зриву у Львові: «Ще треба згадати про жидівську міліцію, яка за дозволом Генерального укр. військ. Комітету мала формуватись для безпечництва і удержання порядку в жидівських дільницях. Її відзнакою була опаска на лівім рамені із сіоністичною печаткою, а мала ходити по можности в товаристві української. Їх з відповідною запискою відсилано до пор. М-ки, де діставали однострій і відходили, так сказати, на свої позиції, але потіхи і помочи з них не було, бо по улицях їх не було видно»¹³⁸.

На вулицях єврейські патрулі дійсно з'являлися не часто: вони просто не виходили за межі своїх кварталів. Однак, коли поляки отримали підкріплення з Кракова, то вони безцеремонно почали вдиратися до єврейських кварталів, заявляючи, що єврейська міліція начебто допомагає українцям. Більше того, поляки стали насильно мобілізувати євреїв до своїх лав. У зв'язку з цим Єврейський комітет безпеки у Львові 14 листопада 1918 року був змушений по телеграфу відіслати на ім'я

Євреї — вояки австро-угорської армії на службі Божій у синагозі м. Люблін, 1916 рік (фото з видання Schmidl E. *Juden in der k. (u.) k. Armee 1788–1918 Jews in the Habsburg Armed Forces, Eisenstadt, 1989*)

президента США Вільсона та Копенгагенського сіоністського бюро заяву такого змісту:

«У Львові починаючи з 1 листопада відбувається кривава вулична боротьба між польськими та українськими військами. Сотні жертв серед невинного цивільного населення. Цілі частини міста під вогнем віддані на поталу голоду. Євреї оголосили у Львові, як і у всій Східній Галичині, суворий нейтралітет. Але поляки насильно рекрутують у частинах міста, зайнятих ними, єврейських чоловіків для боротьби проти українців. Львівський Єврейський комітет безпеки рішуче протестує проти цього й просить втручання». Телеграму було підписано Юліушем Айслером та Ізраїлем Вальдманом¹³⁹.

З самого початку боротьба за Львів складалась для українців не найкращим чином. Місцеве польське населення чинило відчайдушний спротив, а коли йому на допомогу стали прибувати війська з Польщі — справа обернулася не на користь українців.

Ще починаючи з 1 листопада 1918 року єврейські представники про всяк випадок намагалися добитися визнання свого нейтралітету у польського командування. Коли ж перемога стала схилитись на бік поляків, для євреїв ця справа стала нагальною. Першу угоду між поляками та євреями було підписано 9 листопада. Цією угодою польське командування визнавало нейтралітет львівської міліції. Але напади польських солдатів на євреїв не припинялись, бо поляки звинувачували міліцію у співчутті українцям. Польський начальник оборони Львова Чеслав Мачинський згадував про це: «Я знаю лише один серйозний випадок (штурм казарм 95-го піхотного полку (має бути 15-го — прим. Я. Т.) і кілька дрібних епізодів, в яких поведінка єврейської міліції була такою, як це личить нейтральним військам. Але також знаю велику кількість випадків, в яких ця сама єврейська міліція нагороджувала вогнем рушниць, і навіть кулеметів, наші, польського війська патрулі і великі загони, знаю випадок, в якому така поведінка була схожа на серйозну підтримку атаки українців (14 листопада). Проте не знаю випадків... аби будь-де єврейська міліція зустрічала вогнем українські патрулі або загони, які часто скорочували шлях через єврейське місто»¹⁴⁰.

Бойові зіткнення єврейської міліції з поляками дійсно відбувалися. В одному з них, за деякими даними, загинув співорганізатор міліції Юліуш Айслер. 20 листопада 1918 року у зв'язку з очевидною перемогою поляків євреї Львова створили Тимчасову Єврейську Національну раду («Тимчасову Жидівську Національну раду», як вона у той час звалась), яка розіслала українській та польській сторонам свій меморандум:

«Повідомляємо, що сьогодні створено у Львові Тимчасову Єврейську Національну Раду, складену з обраних представників всіх організованих

Синагога у м. Жовква, 1918 рік (фото з приватної колекції)

єврейських партій, а саме: партії сіоністів, єврейської партії соціал-демократичної, консервативної федерації „Мізрахі“ й єврейської соціалістичної робітничої партії „Поалей-Ціон“.

Тимчасова Єврейська Національна рада скликає найближчим часом Конституційні збори на більш широких демократичних основах.

Тимчасова Єврейська Національна рада заявляє, що у зв'язку з самовизначенням народів, є єдиним органом, що представляє інтереси єврейського народу, що даним документом і засвідчує.

Львів, 20 листопада 1918

Тимчасова Єврейська Національна рада:

За сіоністську партію: доктор Михаель Рінгель

За єврейську соціал-демократичну партію: доктор Карл Айнайглер,
Сора Швебер

За консервативну федерацію „Мізрахі“: Хірш Нагельберг

Військовослужбовці-євреї 30-го піхотного полку австро-угорської армії, який комплектувався з мешканців Львова та його околиць, 1914–1918 роки (фото з видання Schmidl E. *Juden in der k. (u.) k. Armee 1788–1918 Jews in the Habsburg Armed Forces, Eisenstadt, 1989*)

За єврейську робітничу соціалістичну партію „Поалей-Ціон“ Соломон Ірц, Аврам Фрайнд»¹⁴¹.

У ніч з 21 на 22 листопада 1918 року українські частини під тиском поляків були змушені залишити Львів. З ними пішли й деякі євреї-міліціонери, переважно — колишні офіцери австрійської армії. Єврейська міліція залишилася у місті, але одразу була атакована поляками. Приводом до того стала провокація: начебто хтось з міліціонерів обстріляв польську батарею, що проїздила повз єврейські квартали. Батарея одразу знялася з передків та випустила кілька снарядів по єврейських будинках¹⁴².

Розстріл польськими гарматами єврейських вулиць став спочатку сигналом до роззброєння міліції та арешту її командирів, а потім — кривавого погрому, що тривав три дні. У результаті цього погрому, за даними єврейських істориків, загинуло 73 та було поранено 463 мирних мешканців єврейської національності¹⁴³.

Поляки зліквідували всі єврейські політичні інституції та заборонили діяльність єврейської міліції. Що ж до її колишніх військовослужбовців, то їх у більшості потім звинувачували у співробітництві з українцями та піддавали репресіям. Так, Чеслав Мачинський згадував у своїх мемуарах: «З донесень наших частин та свідчень полонених українців

Синагога у передмісті Львова, 1918 рік (фото з приватної колекції)

нам було відомо про різні загони та загончики колишньої єврейської міліції, які разом з українцями брали участь в облозі Львова, відомо нам і про кількох офіцерів-євреїв, які керували різними частинами української армії в боях за Львів. Один з них, командир української батареї, азартно бив по 6-й дільниці Львова і випустив по ній, мабуть, кілька тисяч снарядів. Під час нашого травневого наступу кілька з них було захоплено до полону»¹⁴⁴.

У словах Мачинського міститься низка перебільшень та перекручень: і про «тисячу снарядів», і про «загончики єврейської міліції», і про єврея-командира української батареї. На сьогодні ми не знаємо жодного єврея — командира батареї Галицької армії. Але поодинокі офіцери-євреї дійсно служили в українських військах.

Остання поява колишніх єврейських міліціонерів у Львові пов'язана з похоронами жертв погромів, які відбулися наприкінці листопада 1918 року. Ось що згадував про них один з ветеранів Галицької армії: «На один з останніх днів листопада назначений був похорон жидівських жертв. Жиди, бувші старшини австрійської армії несли домовини. З великою святістю несли домовину, в якій була напівзгоріла жидівська тора. Симпатії всіх жидів були по нашій стороні. Треба признати, що жиди зразу поставилися до наших змагань на ґрунті прихильності неутральності. Їх жидівське військо, міліція, узброєна нашою владою,

Єврейська міліція у Підволочиську, кінець 1918 року
(фото з часопису «Літопис Червоної Калини»)

дійсно совісно пильнувала жидівського міста, так що не було ніяких виступів проти жидівського населення. Часами на вулиці Тереській чи Газовій жидівські міліціонери перестрілювались з польськими боївками. В одній з таких перестрілок загинув і командант жидівської міліції, знакомий мені поручник. Жиди були супроти нас дуже льояльними горожанами, а часто-густо помагали нашій молодій державности чи військові, чим треба тим можна було. Знаю пару моїх товаришів студентів жидів, котрі скоро по тих похоронах перейшли фронт та боролись в рядах У.Г.А. Один з них став хорунжим та в боях під Белзом чи Равою попав у польський полон»¹⁴⁵.

Крім Львова, єврейська міліція також існувала у Тернополі, Коломиї, Підволочиську та деяких інших містах, але у жодному з них вона не втручалася у польсько-українське протиборство.

ВІЙСЬКА «ЖИДІВСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ»

Після відступу українських військ зі Львова лінія фронту пересунулася на його околиці. Тут боротьба тривала майже до травня 1919 року — до того часу, поки на допомогу полякам не прибули сформовані у Франції польські дивізії генерала Галлера. У травні 1919 року вони перейшли у наступ та незабаром відкинули Галицьку армію аж до річки Збруч — кордону зі Східною Україною.

2 червня 1919 року українські війська були змушені залишити Тернопіль — тогочасну столицю Західно-Української Народної Республіки. Українській армії не вистачало зброї, патронів, медикаментів... Уряд не мав зайвих фінансів. За таких умов євреї Східної Галичини, та, зокрема — заможні мешканці Тернополя, не раз допомагали українській владі. Але українські політичні кола прагнули більш широкого залучення євреїв до справ ЗУНР. Зокрема, нагальним питанням була служба євреїв у Галицькій армії. Адже, з 9 мільйонів мешканців Східної Галичини 1 850 тисяч становили саме євреї (українці — 6 мільйонів). Аби залучити євреїв до лав Галицької армії, уряд ЗУНР розробив проект проголошення на своїй території «Жидівської Народної Республіки» на правах національно-персональної автономії. Цей проект не було реалізовано лише тому, що незабаром Галицька армія під тиском поляків була змушена перейти Збруч та залишила батьківщину.

У рамках проекту з проголошення «Жидівської Народної Республіки» у травні 1919 року в Галицькій армії почали організовуватись єврейські збройні формування. Нині відомо про чотири таких частини. Найвідоміші з них — «Жидівський пробоевий курінь» (або просто – Пробоевий) 1-го корпусу Галицької армії та Кінно-кулеметна сотня 4-ї Золочівської бригаді чотаря Салька Роттенберга. Єврейські частини були нечисленними, у них служили не тільки євреї, а й українці. Загальна кількість цих формувань навряд була більшою, ніж 300–350 осіб.

У липні 1919 року Галицька армія перейшла на територію Східної України, і подальше формування єврейських частин виявилось неможливим.

КІННО-КУЛЕМЕТНА СОТНЯ РОТТЕНБЕРГА

Найбільша кількість євреїв служила у 4-й Золочівській бригаді Галицької армії. Більше половини медперсоналу цієї бригади становили євреї, а у діючих сотнях набиралося кілька десятків кулеметників та стрільців єврейського походження. Однією з сотень бригади командував чотар Салько Роттенберг — ветеран 77-го

піхотного полку австро-угорської армії, який свого часу комплектувався з українців — мешканців Самбірської округи. Роттенберг вступив до Галицької армії ще 27 листопада 1918 року, й потому відважно очолював самбірців у боях за Львів.

Саме Роттенбергу, фаховому кулеметчику, у середині травня було доручено сформувати кінно-кулемету сотню. До складу нової частини чотар зібрав усіх євреїв. В результаті сотня була наполовину єврейською, наполовину українською.

Ось що згадував про цю сотню та її командира ветеран 4-ї Золочівської бригади С.Гайдучок:

«Кінна скорострільна сотня — чи була така при кожній бригаді

Єврей-хасид зі Східної Галичини, 1918 рік (фото з приватної колекції)

Синагога у містечку Городок, 1918 рік (фото з приватної колекції)

УГА? Мабуть, ні. Але була вони при 4 золочівській бригаді вже в маю 1919 р.

Прийшов на команданта бригади полковник Чмелик, роздивився і дай, хоч над головою відступ, її організувати.

З'явилися двокілки, коні, машиніві кріси були і за пару день з'явилася в бригаді нова боева частина.

— Командантом її назначено Салька.

— Жид?

— Так, Жид — Салько Розенберг — але знайте — український Жид. Зимом був ранений і вернув назад до бригади. Скількож то чистокровних Українців не було раненими, а боялося опинити в бригаді...

Другим при сотні був четар Михайлів. Мабуть же у великій війні був тяжко ранений в голову. Певне не скажу.

Ех, що ж то за чудова боева частина була ця сотня!

Обслуга скорострілів верхом на конях, 8 машинок на двокілках. Кожна двокілка з запрягом одного коня. Кілька двокілок зі стріликом. — Як легко такою частиною диспонувати в бою, відвороті чи в поході вперед!

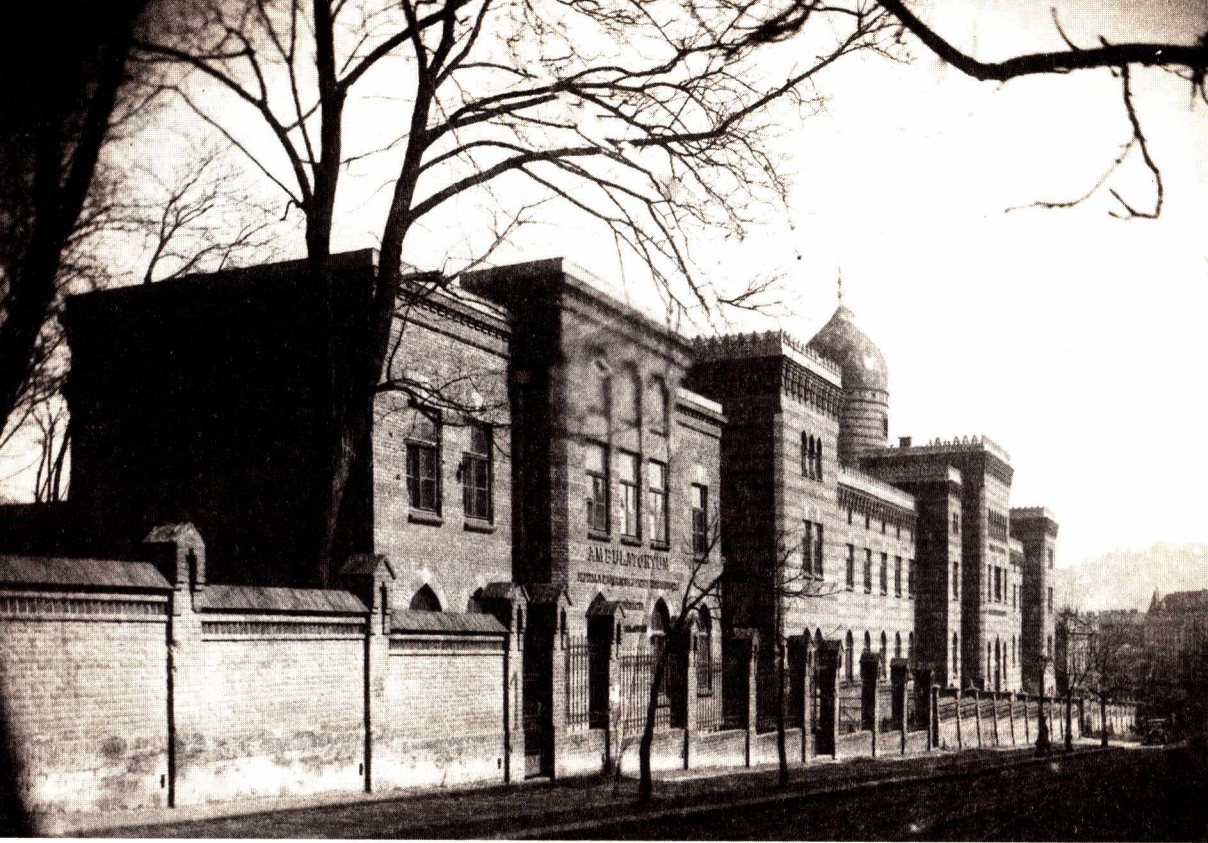
А до того хлопці своїх командантів любили!

Ви їх не бачили в марші?

Попереду командантом зорганізована музика. Жибонить дві скрипки тай же якийсь інструмент. Пливе з широких грудей похідна пісня.

Нагло мовкне все. Трухтом біжать коні — верхівці, легенько котяться за ними двокілки. Онтам далеко — далеко під горбом зупиняються.

1. Єврейська лікарня у Львові, 1918 рік (фото з приватної колекції)
2. Старе єврейське кладовище у Львові біля лікарні, 1918 рік (фото з приватної колекції)

3. Євреї-хасиди м. Львова, 1918 рік (фото з приватної колекції)
4. Євреї-хасиди у хутряному вбранні, 1918 рік (фото з приватної колекції)

1. Велика передміська синагога у Львові, на вул. Божнічей, 16, листопад 1918 року (незадовго до підпалу поляками) (фото з приватної колекції)
2. Єврейські вулиці м. Львова, 1918 рік (фото з приватної колекції)

3. Єврейські вулиці м. Львова, 1918 рік (фото з приватної колекції)
4. Велика передміська синагога після пожежі, влаштованої поляками, листопад 1918 року (фото з приватної колекції)

Синагога «Бейт Хасідім» у Львові,
на розі вулиць Лазенної та Божничей,
спалена поляками на знак помсти євреям,
які, на їх думку, під час Листопадових
боїв 1918 року активно допомагали
українцям, 1918 рік
(фото з приватної колекції)

Синагога на одному з передмість м. Львова, 1918 рік (фото з приватної колекції)

З коней. Машинки на плечі і вже хильцем, хильцем на горбі. За хвилину тріскотять машинки. Сухо — невпинно — твердо!»¹⁴⁶.

Очевидно, музиками у сотні були євреї, адже українцям скрипка не притаманна. Та і сам вибір музичного інструменту для єврейсько-української частини не позбавлений оригінальності. Напевно, Роттенберг гадав таким чином: у українців — кобза, у шотландців — волинка, в поляків, австрійців, німців, росіян — сурми та литаври. А для євреїв найбільш характерною є скрипка...

Кінно-кулеметна сотня Салька Роттенберга хоробро воювала з поляками, а після переходу на територію Східної України — з більшовиками. Особливо важкими, за визнанням другого старшини сотні чотаря Володимира Михайліва, були бої з червоними за Коростень, де сотня мала великі втрати, і після чого, ймовірно, була розформована. Навіть три музики сотні загинули, а сам Роттенберг, прикриваючи відхід бригади 4 вересня 1919 року, дістав важкі поранення: кулю в обличчя, яка вибила йому зуби та застрягла у шії. У важкому стані Роттенберга привезли до Житомира, звідти — до Проскурова, та, нарешті — до лікарні у Кам'янці-Подільському. Тут героїчний чотар, за чутками, помер від зараження крові¹⁴⁷.

«ЖИДІВСЬКИЙ ПРОБОЄВИЙ КУРІНЬ»

Під час травневого відступу Галицької армії єврейська міліція, аби не викликати ненависть поляків, залишалась у своїх містах та здавала зброю переможцям. Однак це мало посприяло налагодженню дружніх польсько-єврейських зв'язків. Так, після зайняття польськими військами Тернополя окупаційна влада заарештувала всіх «зрадників»-євреїв, які допомагали Західно-Українській Народній Республіці. До в'язниці також потрапили всі місцеві лідери сіоністського руху, а декотрі з них були навіть страчені. Поляки піддали гонінням і пересічне єврейське населення, що викликало лише почуття образи та ненависті.

16 червня 1919 року українські війська відбили Тернопіль. Як згадували очевидці, єврейське населення радо вітало Галицьку армію. Командир тернопільської єврейської міліції, яка була створена ще у листопаді 1918 року, колишній поручик 15-го піхотного полку австро-угорської армії Соломон Ляйнберг з'явився до штабу 1-го Галицького корпусу та запропонував сформувати окремих єврейський підрозділ. Командир корпусу полковник Микитка особисто знав Ляйнберга, крім того, в Галицькій армії знайшлося багато колишніх офіцерів австро-угорського 15-го полку, які підтвердили його дисциплінованість та високі моральні якості. Тому Ляйнбергу одразу було дозволено сформувати єврейську частину, але — з українським домішком.

Новий підрозділ дістав назву Пробоєвого куреня 1-го Галицького корпусу, або — Жидівського пробоєвого куреня. Для його формування було передано невеличкий український загін на чолі з поручиком Вовком.

Сам поручик Вовк згадував про формування куреня так: «Якраз тоді стало голоситися до українських частин багато Жидів інтелігентів, що палали пімстою до Ляхів за їх нелюдські знущання та мабуть і з приводу того, що наочно переконалися та відчули на своїй шкурі різницю поміж

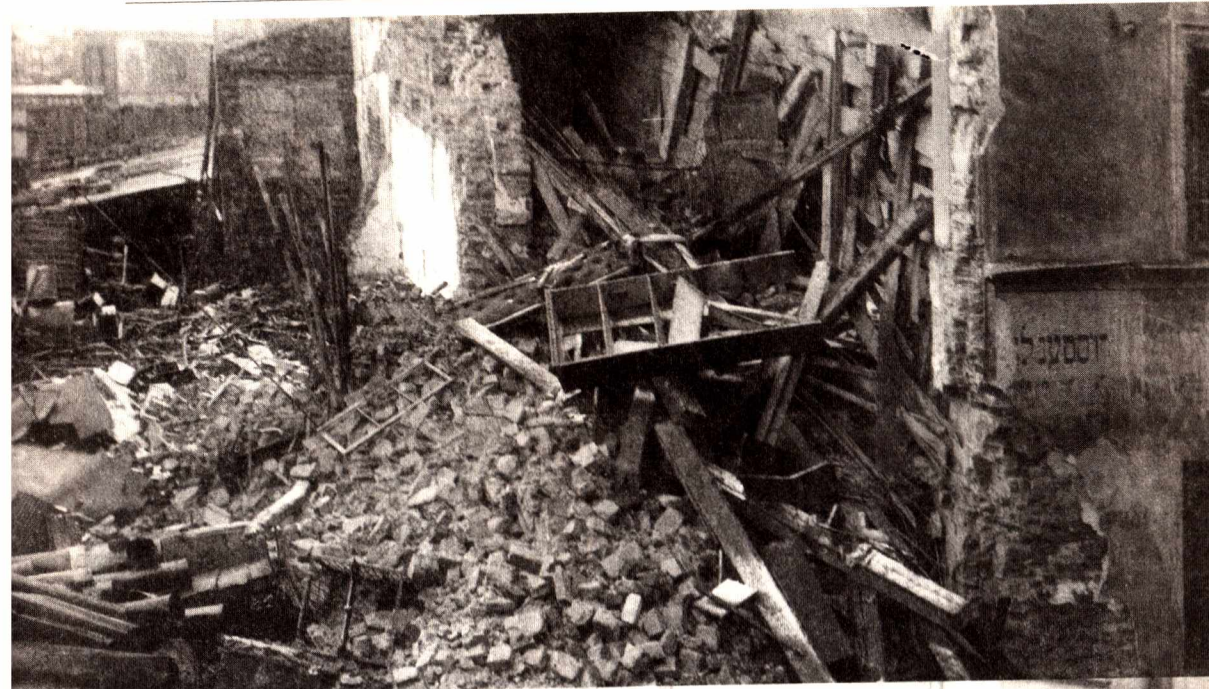
невідомою їм дотепер владою та бувшою 8-місячною українською перед-тим. Корпусний ад'ютант, сот. Гнатевич, поручив мені, як командантові групи, зайнятися з пор. Ляйнбергом зорганізованням жидівської частини в рамках моєї групи. Щоби однак не творити осібної адміністративної одиниці, вирішено перевести організацію цю в стані моєї групи, що мала коні, вози, муніцію, зброю і кілька десятків мужви та около 10 старшин Українців. І дійсно в протягу кількох днів зголосилося тільки старшин Жидів, що ком-да 1 Гал. Корпуса передала у-ду бувшої моєї частини пор. Ляйнберові, а мене призначила його помічником. Ся частина дістала тепер назву, „Жидівський пробоевий курінь“ 1 Гал. Корпуса. Старшинський збір цієї групи складався в більшій мірі із старшин Жидів. З мужви голо-силось мало. Зате голосилося багато добровольців Українців, які по від-вороті Ляхів стали прямо масово напливати до війська.

В цілі спокійного закінчення вишколу в жидівським проб. Куріні пере-несено його до Остапя, бо заносилося вже на другий відворот нашої ар-мії. До жид. проб. куріня приділювано ще й тут також і Українців стар-шин і так пор. Лащукевича, якому передано ком-ду одної з сотень а ко-манду ще одної сотні вів вже перед тим чем. Доманицький»¹⁴⁸.

Колишній офіцер та історіограф Єврейського куреня пор. Г-р Нахман (Нахман Гельбер) пізніше, у 1921 році, написав дещо белетризовану іс-торію своєї частини, яку було опубліковано у журналі «Український Скиталець» (ч. 4, с. 17–21; ч. 5, с. 17–21). На превеликий жаль, більшість твору Г-ра Нахмана містить помпезні та малоінформативні фрази, а по-декуди трапляються і серйозні помилки. Але ця історія також містить й унікальні подробиці з історії куреня.

Зокрема, Г-р Нахман стверджував, що «Курінь був адміністративно самостійним, а оперативно підлягав прямо приказам ком-ди 1 корпусу, від котрого дістав — помімо того що корпус мав сам дуже мало — од-нострої, харч, фураж, гроші, муніцію, та старшин, підстаршин і стріль-ців до доповнення стану. Адміністративно мав цей курінь власну про-віянтуру і ліквідатуру, а завдяки тодішнім умовинам витвореним побу-том Ляхів, осягнув скоро число 1200 людей включно з приділеними пор. Ляйнбергові інструкторами і старшинами. Мав 4 сотні по 220 людей, од-ну сотню скорострільів з 8 скорострілами по 500 набоїв на кожний, од-ну чету кінноти, одну чету саперів, 1 чету телефоністів, 1 радіостанцію пор. Ляйнберга, який з фаху електротехнік, інсталював її власним тру-дом. По короткім але інтенсивнім і основнім воєннім вишколі частина ця, як пробоевий курінь входить в склад 1 корпусу Укр. Армій»¹⁴⁹.

Чисельність куреня, зазначена Г-ром Нахманом, насправді не від-повідає дійсності. Можливо, згідно зі штатами, він і мав нараховувати 1200 осіб при власній кінноті, але насправді його чисельність у найкращі часи навряд сягала більш як 500 осіб.

1. Фото, зроблене після боїв у єврейських кварталах м. Львова у листопаді 1918 року (фото з приватної колекції)
2. Пожежники та громадяни прибирають зруйновані вулиці після боїв у Львові (фото з приватної колекції)

Німецька листівка, присвячена погрому, здійсненому поляками у Львові (фото з приватної колекції)

Бойовий шлях та доля Жидівського пробоевого куреня після другого відступу Галицької армії з Тернополя була яскраво змальована в історичному нарисі Г-ра Нахмана:

«Дня 14.VII.1919 р. приказом ком-ди 1 корпусу жидівський пробоевий курінь зістав часово приділений XXI бригаді, яка стояла тоді на півночі, на головнім шляху, що веде з Тернополя до Підволочиськ у завзятій борні з Ляхами, які намагалися бригаду оточити та унеможливити її відворот. Недовго потім пор. Ляйнберг, заалармований бригадою з причини критичного боевого положення, прибув поспішним походом з жид. проб. Курінем і цілим його складом з Остапйого до Ходачкова мало-го а звідти до села Колодіївки і на приказ XXI бригади обсадив до-теперішній експонований боевий

простір між дорогою Тернопіль-Підволочиська з селом Колодіївкою, та також і те село, ослонюючи з півночі і заходу відворот бригади в напрямі міста Скалата. Сю зміну на фронті замітили Поляки і тому пробували завзятими наступами за всяку ціну зробити тут пролом, щоби опісля несподівано, обсадивши лінію ріки Збруча, відтяти відворот за Збруч. Ця думка хитрого Ляха на випадок удачі була би загладою цілої галицької армії, правительства і наших дорогих мрій... Однак пробоевий курінь, під особистою командою пор. Ляйнберга, не лише з бадьорістю гідною всякої похвали знівечив польські пляни розбиваючи значні ляцькі сили, але також завдав їм болючі втрати. Після одержаного приказу обсадив відтак район м. Скалата, до перевів, обсадивши вперед серед побідних стежених боїв простір між селом Медницею та Старим-Скалатом, ослонюючи отим відворот XXI бригади. Коли під загальним напором ворога і IX бригада на ліво від с. Мидниці почала хитатися та відступати в напрямі Збруча, пробоевий курінь, котрий лишився все як задня ослона, обсадив 15.VII.1919 о 3 год. в ранці м. Скалат. Того самого дня о 7 год. вечером дістав проб. курінь від команди приказ відступити усильним походом через Городницю і Остап'є в район Вікна та добре там забезпечитися. Прибувши в цю горобковату околицю о 2 год. в ночі, зарядив

Рядовий 15-го піхотного полку Хаїм Кахане

У листопаді 1918 року з дозволу члена сіоністського комітету лейтенанта Гольдберга приєднався до українських військ, у складі яких брав участь з поляками за Львів. Після зайняття міста поляками був інтернований та, видавши себе за німця, виїхав до Відня. Звідти дістався до Палестини. Був одним з командирів Хагани (єврейської самооборони), а пізніше — начальником штабу повітряно-десантних військ Ізраїлю (фото та інформація надала Давідом Гендельманом).

УХІ 1919. ДУРГІНЬ. О. ДРІТОВА.

Старшини 1-го куреня 6-ї бригади Галицької армії,
17.11.1919. У першому ряді сидить третій зліва Соломон
Ляйнберг — колишній командир Жидівського пробоевого куреня
(фото з фондів ЦДАКФДУ ім. Г. С. Пшеничного)

пор. Ляйнберг сейчас обсадити залізничу станцію Грималів та край ліса на південь від міста. Сі природні оборонні позиції держав курінь до 10 год. перед полуднем 16.VII.1919 о опісля по одержанню приказу дальшого відвороту відступив із згаданих місць і обсадив район м. Товстого. При тім як задня ослона, мусив вести бої зі стежами тих ляцьких мас, які зійшлися вже на малім просторі, щоби завдати визвольній українській армії послідній рішаючий удар. В той час ком-ди XXI і IX бригади злучившись разом почали гуртувати коло себе розбитки, що відлучилися під час гураганного гарматнього ляцького огня, та приготуватися до остаточного переходу ночью через Збруч.

Позаяк Ляхи старалися з полуднево-захід. Сторони, себто від Копичинець і Гусятина, спаралізувати плян нашого командування і то криловими сильними наступами та нечаяними нападами їх численної кінноти безнастанно атакували, одержав пробоевий курінь від свої бригади полишити район Товстого та негайно обсадити район Трибуховець і всіма силами держати цю позицію, щоби тим забезпечити відворот наших військ із заходу і півдня. Пор. Ляйнберг, загрожений сильно Ляханами на теперішній позиції, рішив лишити сильну охорону на цьому місці а то із 4 скорострілів, а сам з піхотою і рештою скорострілів удався о 10 год. в ночі 16.VII.1919 на призначений терен і обсадив Трибухівці з півночі і заходу. По одержанню телефонату з к-ди XXI бригади вже з лівого берега Збруча, що XXI і IX бригада в повнім стані з обозами і артилерією перейшли через Збруч, зарядив стягнути скоростріли з району Товстого. Се виконано в част позаяк курінь вже зістав повідомлений своїми стежами 17.VII о год. 6 рано що польські відділи наступають по дорозі що веде з Трибуховець до Гусятина і стараються опанувати одинокий перехід для наших військ що відступали за Збруч. Пор. Ляйнберг сейчас обсадив шлях Гусятин — Трибухівці а рівночасно зарядив обсадження мостового причілка в Трибухівцях. Цю послідню позицію заняв і обсадив пор. Мазяр зі своєю 4 сотнею і 2 скорострілами. Незадовго потім почали Ляхи наступати на причілок і пор. Мазяр, мимо геройської оборони перед хмарою наступаючого ворога та мамо зусиль цофнутися до свого куріня, попав зі своєю сотнею в ляцький полон.

Так то Жидівський пробоевий курінь геройським поведінням і умілим кермуванням свого команданта забезпечував відворот XXI і IX бригади, котрі не знали через те найменшої шкоди ні в людях ні у військовій матеріалі.

Дня 17.VII.1919 о 2 год. по полуд. дістала команда пробоевого куріня у відповідь на переслані ком-ді XXI бригади боеві звіти, приказ негайно відступити за Збруч і знищити за собою міст. По сповненню приказу получився вкінці пробоевий курінь з XXI бригадою, котрій мав від сеї пори служили як ослона правого крила. Боевим походом дійшов курінь

до м. Смотрича, двіси в район Дунаївців, де перший раз мусів спинитися загрожений большевиками. На перші ворожі гарматні стріли перейшов курінь з бічної ослони правого крила на передню ослону і опісля по докладних розвідках обсадив оборонну лінію, що сягала від північ.заход. села Чанкова до с. Заставка та до горбків на північ. сході. Це було 24.VII.1919 р. Підчас нічних нападів побив пробоевий курінь сильні большевицькі застави та взяв полонених.

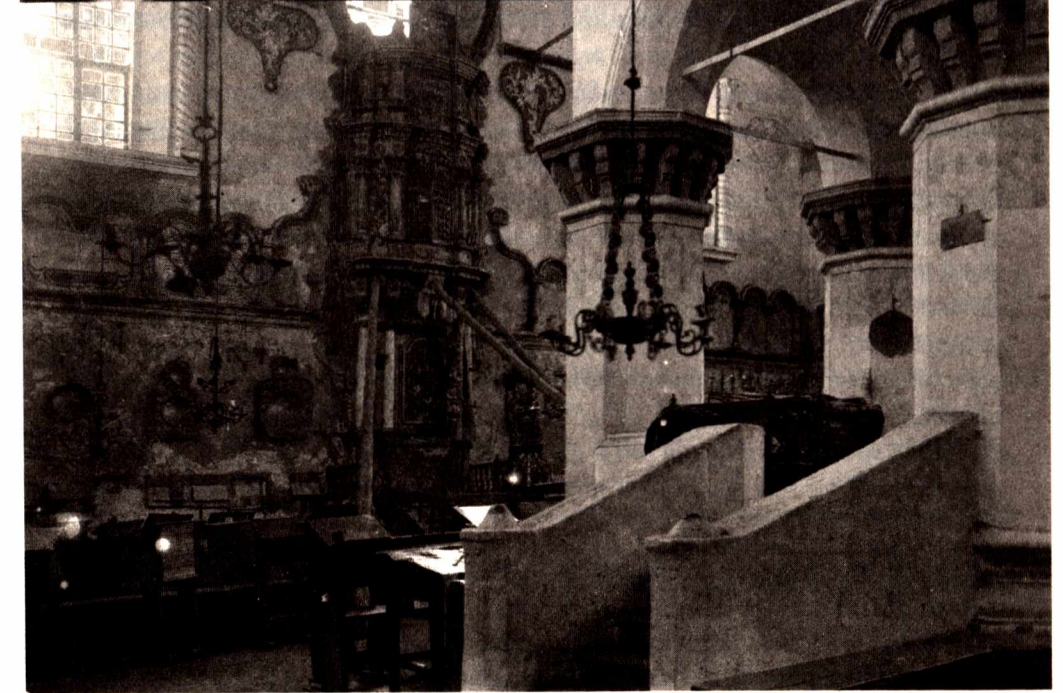
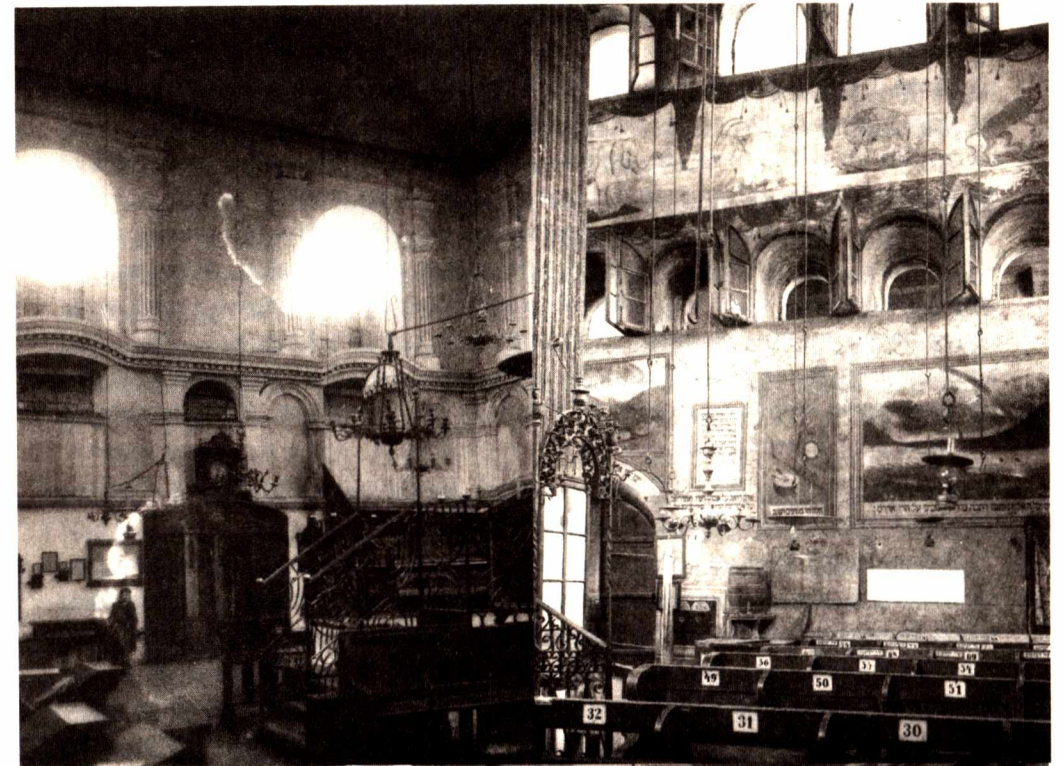
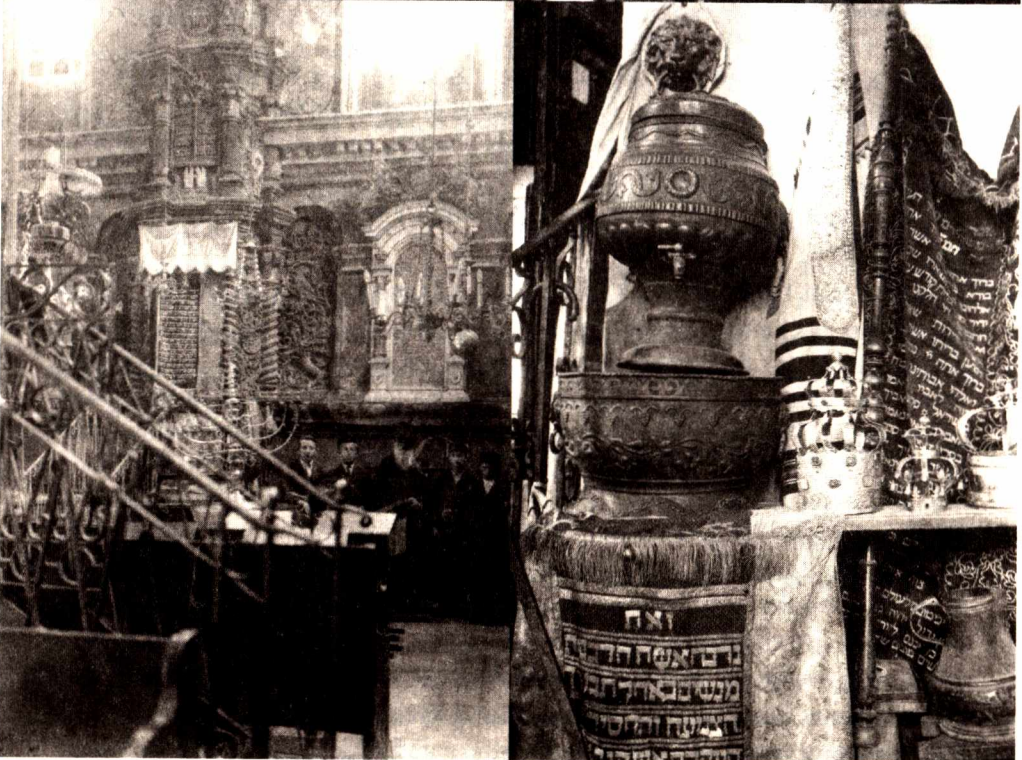
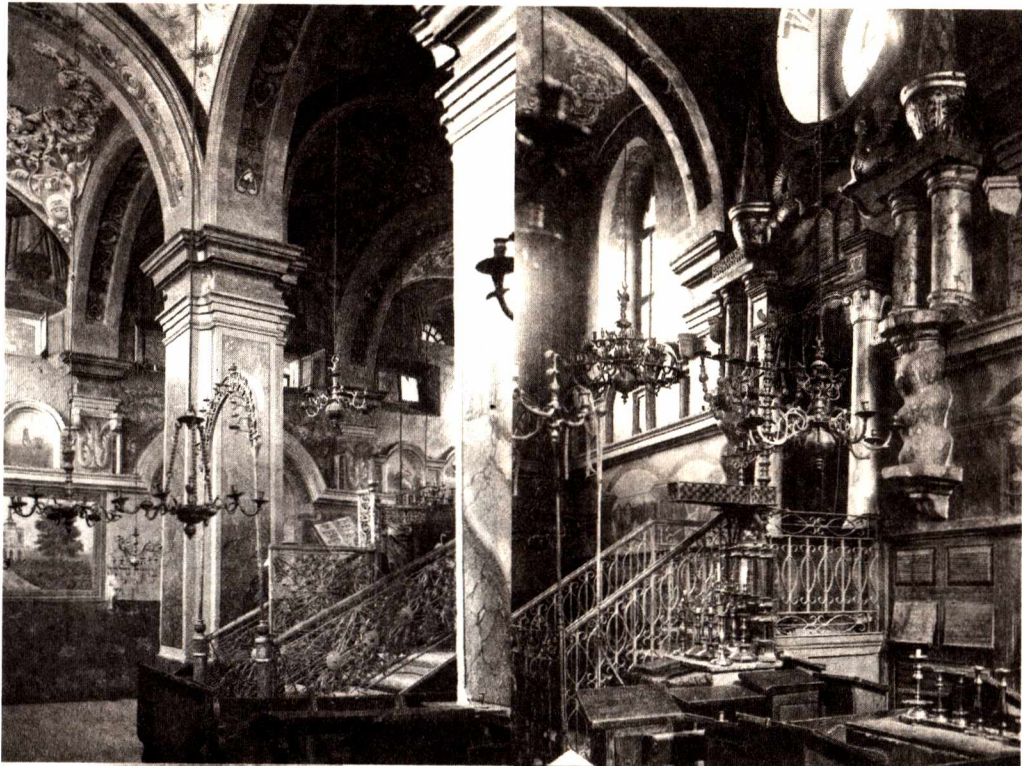
Большевики затривожені живою діяльністю противника стали слідуєчого дня, це є 26.VII, відступати. Команда XXI бригади, за примітивши це, приказала пробоевому куріневі ослонювати дальше праве крило та наказала енергічно переслідувати ворога. В сій погоні осягнула міста Солодківці, Зінків та вкінці 31.VII район м. Михальполя, яке було ще в руках сильної задної сторони большевиків. По кількох успішних перестрілках стеж ударив жид. проб. курінь 3.VII на м. Михальпіль, здобув його і взяв майже цілу большевицьку залого в полон. В наслідок цього успішного діла відпочіла у здобутім місті ком-да XXI бригади через 2 дні в з нею і жид. проб. курінь.

Дня 6.VIII.1919 почала XXI бригада дальший похід на північ і обсадила село Богданівці. Жид. проб. курінь йшов знова як права ослона. Дізнавшись, що большевики укріпилися на півн. Сході м. Межибожа, звернули сейчас на схід і обсадили без ніякої перешкоди села Голосково і Копачівка. Тут жид. проб. курінь помагав знов в успішних боєвих операціях. Большевики сильно ослаблені боями, відступили 10.VIII в панічнім страху з дотеперішних позицій, поспішаючи на півн. захід до м. Староконстантинова. В погоні за ворогом військами XXI бригади і жид. проб. курінь спинився аж в с. Верхівцях недалеко Проскурова. В тім постой ком-т жид. проб. куріня дістав приказ від ком-ди 1 корпусу відійти сейчас до Лукеи Барської де був осідок к-ди 1 корпусу У.Г.А. Сталося це тому, що жид. проб. курінь відзначився у всіх боях і мав значні страсти в людях та тому, що був приділений XXI бригаді лише часово, на найкритичніші хвилі. Тут він був охороною штабу і ком-ди 1 корпусу У.Г.А.

Синагога у Тернополі,
1918 рік (фото з приватної колекції)

Внутрішній вигляд синагог у Східній Галичині,
1918 рік (фото з приватної колекції)

Невдовзі потім перейшов проб. Курінь з ком-дою 1 корпусу до Браїлова, відтак до Вінниці, де повнив службу при команді та мав охорону міста. По великих перемогах наших військ під Калинівкою і Бердичевом, та по здобутті цих міст, перейшов проб. курінь з ком-дою 1 корпусу прямо до Бердичева, де повнив далі ту саму службу. Коли здобуто Козятин і Фастів, перейшла ком-да 1 корпусу а з нею і проб. курінь 28.VIII до м. Фастова. Тут знов приділено жид. проб. курінь тактично до VI бригади, з котрою брав участь при загальному наступі на Київ, так як передня сторожа бригади, дійшов одним з перших до передмістя Києва, себто на залізничну станцію Святошин, яку сейчас обсадив і держав аж до відвороту Гал. Армії з Києва. Після свого відступу зі Святошина забезпечував проб. курінь відворот VI бригади за ріку Ірпень. Злучившись за Ірпенем з VI бригадою відступав з нею на Фастів, Попельну, Козятин, аж до Бердичева. Тут після наказу команди 1 корпусу відійшов із VI бригади назад до корпусу, що стояв в Бердичеві.

В Бердичеві з'єднав собі своїм поведінням в службі і гуманністю до віру всего населення, так що командант куріня пор. Ляйнсберг дістав від міської горожанської управи повноважень перевести мобілізацію жидівської молодіжі. Ком-да 1 корпусу дозволила на це а рівночасно дала йому час на відпочинок і переформування. Завдяки цим обставинам доповнився курінь через добір добровольців Жидів і Українців. При відвороті з Бердичева в жовтні 1919 року перейшов курінь з корпусом до Козятина.

Та немилосердний ангел смерті сипний і поворотний тиф став сердито нищити ряди тих ідеалістів за кращу долю і волю своїх батьків що стогнали так під ляхським, як і під московським ярмом та за долю і свободу Жидівського і Українського народу. Жнива смерті були багаті. Дві третини жид. проб. куріня, дві третини синів того гнобленого народу, який вкінці гнобителі 24.IV.1920 р. в Сант-Ремо признали свободним, відійшли з честю хвалою і добрим і добрим іменем в країну де незнана ні ненависть, ні зависть ні злоба і... хай земля їм буде пером. Лише мала горстка із сего куріня, горстка вірних українських синів борців З.О.У.Н.Р. прийшла до Нач. Ком-ди У.Г.А. до Винниці. Там повнила вона якийсь час службу в місті. Коли тут її ряди ще більше змаліли, була Н.К.Г.А. спонукана розв'язати цей курінь і поприділювати його членів до других частин»¹⁵⁰.

Зробимо ще деякі доповнення в історію куреня, виявлені в інших джерелах, передусім – архівних. Як видно з документів Галицької армії, з серпня 1919 року куренем керував вже сотник Березюк — українець. Сам курінь перестав називатися «Жидівським», та іменувався просто Пробоевим куренем 1-го Галицького корпусу. Трохи пізніше, а саме — 27 вересня 1919 року, окремим наказом командування Галицької армії

він був перейменований у Тернопільський курінь та включений до складу 6-ї бригади¹⁵¹.

Станом на 5 та на 10 жовтня 1919 року у складі куреня було 8 старшин, 45 підстаршин, 130 муштрових та 226 немустрових вояків (бойовий стан: 4 старшини, 27 підстаршин, 91 стрілець¹⁵².

Наприкінці 1919 року більшість бійців куреня захворіли на тиф. Частина з них на чолі з Соломоном Ляйнбергом незабаром повернулася на батьківщину — до Тернополя. Деякі дісталися до Одеси — у розпорядження Палестинського комітету. Наказом ч. 1 по 1-му Галицькому корпусу від 24.01.1920 р. рештки Тернопільського куреня з 21.07.1919 р. вважалися переданими у склад групи озброєння та артилерії командування Галицької армії¹⁵³.

Про старшин-євреїв куреня відомо небагато. Крім Соломона Ляйнберга, у боях з поляками відзначились командир кулеметної сотні чотар Лев Лерер та командир муштрової сотні хорунжий Ісаак Кац. Обидва вони за заслуги дістали підвищення до наступних рангів. Поміж іншим, Ісааку Кацу командир XXI бригади дав таку характеристику: «Карний, енергійний, тримає стрільців у руках, вже не раз показував приклади хоробрості перед ворогом»¹⁵⁴.

Доля бійців «Жидівського пробоевого куреня» склалася по-різному. Деякі з них на початку 1920 року дісталися до Одеси, звідки незабаром виїхали до Палестини¹⁵⁵. Але більшість повернулася до Східної Галичини. Дивним чином склалася доля командира Жидівського пробоевого куреня Соломона Ляйнберга. Навесні 1920 року він повернувся на батьківщину — до Тернополя, де був заарештований поляками. Очевидно, цей факт дав привід пізнішим мемуаристам — воякам Галицької армії, стверджувати, начебто його стратили. Але це було не так. Незабаром до Тернополя вступила Червона армія, яку потім вибила Армія УНР. Весь цей час Ляйнберг залишався у Тернополі, та по вступі до міста Армії УНР увійшов до її складу. Восени 1920 року він служив у технічному відділі при штабі 2-ї Волинської дивізії Армії УНР та брав участь в останніх листопадових боях з червоними. Пізніше разом з іншими галичанами, які перейшли на більшовицькі позиції, Ляйнберг виїхав до Радянської Росії. Був зарахований до Червоної армії та служив начальником радіочастини 4-го управління штабу РСЧА. У 1933 році, коли в СРСР відбулись масові арешти галичан, Ляйнберга було також схоплено та засуджено до 3 років ув'язнення. Термін він відбував у Медвежогорську (Карелія), де завідував радіовузлом Белбалткомбінату. Після звільнення оселився в Ленінграді, де 3-го жовтня 1937 року був повторно заарештований. 9-го квітня 1938 року Соломона Ляйнберга було страчено у Ленінграді.

ІНШІ ЄВРЕЙСЬКІ ФОРМУВАННЯ У ГАЛИЦЬКІЙ АРМІЇ

Окрім кінно-кулеметної сотні чотаря Роттенберга та «Жидівського пробоевого куреня» поручика Ляйнсберга, відомо про існування ще кількох єврейських підрозділів Галицької армії. Йдеться про єврейську сотню у складі 1-го Гуцульського пробоевого куреня та єврейський загін при 11-й Стрийській бригаді. Сотня була відважною, проте загін показав себе не найкращим чином. Обидва підрозділи виникли у червні — на початку липня 1919 року.

Ось що згадував командир 1-го Гуцульського куреня Гриць Голинський про формування та бойові дії єврейської сотні у складі своєї військової частини:

«Між такими (тобто добровольцями — *прим. Я. Т.*) не послідне місце занимали жиди. Сі закоштувавши знущань та наруг зі сторони ляхів, та, почувши про неімовірно варварський погром ляхів над їх братами у Львові, приставали дуже охотно до нас, та одні з перших рвались на ворога з думкою помститися та відплатити.

Мій курінь вспів пройти в тяжких боях наше золоте тоді — Поділля до Рогатина. Зібралось у кур. більш як 80 жидів, які на своє власне бажання утворили окремих відділ під командою свого ст. дес. А.

Хочу згадати про оден з многих їх, геройських діл, а саме в бою о село Підкамінь.

Дня около 10 год. ранком курінь, по приказу ком. XII бриг. вирушив з Рогатина через с. Черче на піддержку нашим частинам, які вже від ранка стояли в тяжким бою з ляхами.

Ворог займав незвичайно вигідні позиції (та, дотого) — се горби перед с. Підкаменем, а дотого ще засів у окопах. Нам треба було наступати чолом підгору з яких 1 1/2 км., щоб так вигнати його.

Притім ворог боронився досить уперто.

Раз за разом видко було що їхня розстрільна піднімалась утікати та знов з горба здержувана кимсь вертала в окопи (належить згадати що сам польський ген. стояв на дорозі від Підкамени та завертав утікачів, причім бив по твари навіть своїх старшин. Очевидці селяне з Підкаменя).

Та хіба можна здержати бурю, так і наші хоробрі відділи мов нестримна буря неслись за ними по трупах до побіди, несучи на штиках свободу рідному поневоленому народові. Між першими, бо насамім переді, неслись наші славні жиди, які надавали нікому з ворогів пощади.

Они незамітно — як було приказано — зайшли ворога з-заду та з завзяттям местника кинулись до рукопашного бою.

Так заскочені ляхи кинулись сейчас мазати п'яти, переслідуючи їх, заняли село. Як хоробро та з якою посвятою бились тоди жиди, нехай будуть живими свідками їх 8 могил, що німо сумують на горі в Підкамени коло замку в ожиданню того щасливого дня, в яким як доказ вдячності зложать вінці-руки, укр. селяни, або їх братии жиди»¹⁵⁶.

Другий єврейський підрозділ — це загін, сформований на початку липня 1919 року з усіх євреїв, що під час контрнаступу проти поляків вступили добровольцями до XI бригади Галицької армії. У загоні було понад 70 осіб, але його кістяк становили телефоністи, посильні, та інший нестройовий елемент. Очоловав загін підстаршина-єврей. 18 липня 1919 року загін уперше дістав бойове завдання: обійти невеличкий лісок, де засіли поляки, та після атаки українських частин несподівано напасти на супротивника з тилу. Українські сотні завзято атакували, поляки побігли, наткнулися на єврейський загін та... розігнали його¹⁵⁷. Оскільки більшість загону у цьому бою розбіглась, то його формування більше не поновлювалось.

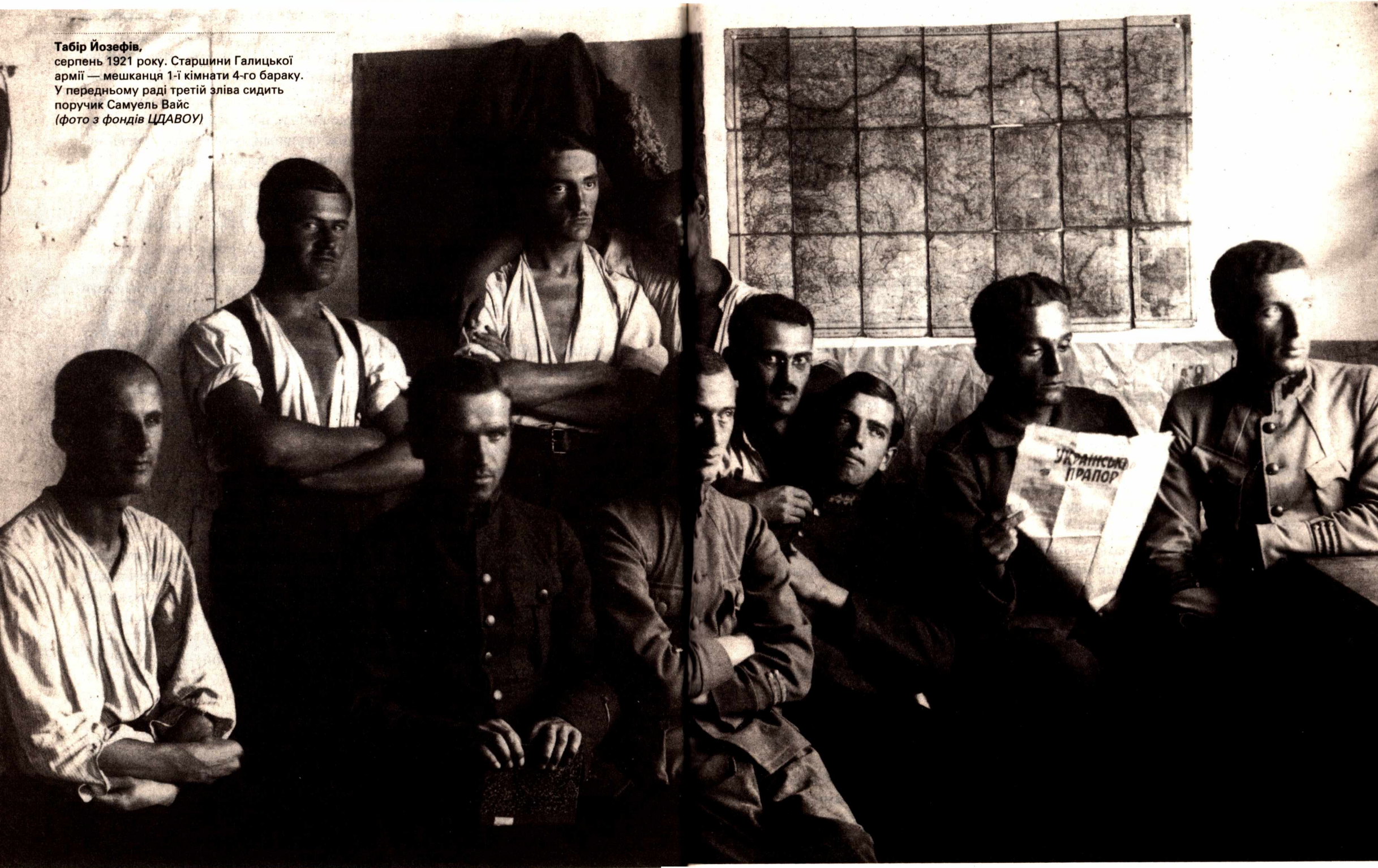
Не виключено, що у цьому загоні частина євреїв були не добровольцями, а мобілізованими. Тоді дійсно загін не палав особливим бажанням воювати з ворогом. Насильницька мобілізація поодиноких євреїв до Галицької армії дійсно відбувалися. Ці прецеденти викликали обурення керівника ЗУНР Євгена Петрушевича, який наказом ч. 80, п.2 від 30.06.1919 р. категорично заборонив командирам корпусів та бригад насильно мобілізувати євреїв, а потім видавати їх за добровольців. Тих же, кого встигли мобілізувати, Є. Петрушевич наказував негайно відпустити¹⁵⁸.

Загалом, найбільший вплив до Галицької армії євреїв-добровольців спостерігався лише у червні 1919 року — під час її контрнаступу проти поляків. Коли ж армія у середині липня перетнула Збруч та перейшла на територію Східної України, значна частина добровольців, і перш за все — євреї, розбіглися по домівках.

На Східній Україні Галицька армія зіткнулася з іншими євреями — місцевими, у переважній більшості наскрізь просякнутими більшовизмом.

Табір Йозефів,
серпень 1921 року. Старшини Галицької
армії — мешканця 1-ї кімнати 4-го бараку.
У передньому раді третій зліва сидить
поручик Самуель Вайс
(фото з фондів ЦДАВОУ)

Чимало їх служило в Інтернаціональній, Бесарабській та 45-й стрілецькій дивізіях Червоної армії, з якими Галицька армія зіткнулася перш за все. Така ситуація викликала спочатку нерозуміння, а потім — обурення у багатьох галицьких стрільців. Найбільше Галицька армія була обурена київськими євреями, які у складі Червоної армії 31 серпня 1919 року брали активну участь в обороні Києві від українських військ. Адже для галичан у той час Київ був майже таким самим, як для євреїв Єрусалим, і втручання останніх у внутрішньоукраїнські справи болюче сприймалося всім загалом Галицької армії.

Тому ставлення галицьких вояків до євреїв-«східняків» незабаром змінилося з братерського та дружнього на нейтрально-вороже. Але, з другого боку, нині нам не відомо жодного випадку погромних дій на Східній Україні з боку Галицької армії.

Цікаво, що галицьке командування намагалося переломити ситуацію шляхом... мобілізації євреїв-«східняків» до складу існуючих єврейських формувань. Про це, зокрема, йдеться у наказі командування Галицької армії від 6.10.1919, пункти 3 та 4:

«П.3. Наказом ч. Оп. 885/ з дня 30.09.1919 зарядила команда 1-го Гал. Корпуса змобілізувати єврейських громадян Хмельницької волости, в місті Хмельнику. Мобілізацію має проводити з рамен команди 1 Гал. Корпуса четар Лев Лерер, на що отим одержує повноваження».

П.4. Всі обов'язані до військової служби єврейські громадяни згаданої волости мають після заряджень Команди залоги міста Хмельника явитися зі зброєю (о скільки можливо) на призначений Командантом залоги збірний пункт і звіден будуть вислані до фронтових частин, евантуально до вишколу 1-го Гал. Корпуса»¹⁵⁹.

Лев Лерер був командиром сотні у «Жидівському пробоевому курені» та, мабуть, поповнення мало надійти самої до цієї частини. Однак, у справі мобілізації євреїв Східної України нічого не вийшло. У більшості євреї були байдужими до спроб галицького командування створити з них національні частини, а ті, кого все ж вдалося мобілізувати, скоро втекли.

Загалом за весь період існування Галицької армії в її складі служило до 1 тисячі євреїв, включно з тими, хто вступив до її лав у червні 1919 року, а вже наступного місяця дезертирував. Причому переважна більшість євреїв-рядових служила у вищезгаданих військових формуваннях Галицької армії.

В 1 тисячу євреїв-військовослужбовців також входить і понад 300 старшин, переважна більшість яких в Галицькій армії служили медиками та інтендантськими урядовцями. Лише поодинокі старшини-євреї були бойовими піхотними або артилерійськими командирами. Старшини-євреї служили практично у всіх військових частинах та установах Галицької армії.

У спогадах ветеранів Галицької армії є чимало згадок про службу євреїв українській справі. Деякі з них загинули на своїх посадах.

Зокрема, загинув у бою 29.04.1919 р. сотник медицини Тадей Гіршінг, помер від тифу у Вінниці взимку 1919 року чотар Лев Брінг, помер від тифу 12.12.1919 р. військовий урядовець Ізидор Ройтман, помер від тифу в Барі 25.11.1919 р. поручик «Жидівського пробоевого куреня» Шає Гольдберг¹⁶⁰.

В елітній Пробоевій сотні 1-ї бригади Українських Січових Стрільців на початку 1919 року служило двоє добровольців-євреїв. Один з них — на ім'я Василь, 16–17 років, згодом загинув у боях¹⁶¹.

Серед євреїв-медиків також було багато відчайдушних осіб. Зокрема відомо, що один єврей-лікар, який надавав медичну допомогу українським воякам, загинув ще під час вуличних боїв у Львові, а саме — на Жовківській вулиці у листопаді 1918 року¹⁶².

Що ж до інших євреїв-медиків, то у значній кількості спогадів вояків Галицької армії які були поранені або хворіли на тиф, ми знайдемо теплі слова подяки цим людям, що щиро допомагали українським бійцям.

Значна частина євреїв-старшин до останнього дня існування підрозділів Галицької армії ділила з ними долю та недолю. Зокрема, поручик Самуель Вайс, який у 1919 році неодноразово уславився на фронті, до 1922 року служив у складі Української бригади на території Чехословаччини. Євреї-старшини також траплялись у таборах для інтернованих та полонених галицьких вояків, де їх особливо ненавиділи польські охоронці. Радянські органи ЧК стратили кілька старшин-євреїв у 1920 році після повстання Галицьких бригад.

ПАРОПЛАВ «РУСЛАН», ПАЛЕСТИНА...

Два роки російської революції та громадянської війни забрали життя багатьох активістів та рядових членів єврейського військового руху. Загинули або були страчені голова київського союзу євреїв-воїнів Йона Гоголь, московського — Олександр Віленкін, колишній комісар з формування єврейських частин при Тимчасовому уряді Хаскель Авербух, організатор та начальник штабу одеських єврейських дружин Олександр Дашевський, командири львівської міліції Юліуш Айслер, «Жидівського пробоевого куреня» Соломон Ляйнсберг, єврейської кінно-кулеметної сотні Салько Роттенберг. Припинили своє існування легендарні Одеські єврейські дружини та завзятий «Жидівський пробоевий курінь» Галицької армії. Багато єврейських бійців загинули від рук білих, червоних, польських військ. Та все ж, це був ще не кінець, а лише початок шляху, заради якого пожертвували своїм життям усі ці люди... Щоправда, іншого, і значно довшого, що в результаті привів до створення держави Ізраїль та здобуття нею незалежності.

Минуло два тижні після страти Хаскеля Авербуха та початку гоніння проти членів єврейських дружин в Одесі, як несподівано градоначальство отримало телеграфне розпорядження від А. І. Денікіна про негайний безперешкодний виїзд усіх охочих євреїв-добровольців до Палестини — через Константинополь. Там, у Константинополі, евакуйовані з Одеси євреї мали поступити у розпорядження спеціальної англо-американської комісії¹⁶³.

Що ж відбулося? Ще у грудні 1918 року російські сіоністи делегували до Парижа — на Версальську мирову конференцію, що вирішувала питання про повоєнний устрій світу, своїх представників. До Франції поїхала низка відомих сіоністських діячів. Вирішувалося питання про переселення євреїв до Палестини. У Франції у той час перебував і керівник Палестинського комітету з Одеси Менахем Усишкін. Напевно,

Пароплав «Руслан» відпливає з Одеси до Палестини.
Над головами від'їжджаючих — сіоністський прапор. Серед пасажирів — воєнки у російській та австрійській уніформах.
(Фото з фондів Музею історії євреїв м. Одеси)

сіоністська делегація у Версалі отримувала з Одеси інформацію про долю своїх товаришів. Тому сіоністи звернулися по допомогу до представників Антанти, а ті «натиснули» на А. І. Денікіна.

У номері «Одесского Листка» від 3 (16) жовтня 1919 року повідомлялося, що у зв'язку з отриманим дозволом на виїзд усіх бажаючих євреїв до Палестини в Одесу буде призначено спеціального консула — англійського єврея¹⁶⁴.

І дійсно, незабаром в Одесу прибув єврей-консул — громадянин Великобританії. У нього на прийомі побували голова єврейської общини міста доктор М. С. Шварцман та присяжний повірений І. А. Трівус. Вони заявили, що в Одесі перебуває 500 «палестинських біженців», які чекають негайної відправки до Палестини¹⁶⁵.

Але за ті дні, доки вирішувалося питання про організацію виїзду бажаючих євреїв до Палестини, їх вже набралось 650 осіб.

Відплиття «Руслана» весь час відкладалося з різних приводів, і газети щоразу називали нові й нові терміни. Зокрема, тривалий час пароплав не міг відпливти з одеського порту через начебто заборони тонажного комітету — організації, які слідувала за перевищенням вантажу на кораблі. Іншим разом було оголошено про «невеличкий ремонт» пароплава. Звичайно, причини, які тримали «Руслан» в Одесі, були куди більш

вагомими, і це чудово розуміли люди, які прагнули нарешті дістатися Палестини. У зв'язку з появою різних перешкод голова одеської єврейської общини М. С. Шварцман та представник палестинців Л. В. Роках звернулися до англійського консула в Одесі з проханням посприяти у розв'язанні проблеми. Англійський консул особисто попросив командувача білогвардійських військ в районі Одеси генерала М. М. Шилінга нарешті відпустити пароплав. Він заявив, що інакше буде змушений повідомити про це офіційний Лондон. Звичайно, для білогвардійців це було небажаним поворотом подій, адже від англійців вони діставали зброю та обмундирування. Того ж дня М. С. Шварцман та Л. В. Роках побували у генерала М. М. Шилінга, якому власноручно передали лист англійського консула. Генерал був змушений піти на поступки та видав дозвіл на вихід «Руслана» у море¹⁶⁶.

Однак лише 11(24).11.1919 р. було оголошено про початок посадки пасажирів та завантаження багажу на пароплав¹⁶⁷.

26(13).11.1919 р. «Руслан» вийшов з одеського порту у відкрите море. Але й цього разу не обійшлося без пригод. Ось як описував ці події часопис «Одесский Листок»:

«Третьего дня на зафрахтованный пароход Рос. о-ва „Руслан“ началась еще с утра посадка отъезжающих на родину палестинских беженцев. Днем на пароход прибыли английский консул г. Лаудон, председатель евр. общины д-р М. С. Шварцман, еврейская община в полном составе, представители сионистских организаций Одессы и др.

На вчера, в 10 час. утра, была назначена отправка беженцев.

Утром все отъезжающие были высажены на берег и началась тщательная проверка документов.

Как нам передают, посадка беженцев была вызвана тем обстоятельством, что получены сведения, что на пароходе будто-бы выезжают спекулянты, увозящие большое количество золотой и иностранной валюты.

К вечеру пароход был выведен на большой рейд. Пароход отчалил от пристани при криках „ура“ и пении сионистского гимна.

В числе пассажиров находится ювелирный мастер, имевший изделия из золота. Сначала он был задержан, но, по предъявлении разрешений на вывоз этих предметов, он был освобожден и допущен к отъезду. При отходе парохода был английский вице-консул г. Роде, который проводил палестинских беженцев приветственным прощальным словом и пожелал им доброго и счастливого пути»¹⁶⁸.

Ще у порту перед відплиттям з Одеси над пароплавом було піднято сіоністський прапор, що нині є прапором держави Ізраїль. Серед пасажирів «Руслана», що виїхали до Палестини, були письменник та видавець

Хаїм-Нахман Бялік, вчений-історик Йосип Клаузнер, філософ, публіцист, один з головних ідеологів сіонізму Ахад-га-Ах (Ашер Гинцберг), поетеса Рахель Блувштейн, художник Пінхас Литвиновський, Роза Коен, що незабаром стала матір'ю легендарного ізраїльського політика Іцхака Рабіна, та багато-багато інших. На «Руслані» також були майже всі вцілілі організатори та командири одеських єврейських формувань, значна частина рядових бійців. На пароплав також встигли кілька бійців «Жидівського пробоевого куреня».

28 листопада 1919 року (за ст. ст.) в одеському порту було отримано телеграму з Яффи про те, що «Руслан» щасливо дістався до Палестини...¹⁶⁹

Після відплиття «Руслана» в Одесу з усіх куточків України прибула ще деяка частина євреїв, які бажали виїхати до Палестини. Серед них були й старшини та стрільці єврейського походження з Галицької армії. Вони сподівались, що відбудеться ще один рейс до Палестини, як про це запевняли одеські газети. Але «Руслан» був першим та останнім...

Шлях на історичну батьківщину для тих євреїв, що приїхали в Одесу після відбуття пароплава, виявився значно довшим. У січні 1920 року частині євреїв-палестинців довелося утікати з Одеси, бо до міста наближалась Червона армія. В ній служило багато євреїв, але вони були більшовиками — затягненими ворогами сіоністів. Англійський консул з палестинських справ евакуювався з міста на одному з британських військових кораблів. Частина сіоністів перейшла до Румунії, й потім через Кишинів та Європу виїхала до Палестини. Інша частина разом з білогвардійцями евакуювалася з Одеси до Криму. У цій останній групі було і кілька старшин-євреїв з Галицької армії. У Криму до цієї групи долучилися місцеві сіоністи. У жовтні 1920 року близько 300 євреїв залишили Крим з врангелівцями та евакуювалися до Константинополя. Звідти у 1921 році всі вони відбули до Палестини.

Таким чином, наприкінці 1919 — на початку 1921 років з Одеси в Палестину виїхало не менше як одна тисяча євреїв. Це були політики та журналісти, поети та письменники, митці, музиканти, студенти та курсистки. А ще серед них було багато офіцерів та солдатів, що пройшли сувору школу російської та австро-угорської армій та були об'єднані міцними узами братерства по службі в єврейських національних формуваннях. Фактично, саме вони згодом стали основою спочатку Хагани — самооборони єврейських поселень у Палестині, а потім — збройних сил держави Ізраїль.

ДОДАТОК 1

Старшини та військові урядовці єврейського походження, які служили у Галицькій армії у 1918–1919 роках¹⁷⁰

- Адлерштайн Арон, сотник медицини, Львів, головний лікар 1-го Галицького корпусу
- Айзієвич Моїсей, цивільний лікар, 13.10.1884, 13.02.1919, лікар 2-ї Коломийської бригади
- Аксельрод Лев, санітарний хорунжий, Тернопіль, 14.11.1918
- Альбаум (Альвайль?) Нахман, чотар, 16.11.1918, Бібрка, командир штабової сотні 1-го Галицького корпусу
- Альберт Лев, хорунжий медицини, доктор, 15.01.1919, Хирів
- Альтшилер (Альтшпилер) Израель, сотник, 23.03.1890, 1.01.1919, с. Куравиці Тернопільського повіту, в австро-угорській армії служив у 95-му та 115-му піхотних полках
- Андерман Бернгард, цивільний медик, доктор, 16.10.1885, 14.12.1918, Бучач
- Апфельгрін Герман, санітарний хорунжий, 16.03.1890, 12.02.1919, Стрий
- Атлас Адольф, сотник, 22.02.1869, 11.11.1918, Львів, в австро-угорській армії служив у 20-му ландверному полкові
- Атлас Яків, сотник медицини, доктор, 20.12.1918, Перемишль
- Ашкеназі Соломон, хорунжий, 27.06.1919, Тербовля
- Байтель (Байдель) Іоаким, санітарний чотар, 26.07.1892, 5.11.1918, Скалат, в австро-угорській армії служив у 41-му піхотному полкові

- Бардах Теофіл, полковник медицини, 5.06.1866, 3.11.1918, Львів, в австро-угорській армії був головним лікарем 35-го ландверного полку, в Галицькій армії обіймав посаду головного лікаря госпіталю м. Бережани
- Баренбіт Озіас, поручник саперних військ, 1.07.1893, 7.11.1918, Монастирка Бучацького повіту, в австро-угорській армії служив у 95-му піхотному полкові
- Баренбілт Сулім, поручник саперних військ, 26.03.1896, 5.12.1918, Добровля Підгайського повіту, в австро-угорській армії служив у 55-му саперному батальйоні
- Баумвальд Яків, чотар, 26.01.1873, 1.11.1918, Закоморне Золочівського повіту, в австро-угорській армії служив у 35-му ландверному полкові
- Бах Людвиг, ветеринарний поручник, 1.11.1918, Львів
- Берестоф (Бербштоф) Соломон, санітарний чотар, 26.04.1892, 3.11.1918, Бучач, в австро-угорській армії служив у 95-му піхотному полкові
- Біллет Гнат, сотник-аудитор, 27.04.1880, 1.11.1918, м. Золочів, в австро-угорській армії служив у 35-му ландверному полкові
- Біндер Соломон, адміністративний поручник, 30.08.1891, 17.11.1918, Тернопіль, в австро-угорській армії служив у 15-му піхотному полкові
- Біншток Моїсій, санітарний чотар, 25.04.1890, 21.11.1918, Добряни Стрийського повіту, служив у 20-му ландверному полкові австро-угорської армії
- Блайхер Зигмунт, цивільний медик, доктор, 17.02.1919, Журавно
- Блявкопер Вільгельм, поручик, 1.12.1894, 18.11.1918, Отіне Товмацького повіту, в австро-угорській армії служив у 18-му егерському батальйоні
- Блявкопер Рамелін, поручник, 1.11.1918, Сатанів
- Блядер Самуїл, поручник інженерних військ, 21.11.1918, Станіславів
- Бохнер Олека, цивільний медик, доктор, 4.12.1918, Котетичі, Галичина
- Брендль Арнольд, санітарний хорунжий, 16.02.1892, 2.02.1919, Львів
- Брилль Мендель, поручник медицини, доктор, 28.08.1888, 13.11.1918, Гошев Долинського повіту
- Брінг Лев, чотар, 12.09.1897, 14.11.1918, Галич, в австро-угорській армії служив у 30-му піхотному полкові, в Галицькій армії воював у групі, а потім — корпусі полковника О.Микитки
- Бромберг Маер, лікар, 25.01.1895, Болехів, працював у Золочівській лічниці
- Буксбаум Борух, ветеринарний чотар, 18.04.1888, 23.12.1918, Товсте Скалатського повіту, в Галицькій армії був ветеринарним лікарем 10-ї бригади

Буксдорф Зіберфрід, чотар, аптекар, 9.06.1891, 25.12.1918, Броди, лікар Золочівського госпіталю

Вадшаль Вольф, хорунжий, аптекар, 1.11.1918, Болехів

Вадшам Лев, санітарний чотар, 16.05.1892, 9.12.1918, Комарно, в австро-угорській армії служив у 77-му піхотному полкові

Вайдман Авраам, чотар, 26.10.1896, 23.3.1919, Рогатин, в Галицькій армії служив у 2-му корпусі

Вайнтрауб Йосип, сотник медицини, доктор, 1.12.1918, Золочів

Вайс Самуель, поручник, 1.12.1918, Христинопіль, у Галицькій армії був командиром саперної сотні 2-го полку 7-ї бригади

Вайсбляс Маврикій, обозний чотар, 1897, 18.07.1919, Мшанець Тернопільського повіту, в Галицькій армії служив обозним старшиною 1-го Галицького корпусу

Вайсброд Маер, чотар, 13.05.1919, Чернівці

Вайсетауб (Вайсштаб) Хунс, ветеринарний поручник, 15.12.1887, 7.12.1918, Тернопіль, у Галицькій армії служив ветеринарним лікарем 2-ї бригади

Вайцкорн Давид, ветеринарний чотар, 30.07.1890, у Галицькій армії служив комендантом лазарету для коней 1-го корпусу

Варзабер Генрик, поручник інтендатури, 22.02.1893, 4.02.1919, в австро-угорській армії служив у дивізійній інтендатурі 1-ї кавалерійської дивізії

Ветрайх Рудольф, хорунжий, 1.11.1918, Станіслав

Вітлін Авраам, поручник медицини, доктор, 18.02.1919, Козова

Віттельс Карл, рахівничий хорунжий, 28.07.1887, 1.05.1919, Гвоздець Коломийського повіту, в австро-угорській армії служив у 35-му ландверному полкові

Габер Мехель, рахівничий хорунжий, 16.04.1889, 5.03.1919, с. Павлівка Чортківського повіту, у Галицькій армії служив у тиловому забезпеченні 3-го корпусу

Гайльперн Йонат, чотар, 12.11.1918, Львів

Гальпер Леопольд, чотар медицини, 2.01.1897, Тернопіль, лікар госпіталю в Тернополі

Гаммер Давид, цивільний лікар, 1891, 1.11.1918, Верчани Стрийського повіту, в австро-угорській армії працював у 36-му ландверному полкові

Гелер Моїсій, урядовець, 1.02.1919, Бучач

Геллер Хунс, рахівничий хорунжий, 20.08.1891, 15.06.1919, с. Березовиця Тернопільського повіту, у Галицькій армії служив у тиловому забезпеченні 2-го корпусу

Геллер Герман, рахівничий хорунжий, 12.12.1882, 1.11.1918, Бучач, в австро-угорській армії служив у 20-му ландверному полкові

Геллер Михайло, чотар інженерних військ, 28.03.1886, 20.01.1919, Тернопіль

Геллер Осип, поручник аптекар, 13.07.1886, 1.11.1918, Станіслав

Гельбер Нахман, чотар, 22.12.1895, 11.11.1918, с. Підбатиєв Бродського повіту, в австро-угорській армії служив у 35-му ландверному полкові, у Галицькій армії був ад'ютантом учбової команди 2-го корпусу

Гербет Михайло, рахівничий поручник, 1876, 1.11.1918, Сучава, в австро-угорській армії служив у 86-му піхотному полкові

Герман Еммануїл, поручник аптекар, Коломия

Гефель Савль, чотар, 31.12.1918, Тернопіль

Гецельт (Генельт) Адольф, поручник, 22.01.1897, 1.11.1918, Зборів, в австро-угорській армії служив у 35-му ландверному полкові

Гіршинг Тадей, сотник медицини, доктор, 5.11.1918 Бурштин

Глікер Генрик, санітарний чотар, 16.08.1892, 11.11.1918, Збараж, комендант госпіталей у Самборі та Яворові, комендант госпіталю 2-ї бригади Галицької армії

Гольдберг Зигмунд, 24.3.1895, Грималів, лікар Тернопільського госпіталю

Гольдберг Шає, чотар інженерних військ, 21.02.1889, 1.04.1919, Тернопіль

Гольденштайн Михайло, санітарний чотар, 22.01.1891, 21.11.1918, Броди, в австро-угорській армії служив у 93-му піхотному полкові

Гольднер Зеліг, офіційний свідок (юрист), 22.03.1869, 1.11.1918, Шипайці, Буковина, в австро-угорській армії служив у 34-му ландверному полкові

Горман Герцель, хорунжий, 14.07.1919, Тернопіль

Горнштайн Макс, поручник, 29.03.1889, 13.05.1919, с. Черноконці Гусятинського повіту, в австро-угорській армії служив у 41-му піхотному полкові, у Галицькій був командиром чоти Буковинського куреня

Готесман Маер, санітарний чотар, 17.12.1918, Стрий

Готліб Лев, чотар інтендатури, 22.04.1896, 4.02.1919, Старява, служив у Начальній команді Галицької армії

Готліб Яків, рахівничий поручник, 3.09.1883, 17.12.1918, Броди, у Галицькій армії служив спочатку у групі, а потім — у корпусі полковника Микитки

Гохман Бруно, чотар, 1895, 10.04.1919, Требовля, в австро-угорській армії служив у 15-му піхотному полкові

Граб Карло, рахівничий хорунжий, 18.12.1918, Сулімов, Галичина

Грісс Микола, поручик, 30.7.1892, 30.12.1918, Куликів, повіт Кам'янка Струмилова, в австро-угорській армії служив у 22-му ландверному полкові

Гроскопер Іре, чотар юрист, 27.01.1894, 16.12.1918, Броди, в австро-угорській армії служив у 95-му піхотному полкові

Гроскопер Натан, хорунжий (згодом чотар), 31.03.1899, 18.06.1919, Глубічок Тернопільського повіту, в австро-угорській армії служив у 15-му піхотному полкові, у Галицькій — у «Жидівському пробоевому курені»

Гросс Вольф, поручик юрист, 1.04.1919, Журавно

Гроссберг Натан, рахівничий поручник, 13.11.1918, Станіслав

Дгеманд Бернард, чотар медицини, 22.04.1919, Делятин

Дінтенфас (Дінденфас) Пінхас, санітарний чотар, 22.10.1889, 20.12.1918, Грабине, Галичина

Долінер Йосип, асистент офіційного свідка, 24.01.1919, Ягольниця

Дрезнер (Дрезднер) Анзельм, поручник інженерних військ, 6.06.1882, 11.01.1919, Останє Скалатського повіту

Дриліх Яків, чотар, 21.04.1919, Опорець Скальського повіту

Завберман Максим, хорунжий, 18.01.1919, Богданівці, Галичина

Зальциндер Герман, цивільний медик, 1.07.1919, Чортків

Заммерштайн (Зоммерштайн) Давид, ветеринарний поручник, 10.10.1888, 30.11.1918, Могільниця Требовлянського повіту, в австро-угорській армії служив у 2-му драгунському полкові

Заммерштайн Мартин (Ісидор?), хорунжий юрист (потім — чотар Галицької армії), 29.04.1919, в австро-угорській армії служив у 15-му піхотному полкові

Заммерштайн (Зоммерштайн) Пилип, санітарний чотар, 20.02.1894, 10.11.1918, с. Богаліївці Підгайського повіту, в австро-угорській армії служив у 81-му піхотному полкові

Занненрайх Ісидор, поручник юрист, 23.04.1919, Коломия

Зеліндер Яків, поручник аптекар, Самбір

Зільбербуш Яків, чотар, 26.02.1919, у Галицькій армії служив начальником обозу 4-ї бригади

Зільберман Моїсій, санітарний чотар, 27.07.1891, 3.04.1919, с. Гута Красенька Тернопільського повіту, служив у 79-му піхотному полкові

Зінбер Сруль, урядовець, 16.04.1919, Грилька, Буковина

Зоненштайн Авраам, хорунжий, 22.01.1919, Радзивишів, Галичина

Ісакович Салько, рахівничий хорунжий, 28.03.1898

Іссерлес Макс, ветеринарний поручник, 4.01.1888 (7.08.1889?), 4.01.1919, Озірна Зборівського повіту, у Галицькій армії служив ветеринаром у 8-й бригаді

Каган Перець, хорунжий фармацевт, 7.11.1893, 16.01.1919, Броди, у Галицькій армії був фельдшером польового госпіталю у Радехові, потім — 2-го госпіталю 1-го корпусу

Кальман Моріц, санітарний чотар, 24.08.1893, 10.12.1918, Окна, Буковина, в австро-угорській армії служив у 41-му піхотному полкові

Карпель Самуель, чотар юрист, 25.04.1919, Тернопіль

Кац Ісаак, хорунжий (підвищений до звання чотаря), 21.12.1891, 30.06.1919, Броди, командир сотні «Жидівського пробоевого куреня» Галицької армії, згодом — у 9-й бригаді

Кац Ісаак, ветеринарний чотар, 11.11.1892, Тернопіль, у Галицькій армії служив ветеринарним лікарем 9-ї бригади

Кац Самуїл, 25.01.1894, 1.07.1919, медик військового госпіталю у Самборі

Кільнер Семен, цивільний медик, доктор, 1.11.1918, Зборів

Кляйнер Бруно, поручник медик, 1893, 1.12.1918, Козівка Тернопільського повіту

Коморник Самуїл, урядовець, 25.02.1919, Надвірна

Кункс Едмунд, хорунжий інтендатури, 2.08.1866, 18.03.1919, Львів, в австро-угорській армії служив у 33-му ландверному полкові

Курцрок Ісидор, санітарний чотар, 20.11.1918, Козова

Кутфн Едвин, поручник медицини, доктор, 1.11.1918, Золочів

Левенгет Гнат, поручник медицини, доктор, 1.11.1918, Львів, в австро-угорській армії служив у 95-му піхотному полкові

Левенталь Максиміліан, санітарний поручник, 9.12.1892, 6.12.1918, Перемишль, в австро-угорській армії служив у 77-му піхотному полкові

Левнер Натан, поручник медицини, доктор, 22.01.1888, 11.11.1918, Станіслав, служив у 58-му піхотному полкові

Лерер Лев, чотар, 25.07.1898, 18.06.1919, Підгайці, в австро-угорській армії служив у 15-му піхотному полкові, у Галицькій армії був командиром кулеметної сотні «Жидівського пробоевого куреня»

Лессінг Яків, чотар юрист, 10.07.1885, 2.12.1918, Станіслав, в австро-угорській армії служив у 58-му піхотному полкові

Литвак Генріх, санітарний чотар, 2.05.1895, 18.12.1918, Серединці тернопільського повіту, в австро-угорській армії служив у 13-му полкові

Літман Лазар, юрист, 27.12.1887, 26.12.1918, Станіслав

Ліхтман Маер, рахівничий поручник, 19.11.1918, Маріямполь

Льотрингер Давид, чотар медицини, доктор, 28.11.1888, 20.11.1918, с. Волоське Долинського повіту

Лютиндер Адольф, поручник, 22.1.1919, Терешани, Буковина

Лядер Йоакім, санітарний хорунжий, 1.04.1919, Львів

Лязнер Юда, чотар, 27.06.1919, Теревовля

Ляндав (Ландав) Сальо, поручник аптекар, 23.05.1888, 22.11.1918, Збараж, в австро-угорській армії служив у польовому госпіталі №6

Ляндау Людвик, поручник медицини, 11.03.1919, Збараж

Ляндес Вільгельм, поручик інженерних військ, 18.01.1919, Тернопіль

Ляндес Роберт, сотник медицини, 25.09.1892, 27.01.1919, Перемишль, в австро-угорській армії служив у 95-му піхотному полкові, у Галицькій армії був лікарем 2-го полку 7-ї бригади

Ляндесберг Мойсей, поручник аптекар, 10.10.1880, 1.11.1918, Коломия

Майблюм (Найблюм) Яків, санітарний чотар, 13.12.1890, 18.11.1918, с. Потік Бережанського повіту

Майзель Едуард, поручник, 13.01.1919, Жидачів

Малер Генрік, хорунжий, 25.02.1919, Станіслав

Маллер Яків, рахівничий хорунжий, 1876, 1.11.1918, Креховці Станіславського повіту, в австро-угорській армії служив у 24-му піхотному полкові

Мандлер Віктор, санітарний хорунжий, 1.11.1918, Бохня

Мелер (Меллер) Герман, поручник, 23.05.1892, 17.11.1918, с. Качанівка Скалатського повіту, в австро-угорській армії служив у 15-му піхотному полкові

Мельцер Пінхас, рахівничий поручник, 11.12.1878, 1.12.1918, Станіслав, в австро-угорській армії служив у 10-му піхотному полкові

Мільберг Самуїл, урядовець, 21.12.1918, Станіслав

Мільх Юлій, ветеринарний чотар, 24.02.1919, Підгайці

Німгайзер Ігнатій, поручник, 22.01.1919, Ставрансе, Буковина

Нірнберг Пилип, рахівничий чотар, 1.11.1918, Язлівець

Остерзецер Мечіслав, ветеринарний чотар, 12.11.1894, 25.12.1918, Озірна Збарзького повіту, в австро-угорській армії служив у 7-му драгунському полкові

Парнес Яків, чотар, 1.12.1918, Чортків

Пеллер Іона, поручник, 1.11.1918, Кривче

Перайрер (Пфайфер) Альбін, рахівничий сотник, 6.06.1876, 11.12.1918, Калуш, в австро-угорській армії служив у 35-му ландверному полкові, у Галицькій армії — у Начальницькій команді

Пінелес Соломон, поручник, 18.12.1918, Глиняни

Померанц Нахман, чотар, 1896, 25.06.1919, Бережани, в австро-угорській армії служив у 35-му ландверному полкові, в Галицькій був розвідчим старшиною у штабі 2-го корпусу

Пордес Зігмунд, поручик, 8.12.1918, Львів

Порефер Фелікс, чотар, 1.12.1918, Радехів

Прессер Михайло, ветеринарний поручник, 1.06.1892, 18.12.1918, Збараж, в австро-угорській армії служив у 1-му ландверному уланському полкові

Пречеп Емануель, чотар, 14.12.1918, Підволочиськ

Райсман Олександр, чотар медик, 25.08.1888, 2.02.1919, Стратин Рогатинського повіту, в австро-угорській армії служив у 80-му піхотному полкові

Райх Семен, поручник медицини, доктор, 4.11.1918, Перемишль

Райх Елія, поручник рахівничий, 4.11.1874, 1.11.1918, Станіслав, у австро-угорській армії служив у 20-му ландверному полкові

Райх Яків, чотар, 24.03.1919, Станіслав

Райхенштайн, Йосип, чотар аптекар, 6.11.1918, Львів

Ранд Натан, чотар, 4.01.1919, Садагора

Рапп Беньямін, цивільний лікар, 1.11.1918, Надвірна

Рахман Валько, лікар, 25.05.1888, 13.2.1919, Крижопіль, у Галицькій армії був лікарем групи Північ

Редліх Марія, медична сестра Червоного хреста, 17.08.1894, 7.01.1919, Тернопіль, у Галицькій армії працювала у польовому госпіталі Гасюка

Рибенфельд Мозес, сотник медицини, доктор, 15.11.1918, Красне

Ріндельштайн Лев, чотар, 1.1.1919, Тернопіль

Рінтель Пилип, санітарний хорунжий, Підгайці

Розенберг Йосип, чотар аптекар, 14.11.1918, Бережани

Розенберг Лев, санітарний хорунжий, 25.11.1895, 1.11.1918, Львів, у Галицькій армії служив санітаром 3-го куреня 8-ї бригади

Розенблюм Арнольд, хорунжий, 9.05.1919, Тернопіль

Розенкранц Йосип, хорунжий, 25.08.1919, Печеніжин

Розенцвайг Іван, поручик, 21.03.1919, Горлиці

Ройтман Ізидор, військовий урядовець

Рот Соломон, сотник медицини, доктор, 30.01.1870, 21.11.1918, Малі Паньківці

Ротенберг Сальо, чотар, 14.08.1894, 27.11.1918, П'ятничани Стрийського повіту, в австро-угорській армії служив у 77-му піхотному полкові, у Галицькій — у 2-му (9-му) курені 4-ї бригади

Ротштайн Фердинанд, поручник, 1.11.1918, Красівка Тернопільського повіту

Ротштайн-Барабаш Вольф, чотар, Соколів, Галичина

Рубінштайн Іона, поручник, 1.09.1891, 15.03.1919, Ореховець Тернопільського повіту, в австро-угорській армії служив у 15-м піхотному полкові

Ругальтер Семен, поручник, 2.05.1919, Чернівці

Русс Нухім, рахівничий хорунжий, 1897, 20.06.1919, Бережани, у галицькій армії служив у тиловому забезпеченні 2-го корпусу

Самет Хаїм, санітарний чотар, 28.01.1892, 3.11.1918, Костельники, у Галицькій армії працював у золочівському госпіталі

Сассовер Данило, поручник медицини, доктор, 12.04.1889, 20.12.1918, Заболотці Бродського повіту, в австро-угорській армії служив у польовому госпіталі №2

Саяс Яспер, поручник, 1.11.1918, Тернопіль

Стенцер Лев, ветеринарний асистент, 1.11.1918, Борщів

Стернік Герман, хорунжий аптекар, 5.12.1918, Борщів

Табак Нафталі, рахівничий хорунжий, 6.5.1892, 20.12.1918, у Галицькій армії працював в операційній касі Начальної команди Галицької армії

Таданер Арнольд, санітарний чотар, 4.4.1896, 20.12.1918, Львів, в австро-угорській армії служив у 80-му піхотному полкові

Таданер Маврикій (Моріц), санітарний чотар, 21.06.1897, 15.11.1918, Львів, в австро-угорській армії служив у 41-му піхотному полкові

Тайхер Зигмунт, поручник медицини, доктор, 2.04.1884, 11.11.1918, Коломия, в австро-угорській армії служив у військовому госпіталі у Чернівцях

Танненбаум Вольф, чотар медицини, 15.07.1892, 18.06.1892, Будилів Бережанського повіту, в австро-угорській армії служив у 80-му піхотному полкові, у Галицькій армії був завідувачем перев'язочного пункту 4-ї бригади

Травбер Осип Герман, підхорунжий, 1.12.1918, Самбір

Тумін Генрик, рахівничий поручник, 16.02.1877, 24.12.1918, Богородчани, в австро-угорській армії служив у 80-му піхотному полкові

Тутнайуер (Тутнауер) Артур, поручник, 16.02.1895, 12.12.1918, Чернівці, в австро-угорській армії служив у 41-у, 95-у та 115-му піхотних полках, у Галицькій армії був начальником табору для військовополонених

Фасслер Сидір, чотар, 27.02.1895, 1.11.1918, Маріямпіль Станіславського повіту, в австро-угорській армії служив у 95-му піхотному полкові

Фельс (Ерельс) Израель, поручник медицини, доктор, 20.05.1873, 13.11.1918, Львів

Фернгоф Лев (Моїсій?), хорунжий юрист, 31.08.1891, 7.04.1919, Бучач, в австро-угорській армії служив у 36-му ландверному полкові

Фінкельштайн Михайло, чотар, 25.01.1919, Станіслав

Фірер Макс, чотар медик, доктор, Львів

Флейшман Беньямін, ветеринарний хорунжий, 19.03.1895, Тернопіль, у Галицькій армії був ветеринарним лікарем 14-ї бригади

Фогель Марцель, поручник, 4.03.1919, Журавно

Фраерштайн Лазар, цивільний медик, доктор, 6.02.1919, Королівка Борщівського повіту

Фреліх Самуїл, рахівничий урядовець, 12.01.1881, 26.11.1918, Збараж

Фрідман Адольф, хорунжий аптекар, 15.02.1919, Золочів

Фріхман Арон, санітарний чотар, 4.04.1890, 18.12.1918, Устя Зелене, Галичина

Цайбер Пилип, санітарний чотар, 29.12.1892, 20.12.1918, Коломия, в австро-угорській армії служив у 24-му піхотному полкові

Цайбер Юлій, санітарний чотар, 23.01.1890, Коломия, в австро-угорській армії служив у 24-му піхотному полкові

Цайдер Юліан, санітарний чотар, 20.11.1918, Коломия

Цукерман Лев, чотар, 1.03.1919, Дрогобич

Чоп Генрік, ветеринарний чотар, 1.11.1918, Львів

Шайнман Рувім, хорунжий юрист, 1.2.1919, Станіславів

Шайович Йосип, поручник, 1.11.1918, Станіслав

Шарер Гридер, чотар, 11.04.1919, Перемишль

Шварц Лев, рахівничий поручник, 17.07.1891, 1.11.1918, Тернопіль, в австро-угорській армії служив у 20-му ландверному полкові

Шерер Станіслав, поручник, 10.2.1919, Станіславів

Шехтер Емануїл, хорунжий, 15.05.1896, 1.11.1918, Тернопіль, у Галицькій армії служив у 10-й та 6-й бригадах

Шехтер Яків, чотар, 23.05.1894, 6.12.1918, Торське Залішанського повіту, в австро-угорській армії служив у 115-му піхотному полкові

Шириндер Давид, акцизний урядовець, 27.11.1918, Бурштин

Шицер Марцель, поручник медицини, доктор, 18.04.1887, 1.11.1918, Скала, в австро-угорській армії служив у 33-м ландверному полкові

Шляф Ісаак, поручник, 19.12.1918, Ярослав

Шмерлер Давид, інтендантський чотар, 2.9.1896, 11.02.1919, Коломия, в австро-угорській армії служив у 30-му та 24-му піхотних полках, у Галицькій армії був наглядачем госпіталю у Коломиї

Шніцер Герман, санітарний чотар, 19.11.1918, Тернопіль

Шпуц (Шмул) Іона, ветеринарний поручник, 28.11.1887, 7.12.1918, Шляхтинці Тернопільського повіту
 Штаерман Марк, чотар, 7.3.1919, Стрий
 Штайн Йосип, юрист, 1.11.1918, Борщів
 Штайн Іона, хорунжий аптекар, 14.02.1893, 7.01.1919, с. Дичка Тернопільського повіту, в австро-угорській армії служив у 15-му піхотному полкові
 Штайнбах Леопольд, урядовець інтендант, 29.07.1869, 1.11.1918, Яворів, служив у 35-у ландверному полкові
 Штайнер Лев, рахівничий чотар, 30.04.1879, 26.12.1918, Болехів
 Штайнмец Лев, хорунжий, Галич
 Штальцберг Лев, чотар, 16.04.1919, Львів
 Штапір (Бранієр) Йосип, поручник, 20.12.1918, Тернопіль
 Штарк Павло, хорунжий, 15.02.1919, Мішана Львівського повіту
 Штенцель Станіслав, чотар інженерних військ, 6.03.1919, Журавно
 Штенцлер Лев, ветеринарний чотар, 18.11.1918, Порастинці, Галичина
 Штрум Соломон, рахівничий поручник, 30.01.1919, Коломия
 Едельдінг Герш, чотар, 29.1.1919, Станіслав
 Екель Шає, хорунжий юрист, 25.08.1887, 16.03.1919, Коломия, в австро-угорській армії служив у 24-му піхотному полкові
 Елінг Давид, інтендантський хорунжий, 24.01.1877, 1.11.1918, Чортків
 Епштайн Медель, санітарний хорунжий, у Галицькій армії служив в медичному околотку 8-ї бригади
 Юда Маврикій, медичний сотник, доктор, 19.03.1884, 1.11.1918, Тарнів, у Галицькій армії служив начальником медичної служби 2-ї бригади

ДОДАТОК 2

Семен Якерсон з України

*Про жида С. Якерсона — сотника Армії УНР
 Написана під враженням розповіді в Нью-Йорку поета
 і есеїста Євгена Маланюка — старшини армії УНР*

1.

Пролетіли струнки і хижі —
 Центром штормів, ударом хвиж:
 Де тут, де тут усі Парижі?
 Не здивує нас і Париж!
 Перекривлено шрамом рота,
 З ревом шабля пірна в живіт...
 Пролетіли, мов у ворота —
 У завіяний снігом світ.
 Двоголове північне диво.
 Довгокрилі його орли
 Довгоруко і юродиво
 Батьківщину твою кляли.
 Погуляй же хоч раз, Семене,
 Не в парижих усіх, не десь:
 Хай воскреснуть отут знамена,
 Первозванним вишиті днесь!

2.

Яв чи сон? —
 Якерсон!..
 Якерсон — Наполеон...
 Хто ж то буде утікати
 В теплі хати, у халати,
 У жилети, у щиблети,
 В славу давньої пори —
 В шабісові вечори?
 Може й буде... може й сон... —
 Та не Сьома Якерсон.

3.

Запорізька дивізія вийшла на чати —
 Отамана свого зустрічати: —
 Наваксуймо ж чоботи, хто ще має,
 Нехай Симон дітей своїх не впізнає!
 Довгорукі жерли нас — та не зжерли,
 Заспіваймо ж йому, хлопці, «Ще не вмерла!» —
 Перед сотнею став командир.
 Козаки всі шапки — набакир,
 Кожний в землю, мов корінь, загруз,
 Темний вус, як один, темний вус.
 В командира ж — і вуха світяться,
 Ніс — неначе серпок півмісяця,
 Й голова руда та вимовная,
 Не чуприна — а родословная!..
 Ще і ще вдивляються хлопці,
 Темновусі чорти-запорожці,
 І чернігівці, і полтавці,
 І далекі катеринославці,
 Придивляються, і всім миром —
 Навіть дихають з командиром!
 — Ой, попався нам, що й казати,

Ко'б не хлопець був — справжня мати! —
 І коли вже все відгриміло —
 Підійшов Отаман, по ділу,
 І промовив, так тихо дуже:
 — Якерсоне, дякую, друже.
 Стиснув руку, легку й рудаву,
 На нову українську славу,
 На жидівську, на людську славу —
 На свободи весну криваву.
 Так і мовив, як муж до мужа:
 — Якерсоне, дякую, друже.

4.

Від боїв червоніли сніги...
 Кулі в грудях — неначе медалі...
 України хиткі береги
 Відпливали все далі і далі...
 Якерсон не вставав із коня,
 Не долади ні кулі, ні сон.
 А що-п'ятниця, на згарищах дня, —
 Як мінявся тоді Якерсон:
 У світильника ставив свічки,
 Похиливши високе чоло,
 І в тремтінні рудої руки
 Стільки віри у жида було,
 Скільки вічностей і хвилин —
 Знають Бог та Єгова самі:
 Був він сином обох батьківщин —
 І обидві були у тюрмі.

5.

А кінчалось: били в зуби
 За урослі в серця тризуби;
 Розпинали козацьке тіло,

Що у мертвих коней вкипіло;
 І московські гарматні жерла
 Біля Крут проревли: «Умерла!»...
 Може вмерла — але воскресне,
 Бо ніколи не вмере небесне.
 Ти дивився Державі в вічі —
 Розп'яли б тебе двічі й тричі
 Довгоруки нові пилати...
 Та із Ставки наказ: «Відступати».
 Ще ось Вінниця, ще Житомир —
 І кінець неземному содому,
 Чи кінець, чи початок чи рація —
 Все урвалось, як стріл —
 Еміграція.

6.

— Інженере, налийте пива... —
 Ще й сьогодні не вийде з дива
 В час наруги, у час сваволі
 Щирий друг в українському колі!
 — Інженере, напиймось, друже,
 Будьмо з Прагою в унісон!.. —
 Та розумні очі лагідно мружить
 Інженер Якерсон.
 Хоч далеко від центрів Відень,
 Вже й у Відень ввійшли людоїди;
 Над Європою – довгоруки,
 Смерть вальсує під Штравса звуки;
 Зірка й свастика йдуть упарі
 По вселюдському тротуарі...
 Скоро й Прага вже в унісон...
 І не спить інженер Якерсон.
 О, не спиться йому, не спиться,
 Тільки ніч одчайдушна сниться:
 Сива сотня,

Розкуті коні,
 Мов у воду —
 У землю ідуть батальйони,
 А над степом, що сам у своєму полоні —
 Збожеволілий місяць плеще в долоні!

...А що-п'ятниць — свічки, і світильник, і віра.
 На тарілці навхрест — оселедців хребти.
 Син Ізраїлю — вірив,
 Жид жидів — ти.

7.

В гидкій руці надлюдського падлюки
 Тріпоче Прага і тріпоче світ.
 До Вашингтону ще далеко муки,
 Ще Лондон думає...
 Але тебе — у піт,
 У жар укинуло від першої ж хвилини,
 Коли «штукас» шугнув із висоти:
 Не вирвав із кацету України —
 Тепер плати кацетом, сам плати!

8.

Коли б ударило в мільйони фортеп'янів,
 Розстроєних до крайньої межі —
 То й їхній крик зів'янув би й розтанув
 У реві горя!.. Діти і мужі,
 Солідні й немовлята — ланцюгами
 Нещастя сковані; і винні, і святі...
 Ворушиться гетто. Трудними ногами
 Проходить найдовшу дорогу в житті:
 Від цих кам'яниць — до тієї руїни, —
 Вмирай чи живи, чи мовчи, чи реви!..
 Нестало столиці у чеській країні —

І мідяним горем ридають церкви.
 Чадить сопухом новий Вавилон.
 Заплющивши очі, іде Якерсон:
 Давидова зірка,
 Кишеня без корон,
 І серце — з корінням,
 І все — з вітровінням...
 Не згинув, як сотник,
 То згинеш тепер
 Без кольта в руці —
 Інженер!
 — Гальт, гальт!
 «Ін-же-нер»!..

9.

Та чуда не зникли. І сталося чудо —
 За всі ті світильники і за бої
 Знайшлися ще люди в людськiм кураї,
 Знайшлися і будуть знаходитись люди.
 Мітичний мій Гетьман з моєї країни
 Кричав у Берліні: — Не смійте! Пиши!..

І з пражського гетта виходить
 Семен Якерсон з України,
 Сховавши Давидову зірку
 В найкращу скарбницю душі.

Збирали тоді в українському колі —
 Самі обездолені, жовті і голі,
 І ти щось носив у фашистській газеті,
 І ти роздавав щось хоч дітям у гетті,
 І плакали чорні поля України,
 Словацькі і польські поля,
 І вже на прокляття Берліну
 Вставали не люди — а Мати-Земля!

***

Прощайте, Сотнику. Нові приходять теми...
 Земля Шевченка... Океан... і хліб...
 Дозвольте ще
 Покласти цю поему
 Букетом пролісків
 На Ваш забутий гріб.

5–7 березня 1966 р.,
 Вашингтон

Полтава Леонід

(поет, 24.08.1921, с. Вовківці Роменського району на
 Сумщині — 19.04.1990, Нью-Йорк)

ПРИМІТКИ

Євреї у Російській імператорській армії

1. Мартынов Е. В. Воспоминания о Японской войне командира пехотного полка. — Полоцк, 1910. — С. 42.
2. Шихлинский А. А. Мои воспоминания. — Баку, 1984. — С. 42–43.
3. Милоданович В. «Полевой Жид» и его коллеги // Военная Быль. — Париж. — 1968, №93, С. 10–14.
4. Оценка австрийцами русских войск в 1917 году // Военная Быль. — Париж. — 1974. — № 128. — С. 13.
5. Часовой. — Париж, октябрь 1965. — № 472(10). — С. 23.
6. Маар-бад. Воинская повинность и евреи. — Москва, 1912. — С. 22–23.

Березень 1917 року: скасування обмежень за релігійною та національною ознакою

7. РГВИА. — Ф. 725. — Оп. 51. — Спр. 111. — С. 9; Оп. 52. — Спр. 105. — С. 177.
8. РГВИА. — Ф. 725. — Оп. 52. — Спр. 117. — Ч. 2. — С. 126–128-об, 297–300.

Початок єврейського військового руху у російській армії

9. Френкин М. Русская армия и революция 1917–1918. — Мюнхен, 1978. — С. 248–249.
10. Там само. — С. 253–254.
11. Там само. — С. 254, 544.

Створення союзів євреїв-воїнів

12. Френкин М. Русская армия и революция 1917–1918. — Мюнхен, 1978. — С. 544; Одесский листок, 5.10.1917, № 242).
13. Одесский Листок, 24.09(7.10).1919, № 126.
14. Френкин М. Русская армия и революция 1917–1918. — Мюнхен, 1978. — С. 253.
15. Гриневиц В., Гриневиц Л. Національне військове питання в діяльності союзу євреїв-воїнів КВО (липень 1917 — січень 1918 рр.). — Київ, 2001. — С. 6–7.
16. Там само. — С. 13.

Єврейські військові конференції та з'їзди

17. Голос єврея-воина, Киев, 6.01.1918, № 1.
18. Френкин М. Русская армия и революция 1917–1918. — Мюнхен, 1978. — С. 716.

Невдачі на шляху створення єврейських формувань

19. Гриневиц В., Гриневиц Л. Національне військове питання в діяльності союзу євреїв-воїнів КВО (липень 1917 — січень 1918 рр.). — Київ, 2001. — С. 87–89.
20. Там само. — С. 24.
21. Там само. — С. 29.
22. Там само. — С. 30–32.
23. ЦДАВОУ. — Ф. 1076. — Оп. 3. — Спр. 24. — С. 2.
24. ЦДАВОУ. — Ф. 1076. — Оп. 3. — Спр. 24. — С. 1, 1-об.
25. Гриневиц В., Гриневиц Л. Національне військове питання в діяльності союзу євреїв-воїнів КВО (липень 1917 — січень 1918 рр.). — Київ, 2001. — С. 47.

Перші єврейські військові формування

26. Гриневиц В., Гриневиц Л. Національне військове питання в діяльності союзу євреїв-воїнів КВО (липень 1917 — січень 1918 рр.). — Київ, 2001. — С. 99–100.
27. Френкин М. Русская армия и революция 1917–1918. — Мюнхен, 1978. — С. 715.
28. Бейзер М. Евреи Ленинграда, 1917–1939. — Москва, 1999. — С. 48.
29. Там само. — С. 49, 61–62.
30. Середа М. Отаман Козир-Зірка // Літопис Червоної Калини. — Львів, 1930. — ч. 11. — С. 11.
31. Там само. — С. 11–13.

1-й та 2-й Загальноросійські з'їзди євреїв-воїнів

32. Гриневиц В., Гриневиц Л. Національне військове питання в діяльності союзу євреїв-воїнів КВО (липень 1917 — січень 1918 рр.). — Київ, 2001. — С. 49–50.
33. Там само. — С. 133–134.

Як загинув Олександр Віленкін

34. Матеріали до біографії О. А. Віленкіна містяться у таких джерелах: Красная Книга ВЧК. — Москва–Петроград, 1920 (перевидання — 1989). — Т. 1. — С. 21, 24, 51, 53, 64–65, 89, 97, 106–110, 121; Сумские гусары, 1651–1951. — Буэнос-Айрес, 1954; Клементьев В. В большевистской Москве (1918–1920). — Москва, 1998.

Доля петроградського союзу євреїв-воїнів, подвиг Каннегісера

35. Головні матеріали про життя Каннегісера: Леонид Каннегісер, 1918–1928. — Париж, 1928; Морев Г. Из истории русской литературы 1910-х годов: к биографии Леонида Каннегісера // Минувшее. — Москва–Санкт-Петербург, 1994. — Т. 16. — С. 115–149; Минувшее. — Москва–Санкт-Петербург, 1999. — Т. 25. — С. 292.

Народження «Євріди»

36. ЦГАВОВУ. — Ф. 3287. — Оп. 1. — Спр. 1. — С. 1–11.
37. ЦДАВОУ. — Ф. 32 087. — Оп. 1. — Спр. 1. — С. 49.
38. Одесский Листок, 3.11.1917, № 266.
39. Одесский Листок, 16.11.1917, № 278.
40. Одесский Листок, 3.12.1917, № 291.
41. Одесский Листок, 5.12.1917, № 292.
42. Одесский Листок, 31.12.1917, № 313.
43. Одесский Листок, 8.12.1917, № 294.
44. Одесский Листок, 19.12.1917, № 303; 28.12.1917, № 310.
45. Одесский Листок, 15.12.1917, № 300.
46. ЦГАВОВУ– Ф. 3287. — Оп. 1. — Спр. 2. — С. 24–30; Одесский Листок, 23.12.1917, № 307; 24.12.1917, № 308; 29.12.1917, № 311; 30.12.1917, № 312.
47. Одесский Листок, 31.12.1917, № 313.

Спроби створення єврейських формувань на Румунському фронті

48. Френкин М. Русская армия и революция 1917–1918. — Мюнхен, 1978. — С. 717.
49. ЦДАВОУ. — Ф. 3287. — Оп. 1. — Спр. 2. — С. 116-об.
50. ЦДАВОУ. — Ф. 3287. — Оп. 1. — Спр. 2. — С. 63.
51. ЦГАВОВУ. — Ф. 3287. — Оп. 1. — Спр. 2. — С. 68–70.
52. ЦГАВОВУ. — Ф. 3287. — Оп. 1. — Спр. 2. — С. 87, 93, 107.
53. Еврейская мысль, Одесса, 26.01.1918 (Цит. за: Гриневиц В., Гриневиц Л. Національне військове питання в діяльності союзу євреїв-воїнів КВО (липень 1917 — січень 1918 рр.). — Київ, 2001. — С. 54–55).
54. ЦГАВОВУ. — Ф. 3287. — Оп. 1. — Спр. 2. — С. 108.

1-й Єврейський піхотний батальйон

55. Одесский Листок, 24.01.1918, № 16.
56. ЦДАВОУ. — Ф. 1688. — Оп. 1. — Спр. 1. — С. 1.
57. Там само. — С. 2–3.
58. Там само. — С. 4–7.
59. ЦДАВОУ. — Ф. 1688. — Оп. 1. — Спр. 5. — С. 1–8.
60. ЦДАВОУ. — Ф. 1688. — Оп. 1. — Спр. 1. — С. 7, 15.
61. ЦДАВОУ. — Ф. 1688. — Оп. 1. — Спр. 4. — С. 49–81.
62. ЦДАВОУ. — Ф. 1688. — Оп. 1. — Спр. 1. — С. 25.
63. Одесский Листок, 5.03(20.02).1918, № 39.
64. ЦДАВОУ. — Ф. 1688. — Оп. 1. — Спр. 1. — С. 25.
65. Там само. — С. 26, 29.
66. Там само. — С. 37; Спр. 4. — С. 9.
67. ЦДАВОУ. — Ф. 1688. — Оп. 1. — Спр. 1. — С. 29.
68. ЦДАВОУ. — Ф. 1688. — Оп. 1. — Спр. 1. — С. 31.
69. ЦДАВОУ. — Ф. 1688. — Оп. 1. — Спр. 1. — С. 31.
70. Одесский Листок, 15(2).03.1918, № 44.
71. Одесский Листок, 16(3).03.1918, № 45.
72. Там само.
73. ЦДАВОУ. — Ф. 1688. — Оп. 1. — Спр. 1. — С. 34.
74. Одесский Листок, 27(14).03.1918, № 54.
75. ЦДАВОУ. — Ф. 1688. — Оп. 1. — Спр. 1. — С. 37.
76. Там само. — С. 47.
77. Там само. — С. 57.
78. Там само. — С. 66.

**Одеська єврейська бойова дружина та інші підрозділи
на Півдні України взимку–навесні 1918 року**

79. Одесский Листок, 5.12.1917, № 292; 31.12.1917, №313.
80. В еврейской боевой дружине // Одесские новости, 4 (17) января 1918 года, № 10 609.
81. Действия под Новый год // Одесские новости, 4 (17) января 1918 года, №10 609.
82. В штабе еврейских боевых дружин // Одесские новости, 12 (25) января 1918 года, №10 614.
83. Одесский Листок, 18.01.1918, № 11.
84. Одесский Листок, 19.01.1918, № 12.
85. Там само.
86. Одесский Листок, 31.01.1918, № 22.
87. Одесский Листок, 28.01.1918, № 20.
88. В еврейской боевой дружине // Одесские новости, 23 января (5 февраля) 1918 года, № 10 620.
89. Одесские новости, 25 января (7 февраля) 1918 года, № 10 622; Одесский Листок, 6.02.1918, № 26.
90. Еврейская дружина и немецкое командование // Одесские новости, 14 (1) марта 1918 года, №10 647.
91. Одесский Листок, 16(3).03.1918, № 45.
92. Одесский Листок, 17(4).03.1918, № 46.
93. Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине по мемуарам белых // Революция на Украине. — Москва, 1930. — С. 256.
94. Украинская ССР в период гражданской войны 1917–1920 годов. — Киев, 1966. — С. 285.
95. Белаш А. В., Белаш В. Ф. Дороги Нестора Махно. — Киев, 1993. — С. 23.
96. Чериковер И. Антисемитизм и погромы на Украине по мемуарам белых // Революция на Украине. — Москва, 1930. — С. 256.

**Відновлення та діяльність Одеської єврейської дружини
наприкінці 1918 — навесні 1919 років**

97. Одесская Почта, 28(15).11.1918, № 3478.
98. Одесский Листок, 11.01.1919, №7.
99. Одесский Листок, 24.01.1919, № 20.
100. Одесский Листок, 26.02.1919, № 52.
101. Одесский Листок, 30.03.1919, № 84.

102. Известия Одесского совета рабочих депутатов, 11.04.1919, № 10.
103. Одесские Новости, 17(30).09.1919.
104. Одесский Листок, 24.08.1919, № 97.
105. Красный террор в годы гражданской войны. — Москва, 2004. — С. 302–306.

**Повернення в Одесу білогвардійців,
загибель керівників єврейської дружини**

106. Сергійчук В. Погромы в Україні, 1914–1920. — Київ, 1998. — С. 468.
107. Там само. — С. 474.
108. Рубцов И. Петроградские уланы в Гражданской войне на Юге России. 1918–1920 // Первопоходник. — Сан-Франциско, 1972. — № 6. — С. 32.
109. Одесский Листок, 19.08(1.09).1919, № 92; 17(30).09.1919, № 119.
110. Одесские Новости, №10 986.
111. Одесский Листок, 1(14).09.1919, № 101.
112. Одесский Листок, 21.09(4.10).1919, № 123.
113. Одесский Листок, 24.09(7.10).1919, № 126.
114. Одесский Листок, 3(16).10.1919, № 135.
115. Красный террор в годы гражданской войны. — Москва, 2004. — С. 299–300.
116. Одесский Листок, 5(18).10.1919, № 137.

**Єврейська самооборона в інших регіонах
України, Росії та Білорусії у 1918–1920 роках**

117. Одесский Листок, 27.08(9.09).1919, № 97.
118. Штиф Н. И. Погромы на Украине (период Добровольческой Армии). — Берлин, 1922. — С. 43–44.
119. Одесский Листок, 13.02.1919, № 40; 22.02.1919, № 48; 26.02.1919, № 52; 28.03.1919, № 82; 4(17).10.1919, № 136.
120. Мейбом Ф. Ф. Тернистый путь // Первопоходник. — Сан-Франциско, 1976. — № 30. — С. 8–9.
121. Эч. Исчезнувший город. Трагедия Николаевска на Амуре, б.м., б.г.; Гутман А. Я. (Анатолий Ганн) Гибель Николаевска на Амуре. — Берлин, 1924.
122. Савинков Б. В. Накануне новой русской революции. — Варшава, 1921. — С. 15–16, 30–31.

Євреї в Армії Української Народної Республіки

123. ЦДАГОУ. — Ф. 263. — Оп. 1. — Спр. 49 830. — Т. 4.
 124. Одесский Листок, 20.01.1919, № 16.
 125. Скидан М. Шлях 1-го Галицького Корпусу в поході на Київ // Літопис Червоної Калини. — Львів, 1936. — ч. 3. — С. 17.

Євреї в австро-угорській армії

126. Інформація про військову службу євреїв в Австро-Угорщині запозичена з видання: Erwin A. Schmidl, Juden in der k.(u.)k. Armee 1788–1918. — Eisenstadt, 1989.

Єврейська міліція на території ЗУНР, доля Львівської міліції

127. ЦДАВОУ. — Ф. 2188. — Оп. 2. — Спр. 19. — С. 1.
 128. ЦДАВОУ. — Ф. 2188. — Оп. 4. — Спр. 20. — С. 44.
 129. ЦДАВОУ. — Ф. 2188. — Оп. 2. — Спр. 25. — С. 1.
 130. ЦДАВОУ. — Ф. 2188. — Оп. 2. — Спр. 26. — С. 33.
 131. ЦДАВОУ. — Ф. 2188. — Оп. 4. — Спр. 23. — С. 2.
 132. Wasser O. Rola Żydów w listopadowej obronie Lwowa // Obrona Lwowa. — Warszawa, 1991. — t. 2. — s. 837–839.
 133. ЦДАВОУ. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 1. — С. 5.
 134. Там само. — С. 8.
 135. Там само. — С. 11.
 136. Там само. — С. 13.
 137. Там само. — С. 15.
 138. І-кий І. Спомини львівських Падолистових днів 1918 року // Український Скиталець. — Ліберці, 1920. — ч. 2. — С. 10–11).
 139. Копія документу зберігається у Галузевому державному архіві Служби Безпеки України.
 140. Maczynski Czeslaw. O stanowisku Żydów w czasie walk listopadowych // Obrona Lwowa. — Warszawa, 1991. — t. 2. — s. 819.
 141. Копія документу зберігається у Галузевому державному архіві Служби Безпеки України.
 142. Maczynski Czeslaw. O stanowisku Żydów w czasie walk listopadowych // Obrona Lwowa. — Warszawa, 1991. — t. 2. — s. 820.
 143. Меламед В. Евреи во Львове. — Львов, 1994. — С. 135.
 144. Maczynski Czeslaw. O stanowisku Żydów w czasie walk listopadowych // Obrona Lwowa. — Warszawa, 1991. — t. 2. — s. 820.
 145. Ф.О.Ш. Листопад 1918 р. // ЛЧК. — Львів, 1937. — ч. 11. — С. 21.

Кінно-кулеметна сотня Роттенберга

146. Гайдучок С. Кінна скорострільна сотня // ЛЧК. — Львів, 1930. — ч. 2. — С. 16.
 147. Михайлів В. Сальцьо Роттенберг // Український Скиталець. — Йозефів, 1922. — ч. 12. — С. 6–7; Гайдучок С. Кінна скорострільна сотня // ЛЧК. — Львів, 1930. — ч. 2. — С. 16.

«Жидівський пробоевий курінь»

148. Вовк П. Пояснення // Український Скиталець. — Ліберці, 1921. — ч. 5. — С. 22–23.
 149. Нахман Г-р Передісторія і історія Жидівського пробоевого куріня I корпусу УГА // Український Скиталець. — Ліберці, 1921. — ч. 4. — С. 21.
 150. Там само. — С. 17–21.
 151. ЦДАВОУ. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 120. — С. 20.
 152. Ковальчук М. Невідома війна 1919 року. — Київ, 2006. — С. 525, 527.
 153. ЦДАВОУ. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 120. — С. 27.
 154. ЦДАВОУ. — Ф. 2188. — Оп. 2. — Спр. 49. — С. 259-а, 405.
 155. Жиди в УГА // Календар-альманах Червоної Калини на 1922 р. — Львів, 1921. — С. 132.

Інші єврейські формування у Галицькій армії

156. Голинський Г. В четверту річницю. Жиди, як стр. 1 удар. Гуц. Кур. // ЦДАВОУ. — Ф. 3521. — Оп. 2. — Спр. 160. — С. 1–8.
 157. Г. Г. Бій 11 бригади під Черчем // ЛЧК. — Львів, 1931. — ч. 11. — С. 19.
 158. ЦДАВОУ. — Ф. 2188. — Оп. 2. — Спр. 41. — С. 183.
 159. ЦДАВОУ. — Ф. 2188. — Оп. 1. — Спр. 276. — С. 37.
 160. ЦДАВОУ. — Ф. 2188. — Оп. 2. — Спр. 139. — С. 19, 47; Спр. 106. — С. 38; Волинський В. На Львів і Київ. — Торонто, 1963. — С. 57.
 161. Ф. Ш. З Пробоевою сотнею УСС під Львовом // Літопис Червоної Калини. — Львів, 1937. — ч. 10. — С. 21.
 162. Гайдучок С. Слідом санітарної служби в 4 Золочівській бригаді // Літопис Червоної Калини. — Львів, 1930. — ч. 3. — С. 12–14; ч. 4. — С. 16–18.

Пароплав «Руслан», Палестина...

163. Одесский Листок, 1(14).10.1919, № 133.
164. Одесский Листок, 3(16).10.1919, № 135.
165. Одесский Листок, 8(21).10.1919, № 143.
166. Одесский Листок, 7(20).11.1919, № 17.
167. Одесские Новости, 11(24).11.1919.
168. Одесский Листок, 15(28).11.1919, № 178.
169. Одесские Новости, 28.11.1919, № 11 073.

**Додаток 1. Старшини та військові урядовці
єврейського походження, які служили
у Галицькій армії у 1918–1919 роках**

170. У списку зазначені: прізвище, ім'я, військове звання, вчений ступінь (доктор), дата народження (якщо відома), дата вступу на українську військову службу, місце народження, місце служби в австро-угорській та Галицькій армії (якщо є). Список складено за такими джерелами: ЦДАВОУ. — Ф. 2188. — Оп. 2. — Спр. 49. — С. 37, 99, 111–115, 120, 125, 127, 128, 137, 143, 148, 149, 151, 156, 159, 215, 259, 299, 319, 358, 372, 405, 478; Спр. 59. — С. 21–31, 33–50, 51–55; Спр. 60. — С. 71–86; 100–103; 176–177; 222; Спр. 136. — С. 4–20.

**TEMP
PORA**

ТОВ «ТЕМПОРА»

Київ

01030, Київ, вул. Богдана Хмельницького, 32, оф. 4
Тел./факс: (044) 234-46-40, e-mail: tempora@ukr.net
www.tempora.com.ua

Свідоцтво про внесення до державного реєстру:
ДК, № 2406 від 13.01.2006

Науково-популярне видання

Серія «MILITARIA UCRAINICA»

Тинченко Ярослав Юрійович

Під зіркою Давида
Єврейські національні формування
в Україні у 1917–1920 роках

Художні реконструкції — *Б. Піргач*

Редактор — *В. Олексієнко*

Комп'ютерна верстка та макет — *Ю. Жарков*

Підписано до друку 14.04.14. Формат 70x100¹/₁₆

Умовн.-друк. арк. 13,61. Обл.-вид. арк. 10,27.

Папір офсетний. Гарнітура Ворнок.

Друк офсетний. Наклад 2000.

Зам. № 14-111.

Віддруковано в ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф»»

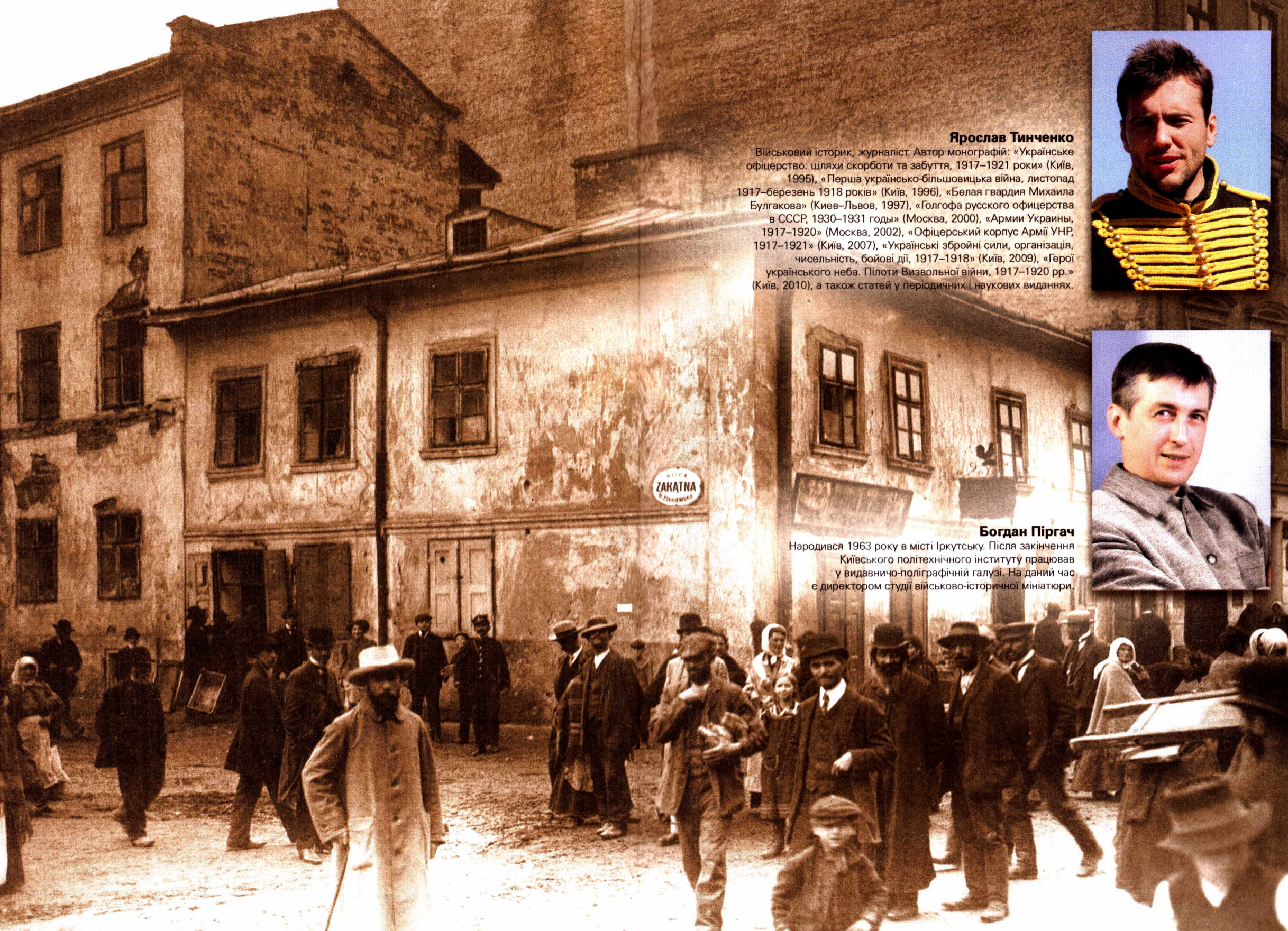
02094, м. Київ, вул. Віскозна, 8

Тел./факс: (044) 503-00-45

Свідоцтво про внесення до державного реєстру:

ДК № 2715 від 07.12.2006

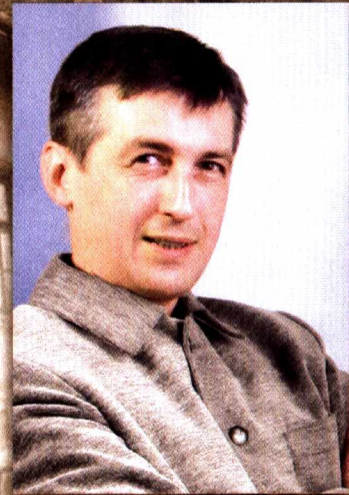
Ярослав Тинченко

Військовий історик, журналіст. Автор монографій: «Українське офіцерство: шляхи скорботи та забуття, 1917–1921 роки» (Київ, 1995), «Перша українсько-більшовицька війна, листопад 1917–березень 1918 років» (Київ, 1996), «Белая гвардия Михаила Булгакова» (Київ–Львів, 1997), «Голгофа русского офицерства в СССР, 1930–1931 годы» (Москва, 2000), «Армии Украины, 1917–1920» (Москва, 2002), «Офіцерський корпус Армії УНР, 1917–1921» (Київ, 2007), «Українські збройні сили, організація, чисельність, бойові дії, 1917–1918» (Київ, 2009), «Герої українського неба. Пілоти Визвольної війни, 1917–1920 рр.» (Київ, 2010), а також статей у періодичних і наукових виданнях.

Богдан Пірґач

Народився 1963 року в місті Іркутську. Після закінчення Київського політехнічного інституту працював у видавничо-поліграфічній галузі. На даний час є директором студії військово-історичної мініатюри.

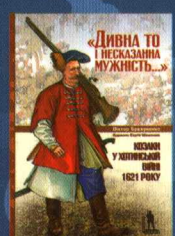
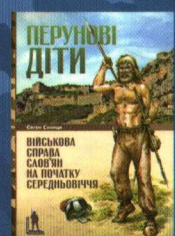
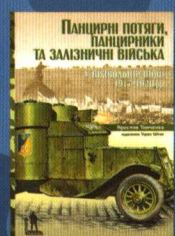
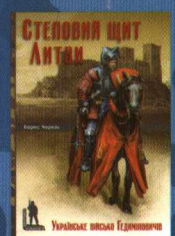
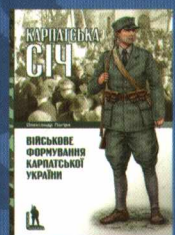
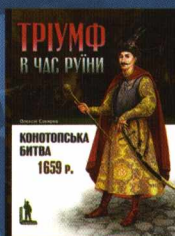
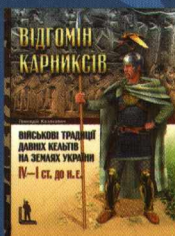
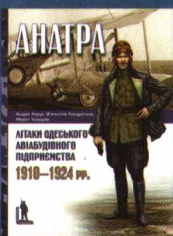

У СЕРІЇ

ЧИТАЙТЕ ТАКОЖ:

ІБ ПІУС
307044

TEMPORA